

**MARGULAN
UNIVERSITY**

**ISSN 2957-5567 (Print)
ISSN 2957-5575 (Online)**

**Том 5 № 3
2026**

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ: ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ

**LANGUAGE AND LITERATURE:
THEORY AND PRACTICE**

**TİL ŽÄNE ÄDEBIET:
TEORIYÂSY MEN TÄŽİRIBESİ**

**MARGULAN
UNIVERSITY**

ISSN 2957-5567 (Print)
ISSN 2957-5575 (Online)

2022 жылдан шығады
Издается с 2022 года

ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН АТЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ПАВЛОДАРСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬКЕЯ МАРГУЛАНА
ALKEY MARGULAN PAVLODAR PEDAGOGICAL UNIVERSITY

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ:
ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ**

**TIL ŽÄNE ÄDEBIET:
TEORIYÂSY MEN TÄŽİRIBESİ**

**LANGUAGE AND LITERATURE:
THEORY AND PRACTICE**

5(3) 2026

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ: ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ

КУӘЛІК

2022 жылы 4 наурызда

№ KZ06VPY00046675

мерзімді баспасөз басылымын,

ақпараттық агенттікті және желілік басылымды есепке қою туралы
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор **Темірғазина Зифа Қақбайқызы**, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан.

Scopus ID: 55776658000

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55776658000>

Web of Science ResearcherID: AAC-7121-2020

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAC-7121-2020>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Атқарушы хатшы **Гаранина Екатерина Петровна**, филология ғылымдарының кандидаты, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан.

Scopus ID: 56258135800

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56258135800>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4134-0445>

Халықаралық редакция алқасының мүшелері:

Ағманова Әтіркүл Егембердіқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан.

Scopus ID: 56223933300

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56223933300>

Web of Science ResearcherID: E-5676-2015

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1716154>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9285-0824>

Әбішева Сәуле Жүнісқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Scopus ID: 55801544900

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55801544900>

Web of Science ResearcherID: AAJ-1094-2021

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2238472>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4497-0805>

Бабка Ярослав, қоғамдық ғылымдар хабилиттелген докторы, профессор, Зелена-Гура университеті, Зелена-Гура қ., Польша.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8675-553X>

Жарқынбекова Шолпан Құзарқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан.

Scopus ID: 55446258300

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55446258300>

Web of Science ResearcherID: P-3739-2014

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1696263>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

Зикл Павел, PhD, доцент, Градец-Кралове университеті, Градец-Кралове қ., Чехия.

Scopus ID: 57952438500

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57952438500>

Web of Science ResearcherID: GWV-1126-2022

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/34531336>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1268-6885>

Кожина Алла, филология ғылымдарының докторы, профессор, Польша ғылым академиясының Поляк тілі институты, Краков қ., Польша.

Scopus ID: 59158273400

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59158273400>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5498-7037>

Куссе Холгер, филология ғылымдарының докторы, профессор, Славистика институты, Дрезден техникалық университеті, Дрезден қ., Германия.

Scopus ID: 26033027200

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=26033027200>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0471-9330>

Лучик Малгожата, филология ғылымдарының докторы, профессор, Зелена-Гура университеті, Зелена-Гура қ., Польша.

Scopus ID: 57216740660

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216740660>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>

Николаенко Сергей Владимирович, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, П.М. Машеров атындағы Витебск мемлекеттік университеті, Витебск қ., Беларусь.

Scopus ID: 57208782361

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208782361>

Web of Science ResearcherID: KHW-3895-2024

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/56358803>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-6671>

Осокина Светлана Анатольевна, филология ғылымдарының докторы, профессор, Алтай мемлекеттік университет, Барнаул қ., Ресей.

Scopus ID: 57207456758

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57207456758>

Web of Science ResearcherID: AAO-6543-2020

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2007473>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-1364>

Сағындықұлы Бекен, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан.

Scopus ID: 57193848072

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193848072>

Web of Science ResearcherID: JXX-8794-2024

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/53954385>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8311-2272>

Синячкин Владимир Петрович, филология ғылымдарының докторы, профессоры, Халықтар достығы Ресей университеті, Мәскеу қ., Ресей.

Scopus ID: 57192938803

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192938803>

Web of Science ResearcherID: ABI-9183-2022

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2610951>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2098-6298>

Юдин Алексей Валериевич, филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Гент университеті, Гент қ., Бельгия.

Scopus ID: 57193903428

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193903428>

Web of Science ResearcherID: AFF-5318-2022

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/3646361>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2399-2482>

Эминли Боюкханым Ибраһим қызы, филология ғылымдарының кандидаты, Сумгаит университетінің доценті, Сумгаит қ., Әзірбайжан.

Scopus ID: 58946672000

<https://www.scopus.com/feedback/author/reviewAuthorProfile.uri?authorIds=58946672000>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9338-483X>

Техникалық хатшы: Г.С. Салменова

«Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі» журналдың тақырыптық бағыты:
тіл білімі, әдебиеттану, мектепте және университетте тілдерді оқыту әдістемесі,
мәдениетаралық коммуникация.

Журнал жылына 4 рет шығарылады.

Мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жарияланады.

© Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар
педагогикалық университеті

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ06VPY00046675

выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан

04.03.2022 года

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор **Темиргазина Зифа Какбаевна**, профессор, доктор филологических наук,
Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, г. Павлодар, Казахстан.

Scopus ID: 55776658000

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55776658000>

Web of Science ResearcherID: AAC-7121-2020

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAC-7121-2020>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Ответственный секретарь **Гаранина Екатерина Петровна**, кандидат филологических наук,
Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, г. Павлодар, Казахстан.

Scopus ID: 56258135800

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56258135800>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4134-0445>

Члены международной редакционной коллегии

Абишева Сауле Жунусовна, доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный
педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

Scopus ID: 55801544900

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55801544900>

Web of Science ResearcherID: AAJ-1094-2021

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2238472>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4497-0805>

Агманова Атиркуль Егембердиевна, доктор филологических наук, профессор, Евразийский
национальный университет имени Л. Гумилева, г. Астана, Казахстан.

Scopus ID: 56223933300

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56223933300>

Web of Science ResearcherID: E-5676-2015

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1716154>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9285-0824>

Бабка Ярослав, хабилитированный доктор общественных наук, профессор, Зеленогурский университет,
г. Зелена-Гура, Польша.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8675-553X>

Жаркынбекова Шолпан Кузаровна, доктор филологических наук, профессор, Евразийский
национальный университет имени Л. Гумилева, г. Астана, Казахстан.

Scopus ID: 55446258300

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55446258300>

Web of Science ResearcherID: P-3739-2014

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1696263>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

Зикл Павел, PhD, доцент, Университет Градец-Кралове, г. Градец-Кралове, Чехия.

Scopus ID: 57952438500

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57952438500>

Web of Science ResearcherID: GWV-1126-2022
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/34531336>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1268-6885>

Кожина Алла, доктор филологических наук, профессор, Институт польского языка Польской академии наук, г. Краков, Польша.

Scopus ID: 59158273400
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59158273400>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5498-7037>

Кусе Хольгер, доктор филологических наук, профессор, Институт славистики, Технический университет Дрездена, г. Дрезден, Германия.

Scopus ID: 26033027200
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=26033027200>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0471-9330>

Лучик Малгожата, доктор филологических наук, профессор, Зеленогурский университет, г. Зелена-Гура, Польша.

Scopus ID: 57216740660
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216740660>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>

Николаенко Сергей Владимирович, доктор педагогических наук, профессор, Витебский государственный университет им. П.М. Машерова, г. Витебск, Беларусь.

Scopus ID: 57208782361
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208782361>
Web of Science ResearcherID: KHW-3895-2024
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/56358803>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-6671>

Осокина Светлана Анатольевна, доктор филологических наук, профессор, Алтайский государственный университет, г. Барнаул, Россия.

Scopus ID: 57207456758
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57207456758>
Web of Science ResearcherID: AAO-6543-2020
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2007473>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-1364>

Сағындықұлы Бекен, доктор филологических наук, профессор, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, г. Павлодар, Казахстан.

Scopus ID: 57193848072
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193848072>
Web of Science ResearcherID: JXX-8794-2024
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/53954385>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8311-2272>

Синячкин Владимир Петрович, доктор филологических наук, профессор, Российский университет дружбы народов, г. Москва, Россия.

Scopus ID: 57192938803
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192938803>
Web of Science ResearcherID: ABI-9183-2022
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2610951>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2098-6298>

Юдин Алексей Валериевич, кандидат филологических наук, профессор, Гентский университет, г. Гент, Бельгия.

Scopus ID: 57193903428
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193903428>
Web of Science ResearcherID: AFF-5318-2022
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/3646361>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2399-2482>

Эминли Бёюкханым Ибрагим кызы, кандидат филологических наук, доцент, Сумгаитский университет, г. Сумгаит, Азербайджан.

Scopus ID: 58946672000

<https://www.scopus.com/feedback/author/reviewAuthorProfile.uri?authorIds=58946672000>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9338-483X>

Технический секретарь: Г.С. Салменова

Тематическая направленность журнала «Язык и литература: теория и практика»:
языкознание, литературоведение, методика преподавания языков в школе и вузе,
межкультурная коммуникация.

Периодичность: 4 номера в год. Язык публикуемых статей: казахский, русский, английский

© Павлодарский педагогический университет
имени Әлкей Марғұлан

LANGUAGE AND LITERATURE: THEORY AND PRACTICE

CERTIFICATE

about registration of a periodical print publication, an information agency and an online publication

№ KZ06VPY00046675

issued by the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan

04.03.2022

EDITORIAL BOARD

Chief editor **Temirgazina Zifa K.**, Professor, Doctor of Philology, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Scopus ID: 55776658000

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55776658000>

Web of Science ResearcherID: AAC-7121-2020

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAC-7121-2020>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Executive secretary **Garanina Yekaterina P.**, Candidate of Philology, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan

Scopus ID: 56258135800

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56258135800>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4134-0445>

Members of the international editorial board:

Abisheva Saule Zh., Professor, Doctor of Philology, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Scopus ID: 55801544900

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55801544900>

Web of Science ResearcherID: AAJ-1094-2021

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2238472>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4497-0805>

Agmanova Atirkul E., Professor, Doctor of Philology, L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Scopus ID: 56223933300

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56223933300>

Web of Science ResearcherID: E-5676-2015

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1716154>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9285-0824>

Babka Jaroslaw, Professor, Habilitated Doctor, University of Zielona Góra, Zielona Góra, Poland.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8675-553X>

Zikl Pavel, Associate Professor, PhD, University of Hradec Králové, Hradec Králové, Czech Republic.

Scopus ID: 57952438500

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57952438500>

Web of Science ResearcherID: GWV-1126-2022

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/34531336>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1268-6885>

Zharkynbekova Sholpan K., Professor, Doctor of Philology, L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Scopus ID: 55446258300

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55446258300>

Web of Science ResearcherID: P-3739-2014

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1696263>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

Kozhinowa Alla, Professor, Doctor of Philology, Institute of Polish Language Polish Academy of Sciences, Kraków, Poland.

Scopus ID: 59158273400

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59158273400>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5498-7037>

Kusse Holger, Professor, Doctor of Philology, Institute of Slavic Studies, Technical University of Dresden, Dresden, Germany.

Scopus ID: 26033027200

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=26033027200>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0471-9330>

Luczyk Malgorzata, Professor, Doctor of Philology, University of Zielona Góra, Zielona Góra, Poland.

Scopus ID: 57216740660

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216740660>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>

Nikolaenko Sergey V., Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Vitebsk State University named after P.M. Masharov, Vitebsk, Belarus.

Scopus ID: 57208782361

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208782361>

Web of Science ResearcherID: KHW-3895-2024

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/56358803>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-6671>

Osokina Svetlana A., Professor, Doctor of Philology, Altai State University, Barnaul, Russia.

Scopus ID: 57207456758

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57207456758>

Web of Science ResearcherID: AAO-6543-2020

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2007473>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-1364>

Sagyndykuly Beken, Professor, Doctor of Philology, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Scopus ID: 57193848072

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193848072>

Web of Science ResearcherID: JXX-8794-2024

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/53954385>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8311-2272>

Sinyachkin Vladimir P., Professor, Doctor of Philology, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia.

Scopus ID: 57192938803

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192938803>

Web of Science ResearcherID: ABI-9183-2022

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2610951>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2098-6298>

Yudin Aleksey V., Professor, Candidate of Philology, Ghent University, Ghent, Belgium.

Scopus ID: 57193903428

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193903428>

Web of Science ResearcherID: AFF-5318-2022

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/3646361>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2399-2482>

Eminli Boyukkhanum, candidate of philological sciences, associate professor, Sumgait University, Sumgait, Azerbaijan.

Scopus ID: 58946672000

<https://www.scopus.com/feedback/author/reviewAuthorProfile.uri?authorIds=58946672000>

ORCID: <mailto:https://orcid.org/0000-0001-9338-483X>

Technical secretary: G.S. Salmenova

Thematic focus of the journal «Language and Literature: Theory and Practice»:
linguistics, literary studies, methods of teaching languages at school and university,
intercultural communication.

Frequency: 4 issues per year. The language of published articles: Kazakh, Russian, English

© Pavlodar pedagogical university named
after Alkey Margulan

МАЗМҰНЫ. СОДЕРЖАНИЕ. CONTENT

I Бөлім. Тіл білімі және әдебиеттану
Раздел 1. Языкознание и литературоведение
Section 1. Linguistics and literary studies

A.E. Agmanova, V.I. Karasik, M.V. Valova

A model of linguocultural commentary for developing
students' discourse competence in bilingual education.....13-31

A.Kh. Azamatova, E.D. Suleimenova

The deceptive productivity of greek and latin formatives in kazakh linguistic terminology.....32-47

Б.С. Байжігіт, М.Е. Минайдарова

Автобиографизм как художественная стратегия в прозе Анатолия Кима.....48-64

А.Н. Байқадам, Н.С. Байқадамов

Дене тілін белгілейтін фразеологизмдердің антонимдік жұптарының модельдері
және аудармасы.....65-88

Ж.І. Есімхан, З.Ж. Калмурзина

Семантические аспекты правовой лексики
в тюркских письменных памятниках VII–XII вв.....89-104

Г.А. Орынханова, Г.К. Манапова, К.А. Ашинова

Вещь как нарратор: предметный мир в роли эпистемологической инстанции
в романе К. Байжарасовой «В ожидании кайроса».....105-122

Ә.Қ. Таңсықбай, Д.К. Шаяхимов

Шәкәрім өлеңдерінің текстологиясы (Ш. Көрпебаев көшірмелері негізінде).....123-142

2 Бөлім. Тіл мен әдебиетті оқыту әдістемесі
Раздел 2. Методика преподавания языка и литературы
Section 2. Methods of teaching language and literature

Б.Д. Жұмақасева, Ғ.С. Қамбарова

Қазақ прозасын оқыту арқылы білімгерлердің эмоционалды зиятын дамыту.....143-159

1 БӨЛІМ.
ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

РАЗДЕЛ 1.
ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

SECTION 1.
LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

IRSTI 372.881.161.1

[DOI: 10.52301/2957-5567-2026-5-3-13-31](https://doi.org/10.52301/2957-5567-2026-5-3-13-31)

A.E. Agmanova

*L.N. Gumilev Eurasian National University
Astana, Kazakhstan*

 <https://orcid.org/0000-0002-9285-0824>

email: agmanova@mail.ru

V.I. Karasik

*Pushkin State Russian Language Institute
Moscow, Russia*

 <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317>

email: vkarasik@yandex.ru

M.V. Valova

*Margulan Pavlodar Pedagogical University
Pavlodar, Kazakhstan*

 <https://orcid.org/0000-0002-7627-1013>

email: m_valova73@mail.ru

**A MODEL OF LINGUOCULTURAL COMMENTARY FOR DEVELOPING
STUDENTS' DISCOURSE COMPETENCE IN BILINGUAL EDUCATION**

Abstract. The article examines the problem of developing students' discourse competence in bilingual education, where the ability to interpret cultural meanings and apply them in speech practice becomes especially important. The relevance of the study is connected with the need to move from reproductive forms of learning to productive types of speech activity that develop students' interpretive thinking. The aim of the study is to provide a theoretical justification and experimental verification of the effectiveness of a linguocultural commentary model as a means of moving from the acquisition of cultural concepts to their interpretive understanding and

subsequent discursive realization in written form. The study is based on the principles of linguoculturology, cognitive linguistics, and discourse theory. Linguocultural and discourse analysis, as well as a pedagogical experiment, were used in the research. A model of linguocultural commentary was developed within the logic of the hermeneutic spiral “understanding – interpretation – application.” The model includes a sequence of stages aimed at developing students’ interpretive skills. The results of the formative experiment showed positive changes: a transition from reproductive presentation of information to interpretive and productive speech activity was observed. Quantitative indicators confirmed an increase in the level of discourse competence: in the experimental group, the overall score increased from 7 to 13 points, whereas in the control group it increased from 7 to 10 points.

The study showed that the inclusion of interpretive and axiological components contributes to the development of coherent, conceptually integrated, and value-oriented discourse. The scientific novelty of the study lies in the development of an algorithmic model for the interpretation of cultural concepts as a means of developing students’ discourse competence. The practical significance of the study is connected with the possibility of implementing the proposed model in school education within a multicultural educational environment. The results confirm the stability of the observed changes and the possibility of applying the proposed instructional model in educational practice.

Keywords: linguoculturology; discourse competence; cultural concept; linguocultural commentary; bilingualism; interpretation; intercultural communication; instructional model

Conflict of Interest:

The authors declare no conflict of interest.

Article history:

Received: 09.05.2026

Accepted: 17.06.2026

Introduction

In contemporary language pedagogy, a paradigmatic shift from the study of linguistic forms to the understanding of language as a cultural code can be observed. In the multicultural and bilingual educational environment of Kazakhstan, language serves not only as a means of communication but also as a space in which cultural meanings and value orientations interact (Holliday, 2021). The central unit of this process is the cultural concept, which encapsulates the centuries-old experience of a culture (Karasik, 2002).

However, a significant contradiction is observed in actual school practice: despite a high level of interest in linguoculturology, work with concepts often remains declarative. Students become familiar with the content of a concept but do not acquire the tools for its independent interpretation and expression in communication. As a result, discourse competence remains at a reproductive level, students are unable to produce coherent texts that reflect their personal interpretation of a cultural phenomenon.

The research problem is driven by the need to identify instructional mechanisms capable of transforming “passive” knowledge of a concept into “active” productive discourse. In contemporary scholarship, the development of discourse competence within a linguocultural approach is examined in studies addressing the transformation of discursive practices under conditions of digitalization and the development of pedagogical discourse (Karasik & Slyshkin, 2021; Byram, 2021; Gee, 2025). Nevertheless, issues related to the development of algorithmic models for interpreting cultural concepts remain insufficiently explored.

As such a mechanism, the study proposes a model of linguocultural commentary grounded in the concept of its didactic potential (Agmanova & Valova, 2021). Unlike traditional interpretative or literary approaches, the proposed model conceptualizes commentary as an independent speech genre and an activity algorithm based on the hermeneutic principle “understanding – interpretation – application.”

The aim of this study is to substantiate and present an instructional model of linguocultural commentary as a systematic means of developing students’ discourse competence in bilingual contexts.

The proposed model is based on a step-by-step progression from the identification of cultural codes to the production of an authorial commentary text, enabling learners to act as active cultural mediators.

Materials and Methods

The data for the study consisted of written responses produced by students of Gymnasium № 3 for Gifted Children (Pavlodar, Kazakhstan), collected during a pedagogical experiment aimed at developing discourse competence through the acquisition of cultural concepts. The experimental work was conducted over two academic years (2024/2025 and 2025/2026) and had a longitudinal design. The study involved 52 students aged 14–16 years, including 26 students in the experimental group and 26 students in the control group. The same cohort of students was observed throughout the study: at the initial stage they were Grade 9 students, whereas at the final stage they were Grade 10 students. This made it possible to trace the dynamics of discourse competence development in the process of acquiring cultural concepts.

The experimental and control groups were formed from parallel classes and were comparable in terms of language proficiency. In the experimental group, instruction was conducted using the developed model of linguocultural commentary, whereas the control group was taught within the framework of the traditional methodology of Russian language instruction.

The empirical basis of the study consisted of linguocultural commentary texts produced by students based on the concepts of “soul” and “law.” These concepts were used as diagnostic concepts at the initial and final stages of the pedagogical experiment. During the formative stage of instruction, students consistently explored and interpreted a range of cultural concepts, which contributed to the development of discourse competence through systematic engagement with linguocultural material.

The theoretical and methodological framework of the study is grounded in the principles of linguoculturology, cognitive linguistics, discourse theory, and the methodology of teaching Russian as a native language, which ensured the interdisciplinary nature of the study.

The study employed a set of complementary methods:

- linguocultural analysis, aimed at identifying culturally significant meanings of linguistic units and their relation to the national-cultural context;
- discourse analysis, focused on examining the structure of students’ written responses, their alignment with the communicative purpose and genre-stylistic conventions, as well as the level of textual cohesion and coherence;
- the method of pedagogical experiment, including diagnostic and formative procedures, which made it possible to trace the dynamics of students’ discourse competence development;
- qualitative and quantitative analysis of the results, including the interpretation of students’ written responses; comparison of discourse competence levels; and analysis of changes in assessment indicators in the experimental and control groups.

Within the framework of these methods, a specific instructional technique – linguocultural interpretation was implemented, understood as the process of identifying, interpreting, and verbalizing the cultural meanings of linguistic units within the context of national culture.

This technique is implemented through a set of procedures (learning activities):

- conceptual analysis of linguistic material;
- identification of cultural and value components;
- interpretation of texts based on the cultural context;
- discursive realization of the concept in the form of a written response.

In addition, the following instructional techniques were employed:

- the technique of linguocultural commentary;
- the technique of modeling a cultural concept (through constructing its structural-semantic model);
- the technique of comparing cultural representations of the concept.

At the same time, comparative cultural analysis was employed at the methodological level as a means of comparing cultural meanings across different linguistic and cultural contexts, thereby ensuring a comprehensive analysis of the data.

The level of discourse competence was assessed using a system of criteria that included communicative purpose, communicative situation, genre and stylistic norms, cohesion and coherence, as well as interpretation of the concept and conceptual unity. The assessment was based on a three-level scale (low, intermediate, high), which ensured the objectivity and reproducibility of the results. The combination of methods and techniques used in the study made it possible to obtain reliable data corresponding to the objectives of the research.

Results and Discussion

A central outcome of the study is the development of an authorial model of linguocultural commentary aimed at transforming the acquisition of a cultural concept from a reproductive level into productive interpretive activity. The model is conceptualized as a systematically organized algorithm of learning and interpretive activity, implemented within the logic of the hermeneutic spiral “understanding – interpretation – application” (Valova, et al., 2024, p. 64).

The methodological foundation of the model is based on a synthesis of linguoculturological, linguoconceptological, and cultural approaches, which enables a transition from the acquisition of linguistic units to the interpretation of cultural meanings and their discursive realization.

The model is implemented in a step-by-step manner, as presented in Table 1.

Table 1. Stages of the Linguocultural Commentary Model

Stage of the Model	Element of the Hermeneutic Spiral	Content and Objectives of the Stage	Students' Discursive Action
Diagnostic	Pre-understanding	Activation of background knowledge, identification of initial associations and cultural lacunae	Associative experiment, formulation of problem questions

Analytical	Understanding	Decomposition of the concept into conceptual, figurative, and value components	Construction of a conceptual map
Technological	Interpretation	Comparison of meanings in Russian and Kazakh linguocultures, selection of interpretation strategies	Argumentation, modeling of discourse
Productive	Application	Synthesis of interpreted meanings and their verbalization	Production of a linguocultural commentary
Reflective-Evaluative	Reflection	Reflection on the outcome and evaluation of the depth of interpretation	Self-analysis and revision of the text

The proposed model describes the sequence of students' actions in the process of acquiring a cultural concept. However, its implementation requires targeted pedagogical support.

Within the proposed model, the teacher acts as an organizer of interpretive activity, providing students with a system of tasks aimed at the independent identification and interpretation of the conceptual, figurative, and axiological components of a cultural concept. For example, when working with the concept of “*soul*,” the teacher emphasizes its axiological nature by comparing the Russian understanding of “*dusha*” with the Kazakh concept of “*zhan*,” guiding students to identify differences in value dominants (e.g., “Note that in Russian, “*dusha*” is associated with sincerity and openness, whereas “*zhan*” emphasizes vitality and moral responsibility. Which values are central in each case?”).

Similarly, work with the concept of “*law*” is organized. The teacher highlights its polysemy, encouraging students to distinguish between its legal and moral meanings and to relate them to cultural traditions. Pedagogical commentary guides interpretation without substituting it (e.g., “Consider whether “*law*” always refers only to a legal norm. How do you understand the expression “to live according to the law of conscience”? Is it possible to violate a formal law while maintaining one’s inner moral position? Compare this with Kazakh conceptions of traditional law and the categories

of “*ar*” and “*namys*”). Such questions stimulate a shift from a formal understanding of the concept to its value-based interpretation and subsequent discursive realization.

This model of instructional interaction ensures a transition from the reproductive recall of meanings to their interpretation and subsequent discursive realization.

The scientific novelty of the study lies in the development of a model of linguocultural commentary as an algorithm of discursive activity that integrates interpretive and axiological components and is implemented within pedagogically organized interpretive activities of students.

The proposed model demonstrates a step-by-step progression of students from pre-understanding to interpretation and subsequent discursive realization of a cultural concept. The sequential organization of stages ensures a transition from the passive acquisition of cultural code to active speech activity. Particular importance in the model is assigned to the application stage, at which the internal understanding of the concept is objectified in the form of a coherent authorial text (Kuznetsova, 1998; Frumkina, 2003).

Students’ production of a linguocultural commentary as a secondary text is regarded as an indicator of discourse competence development. In the context of Kazakh-Russian bilingualism, this process is accompanied by intercultural reflection, in which the student acts as a subject of interpretation and a cultural mediator capable of relating and explaining the value dominants of different linguocultures, in line with contemporary approaches to the development of written argumentation (El Maamri, 2025).

To ensure the objectivity and theoretical validity of the assessment of the experimental learning outcomes, the developed diagnostic framework was aligned with and structured according to the levels of cognitive activity within Bloom’s Taxonomy, which reflects a sequential progression from reproductive forms of thinking to analytical, evaluative, and productive types of activity (Anderson & Krathwohl, 2001). This approach is consistent with contemporary research in intercultural education and the competence-based paradigm (Milani, 2024). The structure of the diagnostic framework is presented in Table 2.

Table 2. Relationship between components of discourse competence, levels of thinking, and assessment criteria

Component of Competence	Functional Purpose	Level in Bloom's Taxonomy	Assessment Criteria (Descriptors)
Communicative-Pragmatic	Appropriateness of language use to the communicative purpose and situation	Application	Communicative purpose; communicative situation
Cognitive-Conceptual	Construction of the logical-semantic structure of the text and ensuring its cohesion and coherence	Analysis	Cohesion and coherence of the text
Genre-Stylistic Conventions	Adherence to the conventions of the linguocultural commentary genre	Understanding and Application	Genre-stylistic conventions
Interpretive	Identification of cultural meanings and value dominants, and their conceptual interpretation	Evaluation and Creation	Interpretation of the concept; conceptual unity

The level of discourse competence was assessed using a three-level scale (low, intermediate, high), including the following criteria: communicative purpose, communicative situation, genre-stylistic conventions, cohesion and coherence, and interpretation of the concept and conceptual unity.

The scientific novelty of the diagnostic framework lies in its interpretive orientation, the inclusion of an axiological component, and the alignment of assessment criteria with cognitive levels in Bloom's Taxonomy.

For the qualitative and quantitative verification of the experimental learning outcomes at Gymnasium № 3, a descriptor-based scale developed by the authors was used (Table 3).

Table 3. Diagnostic scale of discourse competence levels

Criteria	Low level (1 point)	Intermediate level (2 points)	High level (3 points)
Communicative Purpose	The communicative purpose is formal; the audience and context are not taken into account	The communicative purpose is evident; communicative conditions are only partially taken into account	The communicative purpose is clearly defined; the sociocultural context is fully taken into account
Communicative Situation	The addressee, cultural context, and communicative situation are not taken into account	Communicative conditions are partially taken into account; minor deviations may occur	The communicative situation, addressee, and sociocultural context are fully taken into account
Genre-Styletic Conventions	Genre conventions are violated; the style does not correspond to the communicative task	The genre is maintained but lacks stylistic precision	Full adherence to genre conventions and appropriateness of language use
Cohesion and Coherence	The text is fragmented; logical links are absent	The structure is maintained; links are typical (formulaic)	The text demonstrates a logical structure and varied cohesive devices
Interpretation of the Concept and Conceptual Unity	The concept is not expressed; the text is reproductive in nature	The concept is identified; interpretation is superficial	Deep, personally meaningful and value-based interpretation of the concept
Overall	Basic (reproductive)	Intermediate (interpretive)	Advanced (creative)

The maximum score on the diagnostic scale was 15 points. The level of discourse competence was determined according to the following scale: 5–7 points corresponded to the basic (reproductive) level, 8–11 points to the intermediate (interpretive) level, and 12–15 points to the advanced (creative) level.

The proposed system of criteria demonstrates a shift from the formal assessment of textual features to the analysis of the depth of interpretation and the value-based semantic content of the utterance. The alignment of discourse competence components with levels of cognitive activity ensures the objectivity of assessment and makes it possible to trace the dynamics of students' interpretive skills development.

Thus, the developed diagnostic framework serves as a tool for the qualitative and quantitative verification of the results of the pedagogical experiment.

To implement the proposed model in bilingual education, cultural material with high axiological significance and intercultural potential was selected in accordance with the requirements of the Russian language curriculum. The curriculum provides for the acquisition of culturally significant concepts and axiologically oriented texts. The concept of "*soul*" was chosen as the core concept for implementing the model, representing key value dominants of Russian and Kazakh linguocultures.

In the Russian tradition, "*dusha*" is conceptualized as a vital and moral principle of the individual, associated with notions of the inner world, spiritual essence, and moral qualities. The semantic field of the concept encompasses both individual-psychological and sociocultural meanings.

In Kazakh linguoculture, this concept is associated with the notion of "*zhan*," denoting life, inner energy, and the spiritual principle of the individual. In the traditional Kazakh worldview, it is closely linked to the categories of *honor* ('ar'), *conscience* ('uyat'), and *dignity* ('namys'), which reflects the axiological orientation of the concept.

Particular significance is attached to the interpretation of the concept in literary discourse, particularly in the poetry of Abai Kunanbayev, where personal spiritual development is viewed as the result of self-knowledge and moral effort.

A comparative analysis of Russian and Kazakh traditions shows that the concept of "*dusha*" functions as an integrative category that unites psychological, cultural, and axiological-moral dimensions. Such multilayered content provides a basis for the development of students' intercultural reflection and their engagement in interpretive activity.

The integration of this concept into the learning process enabled the implementation of the proposed model and the evaluation of its effectiveness within the pedagogical experiment. A comparative analysis of students' written responses produced before and after the implementation of the model revealed significant differences. At the initial stage, the texts were characterized predominantly by reproductive presentation, reliance on dictionary definitions, absence of an authorial stance, and fragmented structure.

After the implementation of the model, a transition to interpretive understanding was observed: students used conceptual metaphors, formulated their own positions, demonstrated a higher level of cohesion and coherence, and showed elements of intercultural reflection. The identified changes correspond to the criteria of discourse competence and indicate a transition from reproductive to interpretive and productive levels.

These changes can be attributed to the step-by-step organization of interpretive activity, which facilitated the transition from understanding to productive discursive realization. To evaluate the effectiveness of the proposed model, a comparative analysis of the results obtained in the experimental and control groups was conducted. The findings are presented in Table 4.

Table 4. Comparative indicators of discourse competence levels

Assessment criteria	EG (before)	EG (after)	CG (before)	CG (after)
Communicative Purpose	1	3	1	2
Communicative Situation	2	3	2	2
Genre-Stylistic Conventions	2	3	2	2
Cohesion and Coherence	1	2	1	2
Interpretation of the Concept and Conceptual Unity	1	2	1	2
Overall Score	7	13	7	10

As shown in Table 4, positive dynamics were observed in both groups. However, the improvement in the experimental group was substantially greater: the overall score increased from 7 to 13 points, whereas in the control group it increased from 7 to 10 points. The most pronounced differences between the experimental and control groups were observed for the criterion Communicative Purpose. It should be noted that the control group also demonstrated positive changes, which may be attributed to the natural development of students' writing skills during the learning process. Nevertheless, the greater overall improvement observed in the experimental group indicates the additional developmental effect of the proposed model.

The practical implementation of the proposed model is carried out through a system of tasks aimed at the step-by-step acquisition of a cultural concept. The following example illustrates the sequence of students' interpretive activity in working with the concept of "dusha":

- At the image-associative stage, students are assigned the following task: “Write down associations with the word “dusha,” distinguishing between individual and collective representations.”
- At the analytical stage, work with dictionary sources is implemented: “Identify the meanings of the word “dusha” based on different types of dictionaries (explanatory, etymological, and synonymic).”
- At the interpretive stage, students analyze literary texts: “Determine which meanings of the concept of “dusha” are actualized in the literary excerpts and what images they evoke.”
- At the productive stage, the transition to producing students’ own discourse is implemented: “Write a linguocultural commentary on the concept of “dusha,” drawing on personal and cultural experience.”

The proposed system of tasks ensures a sequential progression from the associative perception of the concept to its analytical and interpretive understanding and, subsequently, to its discursive realization. Such an organization of learning activity contributes to increased student engagement (Oga-Baldwin & Nakata, 2020). The following excerpt from a student linguocultural commentary illustrates the interpretive level of development:

Dusha is not merely a person’s inner world but their moral foundation. In Russian culture, “dusha” is associated with sincerity and openness, whereas in Kazakh culture it is related to the concept of “zhan,” which expresses vital energy and spiritual strength. A person described as “zhany zhomart” is someone capable of empathy and generosity. Thus, “dusha” brings together the values of different cultures and shapes the individual’s inner world.

A similar logic of interpretation is observed in work with the concept of “law.” The following excerpt from a student linguocultural commentary illustrates this: *In Russian culture, “law” has been conceptualized as a boundary of what is permitted, and its violation as a transgression of the established order. In contemporary understanding, it is associated with legal norms but retains a moral dimension as an internal constraint on behavior. In Kazakh linguoculture, similar ideas are expressed through the concepts of “ar” and “namys,” as well as the image of “zhol” – the life path. Thus, law functions as an internal moral compass.*

It should be noted that the presented association of the concept of “law” with the notions of “ar” and “namys” and the image of “zhol” reflects the student’s individual interpretation and constitutes a subjective and culturally mediated projection, shaped by the specifics of learning in a Russian-language educational environment.

The presented excerpts indicate the attainment of the interpretive level: students compare cultural meanings, formulate an authorial stance, and realize the concept in discursive practice.

The proposed model is implemented using a range of cultural concepts, which ensures the generalizability of the interpretive skills developed. In particular, when working with the concept of “love,” students move from a superficial understanding of it as an emotional state to a deeper conceptualization as a complex cultural phenomenon encompassing moral, philosophical, and interpersonal dimensions.

The acquisition of cultural content is based on diverse types of texts, including literary, musical, and visual (pictorial) works. Engagement with different semiotic forms of representation deepens interpretation, enhances the emotional-axiological component, and fosters a holistic cultural perception.

This approach is consistent with N.L. Mishatina’s methodological linguoconceptology, which includes such forms of working with concepts as the linguocultural portrait of a word, the concept-centered essay, and a system of linguocultural tasks aimed at fostering personal meaning and students’ interpretive activity. Unlike these forms, the present study conceptualizes the linguocultural commentary as an independent genre and an algorithm of discursive activity that ensures the transition from concept analysis to its productive interpretation (Mishatina, 2010).

The results of the study confirm the effectiveness of the linguocultural commentary model in developing students’ interpretive skills and fostering a productive type of speech activity.

Conclusion

The study confirms the effectiveness of the linguocultural commentary model as a means of developing students’ discourse competence in bilingual education. The implementation of the model ensured a transition from the reproductive acquisition of cultural concepts to their interpretive and productive understanding, as evidenced by the development of coherent, conceptually integrated, and value-oriented discourse. Quantitative data confirm a positive change: the overall score of discourse competence increased from 7 to 13 points in the experimental group, whereas in the control group it increased from 7 to 10 points. These findings provide evidence for the effectiveness of the proposed linguocultural commentary model.

The cognitive effect of the study is reflected in the development of analytical and interpretive levels, which correlates with the levels of Bloom’s Taxonomy and indicates the formation of students’ ability for meaning-making and purposeful speech activity.

The practical significance of the study lies in the potential for implementing the developed model in the system of school-based Russian language education. In the multicultural educational context of Kazakhstan, it contributes to shaping students as subjects of intercultural communication, capable of interpreting cultural meanings and acting as cultural mediators.

Future research directions include expanding the empirical base and adapting the model to various educational levels and learning formats.

References

- Agmanova, A.E., & Valova, M.V. (2021). Didakticheskiy potentsial lingvokul'turnogo kommentariya [Didactic potential of linguocultural commentary]. *Vestnik Toraighyrov universiteta*, 1, 43–52. (in Russ.). <https://doi.org/10.48081/TICB9880>
- Anderson, L.W., & Krathwohl, D.R. (Eds.). (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*. Longman.
- Byram, M. (2021). *Teaching and assessing intercultural communicative competence: Revisited* (2nd ed.). Multilingual Matters.
- El Maamri, O. (2025). Towards the modelling of a writing process integrating generative AI to develop the argumentative skills of secondary school writers. *XLinguae*, 18(1), 133–143. <https://doi.org/10.18355/XL.2025.18.01.10>
- Frumkina, R.M. (2003). *Psikholingvistika* [Psycholinguistics]. Moskva: Akademiya. (in Russ.).
- Gee, J.P. (2025). *An introduction to discourse analysis: Theory and method* (5th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003535935>
- Holliday, A. (2021). *Intercultural Communication: An advanced resource book for students* (4th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780367482480>
- Karasik, V.I. (2002). *Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs* [Language circle: personality, concepts, discourse]. Volgograd: Peremena. (in Russ.).
- Karasik, V.I., & Slyshkin, G.G. (2021). Tendentsii razvitiya sovremennogo diskursa [Modern discourse developmental trends]. *Aktual'nye problemy filologii i pedagogicheskoi lingvistiki*, 1, 14–31. (in Russ.). <https://doi.org/10.29025/2079-6021-2021-1-14-31>
- Kuznetsova, N.A. (1998). *Ponimanie uchebnogo teksta kak didakticheskaya problema starsheklassnikov* [Understanding educational texts as a didactic problem of senior students] (Candidate of Sciences dissertation, Altai State University). Barnaul. (in Russ.).

- Milani, M. (2024). Beyond ethnocentric paradigms: The contribution of intercultural education and competence. In J.C. Chennattuserry, M. Deshpande, & P. Hong (Eds.), *Encyclopedia of new populism and responses in the 21st century*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-99-7802-1_31
- Mishatina, N.L. (2010). *Metodika i tekhnologiya rechevogo razvitiya shkol'nikov: lingvokontseptotsentricheskiy podkhod* [Methodology and technology of speech development of school students: linguoconceptocentric approach]. Doctoral dissertation, Rossiyskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet. Sankt-Peterburg. (in Russ.).
- Oga-Baldwin, W.L.Q., & Nakata, Y. (2020). How teachers promote young language learners' engagement: Lesson form and lesson quality. *Language Teaching for Young Learners*, 2(1), 101–130. <https://doi.org/10.1075/ltyl.19009.oga>
- Valova, M.V., Agmanova, A.E., & Shcherbak, A.V. (2024). Lingvokul'turnyy kommentariy kak sposob interpretatsii kul'turno-spetsificheskogo kontsepta [Linguocultural commentary as a means of interpreting culturally specific concepts]. *Voprosy kognitivnoy lingvistiki*, 2, 63–70. (in Russ.).

Список использованной литературы

- Агманова А.Е., Валова М.В. Дидактический потенциал лингвокультурного комментария // Вестник Торайгыров университета. 2021. № 1. С. 43–52. <https://doi.org/10.48081/TICB9880>
- Валова М.В., Агманова А.Е., Щербак А.В. Лингвокультурный комментарий как способ интерпретации культурно-специфического концепта // Вопросы когнитивной лингвистики. 2024. № 2. С. 63–70.
- Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002.
- Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Тенденции развития современного дискурса // Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. 2021. № 1. С. 14–31. <https://doi.org/10.29025/2079-6021-2021-1-14-31>
- Кузнецова Н.А. Понимание учебного текста как дидактическая проблема старшеклассниками: Дис. ... канд. пед. наук. Барнаул, 1998.
- Мишатина Н.Л. Методика и технология речевого развития школьников: лингвоконцептоцентрический подход: дис. ... докт. пед. наук. Санкт-Петербург, 2010.
- Фрумкина Р.М. Психолингвистика. Москва: Академия, 2003.
- Anderson, L.W., & Krathwohl, D.R. (Eds.). (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*. Longman.

- Byram, M. (2021). *Teaching and assessing intercultural communicative competence: Revisited* (2nd ed.). Multilingual Matters.
- El Maamri, O. (2025). Towards the modelling of a writing process integrating generative AI to develop the argumentative skills of secondary school writers. *XLinguae*, 18(1), 133–143. <https://doi.org/10.18355/XL.2025.18.01.10>
- Gee, J.P. (2025). *An introduction to discourse analysis: Theory and method* (5th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003535935>
- Holliday, A. (2021). *Intercultural Communication: An advanced resource book for students* (4th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780367482480>
- Milani, M. (2024). Beyond ethnocentric paradigms: The contribution of intercultural education and competence. In J.C. Chennattuserry, M. Deshpande, & P. Hong (Eds.), *Encyclopedia of new populism and responses in the 21st century*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-99-7802-1_31
- Oga-Baldwin, W.L.Q., & Nakata, Y. (2020). How teachers promote young language learners' engagement: Lesson form and lesson quality. *Language Teaching for Young Learners*, 2(1), 101–130. <https://doi.org/10.1075/ltyl.19009.oga>

Ә.Е. Ағманова

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан*

В.И. Карасик

*А.С. Пушкин атындағы Орыс тілі институты
Мәскеу, Ресей*

М.В. Валова

*Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
Павлодар, Қазақстан*

БИЛИНГВАЛДЫ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДИСКУРСИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕГІ ЛИНГВОМӘДЕНИ КОММЕНТАРИЙ МОДЕЛІ

Аңдатпа. Мақалада билингвалды білім беру жағдайында оқушылардың дискурсивтік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі қарастырылады; бұл ретте мәдени мағыналарды интерпретациялау және оларды сөйлеу практикасында жүзеге асыру қабілеті айрықша маңызға ие. Зерттеудің өзектілігі оқу материалын репродуктивті меңгеру формаларынан оқушылардың интерпретативтік ойлауын дамытуды қамтамасыз ететін өнімді сөйлеу әрекеті түрлеріне көшу қажеттілігімен

айқындалады. Зерттеудің мақсаты – мәдени концепттерді меңгеруден оларды интерпретативтік ұғынуға және одан әрі жазбаша түрде дискурсивтік жүзеге асыруға көшу құралы ретінде лингвомәдени комментарий моделінің тиімділігін теориялық тұрғыдан негіздеу және эксперименттік тексеру. Зерттеудің әдіснамалық негізін лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика және дискурс теориясының қағидалары құрады. Жұмыста лингвомәдени және дискурсивтік талдау әдістері, сондай-ақ педагогикалық эксперимент қолданылды. «Түсіну – интерпретация – аппликация» герменевтикалық спиралі логикасында жүзеге асатын және оқушылардың интерпретативтік біліктерін қалыптастыруды қамтамасыз ететін кезеңдер бірізділігін қамтитын лингвомәдени комментарий моделі әзірленді. Қалыптастырушы эксперимент нәтижелері оң динамиканы көрсетеді: ақпаратты репродуктивті қайта жаңғыртудан сөйлеу әрекетінің интерпретативтік және өнімді түріне көшу тіркелді. Сандық көрсеткіштер дискурсивтік құзыреттілік деңгейінің артқанын растайды: эксперименттік топта жиынтық көрсеткіш 7-ден 13 баллға дейін, бақылау тобында 7-ден 10 баллға дейін өсті. Интерпретативтік және аксиологиялық компоненттерді енгізу байланысқан, концептуалды тұтас және құндылыққа бағдарланған айтылымды қалыптастыруға ықпал ететіні анықталды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы мәдени концепттерді интерпретациялаудың алгоритмделген моделін оқушылардың дискурсивтік құзыреттілігін дамыту құралы ретінде әзірлеуден тұрады. Жұмыстың практикалық маңызы ұсынылған модельді полимәдени білім беру ортасындағы мектепте оқыту жүйесіне енгізу мүмкіндігімен сипатталады. Алынған нәтижелер анықталған өзгерістердің тұрақтылығын көрсетеді және ұсынылған әдістемелік модельді білім беру тәжірибесінде кеңінен тарату мүмкіндігін дәлелдейді.

Түйінді сөздер: лингвомәдениеттану; дискурсивтік құзыреттілік; мәдени концепт; лингвомәдени комментарий; билингвизм; интерпретация; мәдениетаралық коммуникация; әдістемелік модель.

А.Е. Агманова

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан*

В.И. Карасик

*Институт русского языка имени А. С. Пушкина
Москва, Россия*

М.В. Валова

*Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан
Павлодар, Казахстан*

МОДЕЛЬ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО КОММЕНТАРИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ДИСКУРСИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ БИЛИНГВАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования дискурсивной компетенции учащихся в условиях билингвального образования, где особую значимость приобретает способность к интерпретации культурных смыслов и их реализации в речевой практике. Актуальность исследования обусловлена необходимостью перехода от репродуктивных форм усвоения учебного материала к продуктивным видам речевой деятельности, обеспечивающим развитие интерпретативного мышления учащихся. Цель исследования заключается в теоретическом обосновании и экспериментальной проверке эффективности модели лингвокультурного комментария как средства перехода от усвоения культурных концептов к их интерпретативному осмыслению и последующей дискурсивной реализации в письменной форме. Методологическую основу исследования составили положения лингвокультурологии, когнитивной лингвистики и теории дискурса. В работе использованы методы лингвокультурного и дискурсивного анализа, а также педагогический эксперимент. Разработана модель лингвокультурного комментария, реализуемая в логике герменевтической спирали «понимание – интерпретация – аппликация» и включающая последовательность этапов, обеспечивающих формирование интерпретативных умений учащихся. Результаты формирующего эксперимента свидетельствуют о положительной динамике: зафиксирован переход от репродуктивного воспроизведения информации к интерпретативному и продуктивному типу речевой деятельности. Количественные показатели подтверждают рост уровня дискурсивной компетенции: в экспериментальной группе суммарный показатель увеличился

с 7 до 13 баллов, в контрольной группе – с 7 до 10 баллов. Установлено, что включение интерпретативного и аксиологического компонентов способствует формированию связного, концептуально целостного и ценностно ориентированного высказывания. Научная новизна исследования состоит в разработке алгоритмизированной модели интерпретации культурных концептов как средства развития дискурсивной компетенции учащихся. Практическая значимость работы заключается в возможности внедрения предложенной модели в систему школьного обучения в условиях поликультурной образовательной среды. Полученные результаты демонстрируют устойчивость выявленных изменений и подтверждают возможность тиражирования предложенной методической модели в образовательной практике.

Ключевые слова: лингвокультурология; дискурсивная компетенция; культурный концепт; лингвокультурный комментарий; билингвизм; интерпретация; межкультурная коммуникация; методическая модель

Author Contributions

Agmanova A.E. – conceptualization; formal analysis; supervision; writing – review & editing.

Karasik V.I. – conceptualization; methodology; supervision; writing – review & editing.

Valova M.V. – conceptualization; writing – original draft; visualization.

A.Kh. Azamatova

KIMEP University

Almaty, Kazakhstan

 <https://orcid.org/0000-0002-5004-5907>

email: ariyazamat@gmail.com

E.D. Suleimenova

Al-Farabi Kazakh National University

Almaty, Kazakhstan

 <https://orcid.org/0000-0001-9515-1714>

email: esuleim@gmail.com

THE DECEPTIVE PRODUCTIVITY OF GREEK AND LATIN FORMATIVES IN KAZAKH LINGUISTIC TERMINOLOGY

Abstract. While compiling a trilingual dictionary of Greek and Latin terminological elements used in linguistic terminology, the formatives VOC-, CATA-, and ONOMAS-/ONOMAT- were identified as the only candidates for reverse configuration status. The Kazakh material initially demonstrated productivity where the English and Russian material did not. The productivity of each formative was verified in two stages: first, its dictionary attestation was established, and then its actual combination with different bases in modern academic literature was examined. A line-by-line analysis of seven primary sources of Kazakh-language scientific discourse did not confirm this initial assumption, since in every case the formative occurred as part of a word borrowed in its entirety. Kazakh case, number, and word-forming markers are attached to the word as a whole, while the formative does not participate in this process as a separable and combinable element. This type of inflection is typical of any assimilated borrowing in an agglutinative language and does not indicate the productivity of its parts. The same diagnostic criterion, when applied to all the languages, proved less reliable for Kazakh precisely because of this regular suffixation, which led to the misleading finding. No reverse configuration was found in the corpus under study; the three items in question represent not exceptions to the general typological asymmetry but a separate category – more specifically, cases of words borrowed in their entirety and mistakenly classified as productive derivation.

It is recommended that this criterion be tested using data from another agglutinative language. The research findings are methodologically significant for the terminography of languages with different types of inflection.

Keywords: terminological element; formative productivity; reverse configuration; derivational word formation; agglutinative language; trilingual terminography; typological asymmetry

Conflict of Interest:

The authors declare no conflict of interest.

Article history:

Received: 06.07.2026

Accepted: 08.09.2026

Introduction

Linguists differ in their opinions on the classification of the Greek and Latin elements. Bauer considers that there is no distinct boundary between roots and affixes and there is only a transitional zone (Bauer, 1998). Those scholars who admit this class can be divided into two groups: the first includes word compounding, abbreviation and analogy (Mattiello, 2022). The second group narrows the concept to affixoid (Kastovsky, 2009). It is not clear if the specific element is integrated into the recipient language in the same way as an ordinary loan word (Pulcini and Milani, 2017); and if the formative productivity is transferred automatically from one language to another (Panocová and ten Hacken, 2020). The distinction of the status of Greek and Latin elements and the nature of their productivity are still being actively discussed (Hayashi, 2024). These elements have previously been studied in terms of linguistic terminology, primarily at the level of their semantics and functions (Vasilieva, 1983). The issue of whether these elements keep the status of productive word-forming units after their inclusion in a typologically different language as the agglutinative Kazakh language, remains largely uninvestigated.

The linguistic terminographic dictionary (Suleimenova, Azamatova, 2026) contains 111 Greek and Latin term elements in the Kazakh, English, and Russian languages. When developing this dictionary, three forms (VOC-, CATA-, and ONOMAS-/ONOMAT-) were standing out as the only candidates for the status of reverse configuration. In these forms, the Kazakh language was the language that turned out to be productive, while the other two languages were not. Before being accepted as a significant finding but not as an artifact of insufficient verification, it had to be verified separately. Of these three formatives, two of them are of Greek

origin. CATA- originates from the Greek word *κατά*, which means 'down', 'against', or 'according to', while ONOMAS-/ONOMAT- comes from *ὄνομα*, *ὀνοματ*- which means 'name.' VOC- originates from the Latin term *vox*, *vocis*, which means 'voice' and is also the source of the Latin verb *vocare*, which means 'to call.' In ancient Greek and Latin, as well as in the international language of science, each of the three formatives has the ability to combine with different lexical bases. The reason why this investigated case is interesting lies in the fact that the element that is productive at the level of international scientific discourse turns out to be the integral part of the whole word in all receptor languages simultaneously.

The present article conducts this verification line-by-line according to the primary sources of the Kazakh scientific discourse for each formative and demonstrates that we do not have an exception from the whole picture but a phenomenon different by its nature.

Materials and methods

The material of research includes two groups of sources. The first group comprises the trilingual terminographic dictionary (Suleimenova, Azamatova, 2026). The dictionary is based on twelve sources of linguistic terminology. There is a set of four dictionaries for each of the three languages. It is the material that established the dictionary fixation of all 111 Greek and Latin terminological elements of the corpus. The second group includes seven primary sources of the Kazakh scientific discourse. These sources were used to verify the productivity of VOC- (Aralbayev, 1988; Omarbekova, 2023), CATA- (Meirmanova & Kenzhegulova, 2021; Abdikarim, 2022), and ONOMAS-/ONOMAT- (Aidarbek, 2010; Rustemova, 2013; Beibitova et al., 2025).

Only three of the 111 term elements have been classified as candidates for the status of reverse configuration. The formative was described as productive while the other two languages had a reverse case which called for a different verification using the second group of sources. The productivity of the three formatives in English and Russian was previously established in a wider corpus verification and will not be considered again in this paper. The objective of this study was to verify the formatives in the Kazakh language resources as the incorrect classification occurred in that language.

At the first stage of the research, the formative was fixed in the normative dictionaries and established in several independent publications by using the method of exhaustive sampling. Also, the formative was considered fixed in the cases when a dictionary item divided a larger term into the constituent parts by brackets.

The formative was considered productive if it participated regularly in the formation of new words rather than in the separate isolated cases of usage (Bauer, 2001), since a single dictionary attestation was not sufficient for this. A comparable two-stage design, combining dictionary and corpus evidence to establish the productivity of new combining forms, has recently been applied to American English (Huang & Gao, 2025). The following verification stage was based on the word formation analysis, not on the etymological one. This stage required identifying at least two words that are not only listed in dictionaries but also factually used in the modern academic literature. These two words should combine the formative with different bases instead of representing two forms of one and the same derivative. Even if two words of such a pair mean different phenomena, this is not sufficient, since both can be transferred into the language in the ready-made form, by the same way of borrowing, and then the formative in them is not an active element of word formation, but only a recognizable part of the common donor word. In other words, it was necessary to distinguish a word constructed by attaching an element to an independent base within a given language from a word entirely borrowed from another language along with this element.

Results

VOC-

According to the preliminary classification, the element VOC- was referred to the cases of reverse configuration, since only Kazakh out of the three languages demonstrated the productive behavior of the formative. This was the only similar example in the corpus, so it required a separate verification before being considered a theoretically significant finding.

The verification was conducted using two sources, and it is important to immediately specify what they prove and what they do not. Neither Aralbayev nor Omarbekova discuss the origin of the words *vocalism* and *vocative* and do not qualify them as borrowings. The etymological status of these words is established by using other data. The data obtained during the study show the real terminological functioning and grammatical mastery of complete words with this component in the Kazakh-language scientific text.

Aralbayev offers three specific pieces of evidence of this statement. If we start with the subject relationship, then his work refers *vocalism* to the system of vowel phonemes of the modern Kazakh language: “Қазіргі қазақ тілінде он бір дауысты фонема бар. Вокализм солардың өзара қарым-қатысынан құралады” (1988, p. 30) (lit. There are eleven vowel phonemes in the modern Kazakh language. Vocalism is based on their interaction). As for its terminological function, the word is used not

by chance, but as the name of the object of description. The section is called “Қазақ вокализмі” (lit. Kazakh vocalism), and all subsequent analysis of vowels is based on this term. From the point of view of grammatical mastery, the form *вокализмі* (lit. vocalism) indicates the Kazakh possessive marker *-i*, that is, the word is embedded in Kazakh grammar as an ordinary noun. At the same time, the source does not establish that the word is formed by means of the Kazakh language, or that it is perceived as an independent element. He also does not claim that the term is opposed to other words with VOC-, or that this element is productive.

Omarbekova has a different picture: as the central subject of analysis, anthroponymic vocatives are collected from M. Auezov's letters and grouped according to their lexico-grammatical features (2023, p. 130–143). The article contains the forms *вокативтер*, *вокативтердің*, *вокативтерге*, *вокативтерді*, *вокативі* and the derivative *вокативтік*. *Vocatives* are understood here as Kazakh personal names (*Muratai*, *Yskak*, *Smagul*, *Gabiden* and others). Omarbekova, like Aralbayev, does not qualify *vocative* as a loanword and does not consider *voc-* as a separable element. The listed forms are obtained by attaching Kazakh affixes to the same word “*vocative*”.

The *вокодеп/vocoder* pair, which we initially considered as a candidate for transcoding status, was also verified separately. However, since there was only one source for the Russian version, which was insufficient to confirm the regularity of this model, the pair was excluded from the evidence base.

Both sources confirm the lexico-terminological and morphosyntactic integration of these (complete) words into the Kazakh scientific discourse. *Vocalism* is a mastered international term that is regularly applied to the vowel system of the Kazakh language, and *vocative* is a morphologically mastered term that is regularly applied to anthroponymic addresses in a Kazakh–language epistolary text. Both cases indicate the borrowing and subsequent grammatical adaptation of whole lexemes, but they do not indicate reproducible Kazakh word formation with VOC-. No source considers it as a separate productive element.

The initial reverse configuration for this position is not confirmed, but not because borrowing as such has been proven, but because there is no positive evidence of the formative productivity in any of the primary sources.

CATA-

The initial classification referred CATA- to the same type of reverse configuration as VOC-: unlike English and Russian, Kazakh demonstrated the productive behavior of the formative.

Meirmanova and Kenzhegulova define the word *cataphora* as “*Катафораны шартты түрде “алдын алушы” деп қолданамыз*” (2021, p. 136) (lit. We

conventionally designate the cataphora as a precursor). In the same article, there are forms such as *катафораны* (the word in the accusative case), *катафоралық* (the relative adjective with the Kazakh suffix *-лық*, meaning “referring to the cataphor”) and *катафоралы* (the relative adjective with the Kazakh suffix *-лы*, meaning “having a cataphorical property”). At the same time, *cata-* is not divided anywhere as a separate element, *катафоралық* and *катафоралы* are formed using Kazakh suffixes from the whole word *катафора*, and the article does not explain the meaning of *cata-* or formation of other terms with its help. Other mentions of the cataphora found (a secondary student retelling and a Russian-language article without Kazakh material) do not add independent data.

The word *catachresis* is found in Abdikarim in the enumeration of a number of stylistic devices: “catachresis, oxymoron, hendiadys, enallage” (2022, p. 95). We see that here the form of this word remains unchanged, and there are no Kazakh inflectional indicators. The *cata-* element is not attached to an independent base here or anywhere else.

Cataphora and catachresis in Kazakh scientific discourse turn out to be the same case as *vocalism and vocative* in 3.1, that is, the complete borrowed terms have grammatically been mastered by Kazakh morphology, but without being separated into *cata-* as a separable, productive element. The initial reverse configuration for CATA- is not confirmed for the same reason as for VOC-.

ONOMAS-/ONOMAT-

The forms ONOMAS-/ONOMAT- initially showed the same picture as VOC- and CATA-: a productive form in Kazakh with its absence in English and Russian.

Aidarbek introduces the term in a monograph entirely devoted to Kazakh terminology: “*Ономасиологияның ең басты мақсаты – сөйлеушінің аталымдық қызметті орындау барысында ұстанатын негізгі принциптерін анықтау*” (2010, p. 12) (lit. The main purpose of onomasiology is to determine the principles that guide the speaker in nominative activity). This word is not a one-time mention here, but the central concept of the entire book, so you can find its different forms: *ономасиологияның* (genitive case), *ономасиологияда* (local case), *ономасиологиялық* (relative adjective), *ономасиологияны* (accusative case). At the same time, the monograph does not single out *onomas-* anywhere as a separate element and does not use it to construct other Kazakh terms. *Ономасиологиялық* is formed by the Kazakh suffix from the whole word, and not from the element *onomas-*.

Onomatopoeia shows a similar picture from two sources. Rustemova explains the origin of the word through Greek: “*Ономатопоеа сөзі көне гректің ὀνοματοποιᾶ ... деген сөзінен шыққан*” (2013, p. 98) (lit. The word “onomatopoea”

comes from the ancient Greek *ὀνοματοποιία*) and explains the initial components as *ὄνομα* “name”, *ποιεω* “do”. The author explains the origin of the complete word in its entirety, rather than showing that the *onomat-* functions as a productive element of Kazakh word formation. Beibitova et al. give a broader case range: *ономатопеялық*, *ономатопеяның*, *ономатопеяны*, as well as the word *ономатопеялар-ды* in the plural form as a stable declension and word formation from the whole base (2025, p. 56, etymology p. 49). The Kazakh suffix is productive here on a borrowed base, but not the *onomat-* itself.

Onomasiology and onomatopoeia agree with the already analyzed *vocalism/vocative* and *cataphora/catachresis* in one point: we have complete borrowed terms mastered by Kazakh morphology, but not formatives, isolated and productive as such. As in the first two examples, the reverse configuration is not confirmed here. Table 1. summarizes the data for all seven sources.

Table 1. Verification of the productivity of VOC-, CATA-, and ONOMAS-/ONOMAT- in the Kazakh material

Position	Source	Kazakh forms	Indicators	Verdict
VOC-	Aralbayev, 1988, p. 30	<i>вокализмі</i>	possessive	not productive
VOC-	Omarbekova, 2023, p. 138	<i>вокативтер</i> , <i>вокативтердің</i>	plural, genitive case	not productive
CATA-	Meirmanova and Kenzhegulova, 2021, p. 136	<i>катафораны</i> , <i>катафоралық</i> , <i>катафоралы</i>	accusative case, two derivational forms	not productive
CATA-	Abdikarim, 2022, p. 95	<i>катахреза</i>	none (unchanged form)	not productive
ONOMAS-/ONOMAT-	Aidarbek, 2010, p. 12	<i>ономасиологияның</i> , <i>-да, -лық, -ны</i>	genitive, locative cases, relative adjective, accusative case	not productive
ONOMAS-/ONOMAT-	Rustemova, 2013, p. 98	<i>ономатопоеа</i>	none (unchanged form)	not productive
ONOMAS-/ONOMAT-	Beibitova et al., 2025, p. 56	<i>ономатопеялық</i> , <i>-ның, -ны, -лар-ды</i>	relative adjective, genitive and accusative cases, plural	not productive

Discussion

None of the three candidates for the status of reverse configuration (see section 2) was confirmed in section 3. The formative turned out to be unproductive not only

in Kazakh, but also in the other two languages. This is not the same case that confirms the general pattern of asymmetry once again, since VOC-, CATA-, and ONOMAS-/ONOMAT- are not on a par with positions where only English and Russian are productive.

We propose to consider them as a special, independent category, separate from both the typical asymmetry and the hypothetical reverse configuration. In other words, we classify it as a category introduced in this study, rather than introduced from an existing typology. Taking into account the fact that the remaining 108 positions of the corpus were not such candidates from the beginning, no real reverse configurations were found in the collected material.

A narrower methodological result concerns the nature of the error itself in the original classification. In all three situations, the Kazakh material demonstrates a strong grammatical mastery of the complete borrowed word. *Вокализмі* indicates a possessive marker. *Вокативтер* and *вокативтердің* are indicators of number and case. *Катафораны*, *катафоралық* and *катафоралы* are formed using case and word-forming affixes. *Ономасиологияның*, *ономасиологияда*, *ономасиологиялық* and *ономасиологияны* demonstrate the same set of case and word-formation forms. *Ономатопеялық*, *ономатопеяны* and *ономатопеялар-ды* repeat the same pattern.

Seven sources were independently verified, but the result was the same: both case and word-formation indicators were regularly attested, but the formative itself never acts as a separable, combined unit.

The grammatical mastery of a complete word by agglutinative indicators and the synchronous productivity of a formative within this word are different phenomena, and it turned out to be easy to confuse them not once, but three times, on independent material and in different sources each time.

Modern morphology for this category distinguishes between an affix, which is combined with different roots of its class, and a welded form. It is a related element, phonologically and structurally inseparable from the specific base with which it once merged (Haspelmath, 2021). The formative *voc-/cata-/onomas-* is productively connected to the base by means of the recipient language in none of the seven sources. Each word where it occurs is borrowed in this form entirely, ready-made, and not assembled from a formative and an independent base within the Kazakh, English or Russian word formation. At the same time, the Kazakh language reveals a predominantly agglutinative organization of the word form, although a single set of features that reliably unites all languages of this type has not been empirically established (Haspelmath, 2009). For the present study, special attention should be paid to the following point: the indicator is attached to almost any noun, regardless of its

origin and internal structure (cf. Kirchner, 1998; Abish, 2022), which is confirmed by the material of specific case indicators (Dees, 2025).

It is significant not only the fact that there is a complete borrowing (it is expected for international scientific vocabulary in any of the three languages of the studied corpus), but that the same diagnostic test gave different verdicts depending on the language. As shown by a broader verification of the corpus (see section 2), for English and Russian material, the referential difference of the pair (*vocative and vocalic* really mean different phenomena) was considered insufficient to conclude about productivity. Both words were recognized as integral borrowings in spite of this difference, which is consistent with independent results on the degree of Latinization for the same language pair based on terminology from related fields (Sokolova, 2022). The same test initially worked differently for the Kazakh language because of this regular suffixation (see above), which created a deceptive impression of mastery exactly in the point where there was no such signal for English and Russian material at all. We believe that the same productivity criterion should be applied to different languages equally strictly, and agglutinative morphology is not the basis for a milder verification, but a source of additional risk of a false positive result.

The distinction between these two phenomena can serve as a hypothesis for testing on other agglutinative material, and not just a diagnostic observation based on Kazakh data. For lexicographical practice, it also means a more specific consequence. The trilingual terminographic dictionary based on this study (Suleimenova & Azamatova, 2026), like any similar publication for agglutinative languages, encounters this distinction whenever it is necessary to decide whether to allocate a formative to a separate dictionary entry as an independent word-formation unit. The article has shown the example of all three forms when a grammatically mastered borrowing is at the risk of being periodically considered as productive derivation without strict two-step verification. Moreover, word-forming suffixes, unlike the case and numerical formalization of a borrowed word, have already been described as an independent, truly productive mechanism for creating new terms through calque (Aldash et al., 2025), and the inconsistency of terminological practice between related Turkic languages is fixed as a separate problem requiring coordination (Kurmanbaiuly, 2025).

Conclusion

The formatives VOC-, CATA- and ONOMAS-/ONOMAT- never act as separable units of word formation in the Kazakh material. In all three cases, the element is closely linked to the specific base from which it was borrowed, and does not combine freely with other bases. There is no reverse anomaly in the corpus; there is

only an appearance generated by the fact that an agglutinative language grammatically masters any noun, regardless of its origin.

The article considers only three positions of one (Kazakh) language. The productivity of the English and Russian material is taken from a broader verification of the corpus and is not reestablished here, although the corpus itself (Suleimenova, Azamatova, 2026) serves as the material of the entire case study. Before considering the proposed distinction as a general diagnostic criterion, we recommend verification on material from another agglutinative language. Trilingual terminographic publications for languages of this type require a method to differentiate one word from the other, otherwise a complete borrowing will continue to resemble productive derivation.

References

- Abdikarim, N. (2022). Abay öleñderindegi sintaksistik figuralar [Syntactic figures in Abai's poems]. *Vestnik ZKU*, 85(1), 93–102. (in Kaz.). [https://doi.org/10.37238/1680-0761.2022.85\(1\).70](https://doi.org/10.37238/1680-0761.2022.85(1).70)
- Abish, A. (2022). Kazakh and Karakalpak. In L. Johanson & É.Á. Csató (Eds.), *The Turkic languages* (2nd ed). Routledge, 337–353. <https://doi.org/10.4324/9781003243809-22>
- Aidarbek, K.Zh. (2010). *Qazaq terminologiyalıq atalımıñ onomasiologiyalıq negizderi* [Onomasiological foundations of Kazakh terminological naming]. Memlekettik tildi damytu instituty. 384 p. (in Kaz.).
- Aldash, A., Seidamat, A., Aldasheva, K., Islamova, A., Kulmanov, S., & Seyitova, B. (2025). The phenomenon of loan translation and its influence on the processes of standardization of the terminology system of the Kazakh literary language. *Theory and Practice in Language Studies*, 15(3), 860–868. <https://doi.org/10.17507/tpls.1503.21>
- Aralbaev, Zh.A. (1988). *Qazaq fonetikasi boyınsha étyudter* [Studies on Kazakh phonetics]. Ğılım, 144 p. (in Kaz.).
- Bauer, L. (1998). When is a sequence of two nouns a compound in English? *English Language and Linguistics*, 2(1), 65–86. <https://doi.org/10.1017/S1360674300000691>
- Bauer, L. (2001). *Morphological productivity*. Cambridge University Press, 260 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486210>
- Beibitova, A. S., Konyratbayeva, Zh. M., & Kapanova, A. K. (2025). Onomatopeyalıq sözderdiñ tilaralıq berilwdegi pragmatikalıq aspektisi [Pragmatic aspect of interlingual transfer of onomatopoeic words]. *Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Philological Sciences Series*, 78(3), 48–61. (in Kaz.). <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.3.78.003>

- Dees, J. (2025). The grammaticalization of the Turkic comitative(s): Mismatches in harmony and stress. *Proceedings of the Annual Meetings on Phonology*, 1(1), 1–12. <https://doi.org/10.7275/amphonology.3024>
- Haspelmath, M. (2009). An empirical test of the agglutination hypothesis. In S. Scalise, E. Magni, & A. Bisetto (Eds), *Universals of language today*. Springer, 13–29. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8825-4_2
- Haspelmath, M. (2021). Bound forms, welded forms, and affixes: Basic concepts for morphological comparison. *Voprosy Yazykoznanii*, 1, 7–28. <https://doi.org/10.31857/0373-658X.2021.1.7-28>
- Hayashi, H. (2024). A construction morphology approach to neoclassical compounds and the function of the linking vowel. *Languages*, 9(4), Article 129, 1–15. <https://doi.org/10.3390/languages9040129>
- Kastovsky, D. (2009). Astronaut, astrology, astrophysics: About combining forms, classical compounds and affixoids. In R.W. McConchie, A. Honkapohja, & J. Tyrkkö (Eds.), *Selected proceedings of the 2008 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL-LEX 2)*. Cascadia Proceedings Project, 1–13.
- Kirchner, M. (1998). Kazakh and Karakalpak. In L. Johanson & É.Á. Csató (Eds), *The Turkic languages*. Routledge, 318–332.
- Kurmanbaiuly, Sh. (2025). The common Turkic terminological fund as a basis for international terminology unification. *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series*, 152(3), 248–267. <https://doi.org/10.32523/2616-6887-2025-152-3-248-267>
- Mattiello, E. (2022). *Transitional morphology: Combining forms in modern English*. Cambridge University Press. 256 p. <https://doi.org/10.1017/9781009168274>
- Meirmanova, G.S. & Kenzhegulova, F.K. (2021). Mätin sintaksisindegi baylanıstırwşı quraldar [Tools of linking in text syntax]. *Bulletin of Abai KazNPU. Philological Sciences Series*, 1(1/75), 136–143. (in Kaz.). <https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7804.23>
- Omarbekova, G.A. (2023). Muxtar Äwezovtiñ épistolıylıq stılındegi antroponımdik vokativterdiñ qoldanıısı [The use of anthroponymic vocatives in Mukhtar Auezov's epistolary style]. *Bulletin of the Eurasian Humanities Institute*, 4, 130–143. (in Kaz.). <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-4.09>
- Panocová, R. & ten Hacken, P. (2020). Neoclassical compounds between borrowing and word formation. In P. ten Hacken & R. Panocová (Eds.), *The interaction of borrowing and word formation*. Edinburgh University Press, 32–48. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474448208.003.0003>

- Pulcini, V. & Milani, M. (2017). Neo-classical combining forms in English loanwords: Evidence from Italian. *ESP Across Cultures*, 14, 175–196.
- Rustemova, A.M. (2013). Japon және qazaq tilderindegi eliktew sözderiniñ zerttelw мәselesi [The problem of studying imitative words in Japanese and Kazakh]. *Bulletin of KazNU. Philological Series*, 143(3), 96–99. (in Kaz.).
- Sokolova, A.Y. (2022). Latinization of anatomical terminology in Russian and English. *Russian Linguistic Bulletin*, 5(33), 1–6. <https://doi.org/10.18454/RULB.2022.33.20>
- Suleimenova, E. & Azamatova, A. (2026). *Elementa graeco-latina: Dictionarium*. Qazaq universiteti, 614 p.
- Vasilyeva, N.V. (1983). *Greko-latinskie elementy v lingvisticheskoy terminologii* [Greco-Latin elements in linguistic terminology] [Candidate dissertation]. Moskva, 195 p. (in Russ.).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Абдикарим Н. Абай өлеңдеріндегі синтаксистік фигуралар // Вестник ЗКУ. 2022. Т. 85, № 1. Б. 93–102. [https://doi.org/10.37238/1680-0761.2022.85\(1\).70](https://doi.org/10.37238/1680-0761.2022.85(1).70)
- Айдарбек Қ.Ж. Қазақ терминологиялық аталымының ономазиологиялық негіздері. Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2010. 384 б.
- Аралбаев Ж.А. Қазақ фонетикасы бойынша этюдтер. Алматы: Ғылым, 1988. 144 б.
- Бейбитова А.С., Конаратбаева Ж.М., Капанова А.К. Ономастопеялық сөздердің тілаларлық берілудегі прагматикалық аспектісі // Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ Хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. 2025. Т. 78, № 3. Б. 48–61. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.3.78.003>
- Васильева Н.В. Греко-латинские элементы в лингвистической терминологии: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Москва, 1983. 195 с.
- Мейірманова Г.С., Кенжеғұлова Ф.Қ. Мәтін синтаксисіндегі байланыстырушы құралдар // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. 2021. Т. 1, № 1(75). Б. 136–143. <https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7804.23>
- Омарбекова Г.Ә. Мұхтар Әуезовтің эпистолярлық стиліндегі антропонимдік вокативтердің қолданысы // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы. 2023. № 4. Б. 130–143. <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-4.09>
- Рүстемова А.М. Жапон және қазақ тілдеріндегі еліктеу сөздерінің зерттелу мәселесі // Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. 2013. № 3(143). Б. 96–99.

- Сулейменова Э., Азаматова А. *Elementa graeco-latina: dictionaryum*. Алматы: Қазақ университеті, 2026. 614 б.
- Abish, A. (2022). Kazakh and Karakalpak. In L. Johanson & É.Á. Csátó (Eds.), *The Turkic languages* (2nd ed.). Routledge, 337–353. <https://doi.org/10.4324/9781003243809-22>
- Aldash, A., Seidamat, A., Aldasheva, K., Islamova, A., Kulmanov, S., & Seyitova, B. (2025). The phenomenon of loan translation and its influence on the processes of standardization of the terminology system of the Kazakh literary language. *Theory and Practice in Language Studies*, 15(3), 860–868. <https://doi.org/10.17507/tpls.1503.21>
- Bauer, L. (1998). When is a sequence of two nouns a compound in English? *English Language and Linguistics*, 2(1), 65–86. <https://doi.org/10.1017/S1360674300000691>
- Bauer, L. (2001). *Morphological productivity*. Cambridge University Press. 260 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486210>
- Dees, J. (2025). The grammaticalization of the Turkic comitative(s): Mismatches in harmony and stress. *Proceedings of the Annual Meetings on Phonology*, 1(1), 1–12. <https://doi.org/10.7275/amphonology.3024>
- Haspelmath, M. (2009). An empirical test of the agglutination hypothesis. In S. Scalise, E. Magni, & A. Bisetto (Eds), *Universals of language today*. Springer, 13–29. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8825-4_2
- Haspelmath, M. (2021). Bound forms, welded forms, and affixes: Basic concepts for morphological comparison. *Voprosy Jazykoznanija*, 1, 7–28. <https://doi.org/10.31857/0373-658X.2021.1.7-28>
- Hayashi, H. (2024). A construction morphology approach to neoclassical compounds and the function of the linking vowel. *Languages*, 9(4), Article 129, 1–15. <https://doi.org/10.3390/languages9040129>
- Huang, J. & Gao, Y. (2025). A corpus-based study into new combining forms in American English. *International Journal of Corpus Linguistics*, 30(4), 456–498. <https://doi.org/10.1075/ijcl.23039.hua>
- Kastovsky, D. (2009). Astronaut, astrology, astrophysics: About combining forms, classical compounds and affixoids. In R.W. McConchie, A. Honkapohja & J. Tyrkkö (Eds), *Selected proceedings of the 2008 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL-LEX 2)*. Cascadilla Proceedings Project, 1–13.
- Kirchner, M. (1998). Kazakh and Karakalpak. In L. Johanson & É.Á. Csátó (Eds.), *The Turkic languages*. Routledge, 318–332.
- Kurmanbaiuly, Sh. (2025). The common Turkic terminological fund as a basis for

- international terminology unification. *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series*, 152(3), 248–267. <https://doi.org/10.32523/2616-6887-2025-152-3-248-267>
- Mattiello, E. (2022). *Transitional morphology: Combining forms in modern English*. Cambridge University Press. 256 p. <https://doi.org/10.1017/9781009168274>
- Panocová, R. & ten Hacken, P. (2020). Neoclassical compounds between borrowing and word formation. In P. ten Hacken & R. Panocová (Eds), *The interaction of borrowing and word formation*. Edinburgh University Press, 32–48. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474448208.003.0003>
- Pulcini, V. & Milani, M. (2017). Neo-classical combining forms in English loanwords: Evidence from Italian. *ESP Across Cultures*, 14, 175–196.
- Sokolova, A.Y. (2022). Latinization of anatomical terminology in Russian and English. *Russian Linguistic Bulletin*, 5(33), 1–6. <https://doi.org/10.18454/RULB.2022.33.20>

А.Қ. Азаматова

КИМЭП Университеті

Алматы, Қазақстан

Э.Д. Сүлейменова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫНДАҒЫ ГРЕК-ЛАТЫН ФОРМАНТТАРЫНЫҢ АЛДАМШЫ ӨНІМДІЛІГІ

Аңдатпа. Лингвистикалық терминология саласындағы грек-латын терминоэлементтерінің үштілді сөздігін құрастыру барысында ВОК-, КАТА- және ОНОМАС-/ОНОМАТ- деген үш форманттың кері конфигурация мәртебесіне жалғыз үміткер екені анықталды. Қазақ тілінің материалы ағылшын және орыс тілдерінде байқалмаған тұстарда бастапқыда өнімділік танытқан еді. Форманттың өнімділігі екі түрлі кезеңде тексерілді: алдымен оның сөздікте тіркелеуі, содан соң қазіргі заманғы ғылыми айналымда әртүрлі негіздермен нақты тіркесімділігі қаралды. Қазақтілді ғылыми дискурстың жеті бастапқы дереккөзін жолма-жол талдау жасау бұл бастапқы болжамды растамады, себебі формант барлық жағдайда тұтастай енген кірме сөздің құрамына кіреді. Қазақ тіліндегі септік, сандық және сөзжасам көрсеткіштері

сөзге бүтіндей жалғанады, ал формант дербес бөлінетін әрі бірігетін элемент ретінде бұл қосылу процесіне қатыспайды. Мұндай сөз түрлену құбылысы агглютинативті тілдегі кез келген игерілген кірме сөздерге тән қасиет болып табылады және оның құрамдас бөліктерінің өнімділігіне дәлел бола алмайды. Барлық тілдерге бірдей қолданылған осы диагностикалық критерий қазақ тіліне қатысты дәл осы тұрақты жұрнақтану құбылысының салдарынан әлсіреп, алдамшы нәтижеге алып келді. Зерттелген корпуста өнімділіктің кері конфигурациясы мүлдем кездеспейді, ал аталған үш позиция жалпы типологиялық асимметриядан тыс ауытқу емес, жеке санатты, дәлірек айтқанда, өнімді деривация ретінде қате қабылданған тұтас кірме сөздердің мысалдарын құрайды. Бұл критерийді басқа агглютинативті тілдердің материалында тексеру ұсынылады. Зерттеу нәтижелері сөз түрлену типі әртүрлі тілдердің терминографиясы үшін әдіснамалық тұрғыдан маңызды болып табылады.

Түйінді сөздер: терминоэлемент; форманттың өнімділігі; кері конфигурация; сөзжасамдық деривация; агглютинативті тіл; үштілді терминография; типологиялық асимметрия.

А.Х. Азаматова

Университет КИМЭП

Алматы, Казахстан

Э.Д. Сулейменова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

Алматы, Казахстан

ОБМАНЧИВАЯ ПРОДУКТИВНОСТЬ ГРЕКО-ЛАТИНСКИХ ФОРМАНТОВ В КАЗАХСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация. При составлении трехязычного словаря греко-латинских терминологических элементов в лингвистической терминологии было обнаружено, что форманты ВОК-, КАТА- и ОНОМАС-/ОНОМАТ- оказались единственными кандидатами на статус обратной конфигурации. Казахский материал первоначально демонстрировал продуктивность там, где английский и русский ее не показывали. Продуктивность форманта проверялась в два этапа: сначала устанавливалась его словарная фиксация, затем реальное сочетание с разными основами в современном научном обороте. Построчный анализ семи первичных источников казахоязычного научного дискурса этого

первоначального предположения не подтвердил, так как формант во всех случаях входит в состав целиком заимствованного слова. Казахские падежные, числовые и словообразовательные показатели присоединяются к слову целиком, а формант как отделяемый и комбинируемый элемент в этом присоединении не участвует. Подобное словоизменение свойственно любому ассимилированному заимствованию в агглютинативном языке и ничего не говорит о продуктивности его частей. Один и тот же диагностический критерий, примененный ко всем языкам, для казахского оказался ослаблен именно из-за этой регулярной суффиксации, что и породило обманчивую находку. В исследуемом корпусе обратная конфигурация продуктивности нигде не встречается, и обозначенные три позиции представляют собой не исключение из общей типологической асимметрии, а отдельную категорию, точнее случаи целостного заимствования, ошибочно принятые за продуктивную деривацию. Рекомендуется проверить этот критерий на другом агглютинативном материале. Результаты исследования являются методологически значимыми для терминографии языков с разным типом словоизменения.

Ключевые слова: терминоэлемент; продуктивность форманта; обратная конфигурация; словообразовательная деривация; агглютинативный язык; трехязычная терминография; типологическая асимметрия

Authors' contributions

Azamatova A.Kh. – conceptualization, data curation, formal analysis, investigation, methodology, visualization, writing – original draft.

Suleimenova E.D. – conceptualization, formal analysis, methodology, writing – review and editing.

Б.С. Байжігіт

Таразский университет имени М.Х. Дулати

Тараз, Казахстан

 <https://orcid.org/0000-0001-5384-466X>

email: bota_bs90@mail.ru

М.Е. Минайдарова

Таразский университет имени М.Х. Дулати

Тараз, Казахстан

 <https://orcid.org/0000-0003-1621-1155>

email: mariya-estaevna@mail.ru

АВТОБИОГРАФИЗМ КАК ХУДОЖЕСТВЕННАЯ СТРАТЕГИЯ В ПРОЗЕ АНАТОЛИЯ КИМА

Аннотация. Статья посвящена выявлению, систематизации и анализу автобиографических стратегий в художественной прозе казахстанско-российского писателя А. Кима. Актуальность исследования обусловлена возрастающим интересом современного литературоведения к проблемам автобиографизма и авторской саморепрезентации. Несмотря на значительное число работ, посвящённых философско-художественной концепции, проблемам идентичности и интертекстуальности в творчестве А. Кима, автобиографические стратегии его поздней прозы до настоящего времени не становились предметом целостного исследования. Настоящая статья восполняет данную исследовательскую лакуну, что определяет её актуальность. Научная новизна исследования заключается в комплексном анализе автобиографических стратегий в романах «Белка» и «Радости рая», позволяющем уточнить особенности авторской саморепрезентации в современной автобиографической прозе. В ходе проведённого исследования установлено, что Анатолий Ким обращается к автобиографизму не как к способу документальной фиксации фактов собственной жизни, а как к сложной художественной стратегии, направленной на осмысление и конструирование собственной идентичности. Данная стратегия объединяет личный опыт автора с более широкими культурными, историческими и философско-религиозными контекстами. В романе «Белка» выявлено формирование мозаичного авторского образа посредством системы повествователей-двойников, каждый из которых

репрезентирует отдельные аспекты личности писателя. В романе «Радости рая» автобиографический компонент реализуется через воспроизведение ключевых фактов биографии автора и их художественную трансформацию. Личная история автора соединяется с историческими, культурными и мифологическими мотивами, формируя многогранный образ авторского «я». Проведённый сравнительно-биографический и интертекстуальный анализ позволяет сделать вывод о том, что автобиографическая поэтика А. Кима формирует особый тип повествования, в рамках которого индивидуальная история автора трансформируется в универсальную модель культурной памяти, самопознания и экзистенциального поиска.

Ключевые слова: автобиографизм; русскоязычная литература Казахстана; мозаичный образ автора; интертекстуальность; культурная идентичность; художественная проза

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

Дата поступления: 10.06.2026

Дата принятия: 19.08.2026

Введение

Исследование автобиографического начала в творчестве русскоязычных казахстанских авторов требует обращения к современным теориям автобиографического письма, разработанным как западными, так и отечественными учёными. Жанр автобиографии уже давно вышел за рамки традиционного понимания как линейного повествования о собственной жизни и в современной литературе стал гибридной формой, отражающей личную, культурную и историческую идентичность.

Одним из ключевых понятий в теории автобиографии стало определение «автобиографического договора», предложенное Ф. Леженом в его работе «Le pacte autobiographique» (Lejeune, 1975). Согласно его концепции, автобиография строится на особом соглашении между автором и читателем, основанном на предположении идентичности автора, рассказчика и главного героя текста. Однако современная литература, включая прозу постсоветского пространства, нередко нарушает этот договор, демонстрируя размытость границ между фактом и вымыслом (Smith, 2019).

А. Gibbons (2022) рассматривает автобиографию как форму, в которой автор появляется в качестве персонажа, а автобиографический материал

соединяется с художественным вымыслом. Y. Yuan (2019) в своем исследовании рассматривает автобиографическое письмо как форму художественной и исследовательской стратегии самоконструирования. J. Bruner в своей работе «The Autobiographical Process» (1995) рассматривал автобиографию как культурно обусловленную форму выражения индивидуального «я», возможную только в обществах, где ценится личность как автономный субъект. Эта идея важна для понимания автобиографического письма в казахстанской литературе, где вопросы идентичности, культуры, языка и национальной принадлежности оказываются в центре внимания. В частности, как отмечают У.В. Овчеренко и И.В. Монисова, современная русскоязычная проза Казахстана развивается в условиях межкультурного взаимодействия, что обуславливает её «пограничный» характер и тесную связь автобиографических стратегий с проблемами национальной идентичности (Ovcherenko, Monisova, 2020, с. 570).

Творчество Анатолия Кима неоднократно становилось предметом внимания исследователей, анализирующих его художественную систему с точки зрения философской поэтики, этнокультурной идентичности и жанрово-стилевого синтеза. Современные исследователи отмечают, что проза Кима представляет собой сложное сочетание реалистических и мифопоэтических элементов, что позволяет говорить о его уникальной авторской модели мира (Асан, Минералова и др., 2024).

Отдельного внимания заслуживают исследования, посвящённые философским и культурологическим основаниям текстов Кима. Е.Р. Когай (2018) рассматривает концепт времени как ключевую категорию его художественного мира, связывая её с восточными представлениями о цикличности бытия. Л. Сафронова и Э. Жанысбекова (2018), анализируя роман «Посёлок кентавров», показывают, что мифологический образ кентавра у Кима осмысливается как символ двойственной человеческой природы, соединяющей инстинктивное и духовное. Авторы обращаются к психоаналитическому подходу, выявляя архетипические основания образной системы писателя.

Не менее значимы работы, в которых акцентируется внимание на синтетическом характере поэтики Кима. Так, А.К. Асан и соавторы (2024) указывают на тесное взаимодействие жанровых структур, религиозных образов и культурных пластов в его романах, где сочетаются элементы христианской, буддийской и шаманистской традиций. Авторы подчёркивают, что художественный мир Кима строится на принципе «мирового синтеза», характерного для постсоветской литературы.

В российской литературоведческой традиции интерес к автобиографии связывается с работами Л. Пивоваровой (2007). Современные исследователи подчеркивают близость автобиографии к исповеди и мемуарам, а Пивоварова сосредоточена на постмодернистских трансформациях автобиографического письма, включая явление автофикции, гибридных форм, фрагментарности нарратива. Современные исследования также уточняют понятийный аппарат: как подчёркивает А.А. Дементьева, «автобиографическая проза объединяет широкий спектр форм – от дневников и мемуаров до автофикции, где граница между фактом и художественным вымыслом предельно размыта» (Дементьева, 2023, с. 76).

Кроме того, важным источником является интервью писателя, опубликованное У.М. Бахтикиреевой и О.А. Валиковой (2020), где А. Ким раскрывает собственное понимание природы слова, души и миссии литературы. Эти размышления дополняют теоретические наблюдения исследователей, позволяя осмыслить философско-антропологические основания его прозы.

Вместе с тем анализ существующих исследований показывает отсутствие единого подхода к интерпретации автобиографизма в современной прозе. Если зарубежные исследователи рассматривают автобиографическое письмо преимущественно через категории авторской идентичности, автофикции и нарративного конструирования субъекта, то отечественное литературоведение чаще акцентирует внимание на биографической достоверности текста, его философско-культурном содержании и жанровой специфике. В исследованиях, посвящённых творчеству А. Кима, преобладают мифопоэтический, философский и культурологический подходы, тогда как автобиографические стратегии как самостоятельный предмет литературоведческого анализа практически не рассматриваются. Данное методологическое расхождение определяет необходимость комплексного исследования, сочетающего анализ художественной структуры текста с современными теориями автобиографического письма.

Несмотря на значительное количество работ, посвящённых поэтике и философии творчества Кима, в современной литературоведческой науке остаётся недостаточно изученной проблема автобиографизма и художественного самопознания в поздних романах писателя – «Белка» и «Радости рая». Отсутствие целостного анализа автобиографических мотивов и их связи с метафизическими и культурными структурами текста определяет научную новизну настоящего исследования.

Для анализа творчества Кима важно учитывать эти теоретические подходы, поскольку в произведениях автора автобиографическое начало проявляется не

как прямое воспроизведение биографии, а как нарративное освоение личной и культурной идентичности. Особенно актуальны понятия «письма меньшинства», «пограничного субъекта» и «культурной памяти», позволяющие интерпретировать автобиографизм как форму внутренней и внешней самоидентификации.

Таким образом, современная теоретическая база позволяет анализировать автобиографическое письмо в литературе не как жанровую стабильную форму, а как динамическую стратегию повествования, через которую авторы осмысливают личный опыт в контексте национальной, исторической и культурной принадлежности.

Материал и методы

Эмпирической базой исследования послужили произведения Анатолия Кима «Белка» и «Радости рая», в которых наиболее последовательно воплощены автобиографические мотивы. Дополнительным материалом стали тексты интервью и эссе писателя, а также критические статьи и исследования, позволяющие рассмотреть его творчество в контексте современной теории автобиографического письма.

В работе применялся комплексный метод анализа, включающий:

- биографический метод – использовался для соотнесения отдельных фактов биографии писателя с их художественной трансформацией в произведениях;
- сравнительно-сопоставительный анализ – применялся для определения сходства и различий в автобиографических стратегиях романов «Белка» и «Радости рая»;
- структурно-семантический анализ – способствовал описанию системы повествователей, поэтики имён и символов;
- интертекстуальный метод – использовался для изучения культурных цитат и мифопоэтических мотивов, формирующих авторское «я»;
- культурологический подход – применялся для интерпретации автобиографизма как средства репрезентации идентичности и памяти.

Использование указанных методов позволило комплексно исследовать механизмы художественного моделирования авторской личности, определить семантические коды автобиографической прозы А. Кима и выявить её место в русскоязычной литературе Казахстана.

Результаты и обсуждение

Библиографические данные, свойственные художественной автобиографии, пронизывают всё творчество Кима. Романная проза автора во многом построена

на автобиографическом материале: личные данные и биографические детали органично вплетены в художественное пространство его произведений. Среди текстов с ярко выраженным автобиографическим началом можно выделить роман «Собиратели трав», роман «Отец-лес», эротико-гротескный роман «Посёлок кентавров», сказку-притчу «Белка», а также автобиографический роман «Радости рая».

Особого внимания заслуживает сказка-притча «Белка» (Ким, 2008), в которой можно проследить сходство образов главных героев с авторским образом. Писатель создаёт мозаичный образ, состоящий из четырёх рассказчиков. В контексте концепции интертекстуальности автор выступает как «мозаика из цитат». В данном случае герои-рассказчики выполняют роль проводников авторского голоса: посредством их монологов и диалогов воспроизводятся идеи, размышления и даже отдельные биографические фрагменты Кима, зачастую проявляющиеся бессознательно.

Характеристики героев-рассказчиков позволяют увидеть присутствие автора в их внешности, интересах и, что особенно важно, в авторских идеях, передаваемых через диалоги персонажей. Именно поэтому в романе встречаются эпизоды, где несколько героев одновременно повествуют об одном событии, создавая многоголосие и эффект синхронного повествования (например, ... ий, Акутин, Азнаурян, Лупетин, Лилиана Борисовна). Таким образом, в одном абзаце, а порой даже в одном предложении может быть несколько рассказчиков, которые перебивают друг друга, описывая события с разных точек зрения, при этом не существует чётких границ, разделяющих их высказывания.

Примером такого многоголосия является следующий фрагмент: *Предоставь вести рассказ самому Акутину; а может быть, пусть расскажет сама виновница всех его несчастий? Ей бы лучше всего это удалось – при условии, конечно, что она не будет лгать да уваливать, дабы обелить себя. Ну что ж, постараюсь не лгать, так и быть, – к тому же, чтобы «обелить себя», мне и нужно именно не лгать. И я не хочу, чтобы хвостастая белка пыталась рассудить мою беду и боль своими крошечными мозгами...* (Ким, 2008, с. 12).

При создании мозаичного образа автор подбирает своим героям схожие имена с окончанием -ий: *Нас было четверо в списке, и по случайному совпадению у всех имена оканчивались на -ий: Дмитрий, Георгий, Иннокентий...* Все они – студенты художественного училища. Этот факт перекликается с биографическими сведениями о Киме: в молодости он увлекался живописью, создавал иллюстрации к своим произведениям и самостоятельно оформлял обложки книг. Вероятно, именно поэтому герои его романа также изображены художниками.

Многоликий образ автора воплощается в четырёх персонажах, жизненные пути которых в хронологии повествования складываются по-разному. Центральным образом является безымянный герой ...ий. Его схожесть с писателем очевидна: во-первых, скрытое имя героя может быть интерпретировано как созвучное имени «Анатолий»; во-вторых, герой пишет письма и дневниковые записи, фиксируя переживания, впечатления от действительности, судьбы друзей и собственную жизнь, что перекликается с авторскими практиками письма; в-третьих, этническая принадлежность героя (корейская диаспора) напрямую отражает происхождение Кима.

Принадлежность героя к корейской национальности обозначена уже в первых строках романа: *Я сирота, отец мой погиб во время войны в Корее, а мать умерла от голода в лесу, сжимая в руке клочок бумаги, где было начертано имя её мужа, офицера Народной армии* (Ким, 2008, с. 3); *Простые русские люди, оба всю жизнь проработавшие бухгалтерами, бездетные, они усыновили меня, как делали многие в те годы, когда в Советский Союз переправляли осиротевших в войну корейских детей* (Ким, 2008, с. 3).

Другим близким к авторскому образу персонажем является Дмитрий Акутин. По авторскому замыслу, его судьба схожа с судьбой ...ий: оба сироты. Однако в отличие от ...ий, усыновлённого в детстве, Акутин воспитывался в детском доме. В романе он представлен как человек, абсолютно преданный искусству: *художника в нём не может убить ни любовь, ни смерть*. Его фигура символизирует чистую и неиспорченную творческую душу, верную искусству даже после смерти.

Особое значение имеет мотив «второй сущности» героев. Так, ...ий открывает в себе химерическую природу – сочетание человека и белки, что становится причиной его трагической судьбы. Акутин же лишён подобной «животной сущности» и потому противопоставлен другим персонажам. Возможно, убивая Митю Акутина, автор символически уничтожает в себе «вторую сущность» художника, делая выбор в пользу прозы. Этот мотив выражен в кульминационной сцене, когда ...ий убивает белку, являющуюся его вторым «я»: *И он поднимает дубину, замахивается на белку, которая устало, сквозь смертную пелену, смотрит на него его собственными глазами, и обрушивает на себя... преступный удар* (Ким, 2008, с. 83).

Таким образом, образы героев романа формируют мозаичное авторское «я», разделённое на несколько голосов и судеб. Каждый из них представляет отдельную грань личности Кима: художника, прозаика, мыслителя, этнического корейца, человека, пытающегося осмыслить собственное место в мире.

Таблица 1. Создание мозаичного образа автора в произведении А. Кима «Белка»

Герой романа	Сходство с автором	Индивидуальные отличия
Безымянный герой ...ий	Рассказчик, выражает авторскую позицию, студент художественного училища, любовь к искусству, имя с окончанием «-ий».	Занимается письмом (письма, дневники); оборотень (вторая сущность – белка); возможная интерпретация имени «Анатолий»; этнический кореец.
Дмитрий Акутин	Сирота, ученик художественного училища.	Не был усыновлён; символ чистой творческой души; верен искусству даже после смерти.
Георгий Азнаурян	Общее прошлое с героями (училище). Любовь к искусству.	Женился на оборотне-мультимиллионерше; оставил живопись, изобрёл «живопись скарабеев» (Ким, 2008, с. 71).
Иннокентий Лупетин	Студент училища. Любовь к искусству.	Долгое время проживает в деревне, отказывается от живописи; имеет патологическое новообразование («Буба») (Ким, 2008, с. 63).
Лилиана Борисовна	Рассказчик, носитель авторской позиции; любовь к искусству.	Женщина-куница, обладающая второй животной сущностью.

Таким образом, в романе «Белка» Анатолия Кима проявляется феномен «расчетверения личности», точнее мозаичный, многоликий авторский образ, раскрывающийся через систему героев-рассказчиков.

Произведение «Радости рая» (Ким, 2012) относится к числу последних произведений, созданных Анатолием Кимом. По словам самого автора, роман носит автобиографический характер. Анализируя автобиографическое начало произведения, важно обратить внимание на его эпиграф: *Началось с того, что пришли слова: между Александром и мною ничего нет* (Ким, 2012, с. 5).

Главным героем и одновременно рассказчиком является Александр. Он относит себя к сообществу прозорливцев «особой расой человечества», посланных на землю с определённой миссией. Согласно замыслу автора, пока прозорливец не достигнет своей цели, его душа переселяется в разные тела и проживает множество жизней. Основным условием переселения души Александра становится наличие имени «Александр» либо его интерпретаций. Герой воплощается во всех великих и малых Александрах мира, включая варианты имени в других языках (*Искендир, Ляксандр*), а также в случаях, когда имя присутствует во фамилии или отчестве. При этом не имеет значения ни пол (*Александр / Александра*), ни форма одушевлённости: герой может переселиться не только в людей, но и в предметы или явления – костёр по имени *Александр*, спутник «Ескендир», цунами и т. д.

Для героя-повествователя и, в определённой мере, для самого автора каждая вещь обладает душой, а значит и именем. В романе встречаются примеры такого анимизма: баран-муфлон носит имя Берендей, камень, которым он убит Ондар. В тексте представлены и другие случаи: правая рука героя по имени *Махей*, камень Пиндарик, костёр Александр, цунами Тихон, одуванчик Родэй, яйцеклетка Веста, тусы Феофан и т. д. Таким образом, даже неодушевлённые предметы получают возможность быть вместилищем души героя.

Основной вопрос, возникающий при чтении романа: с какой целью душа героя многократно перерождается, начиная от эпохи палеолита и до современности? Ответ содержится в замысле автора: «миссия прозорливцев» достичь состояния блаженства и радости земного существования, что интерпретируется как предвкушение райской полноты бытия.

Прозорливцы в романе изображены как тайное сообщество со своими традициями и особым языком. Этот язык, как отмечает сам Ким, был заимствован из его гротескного романа «Посёлок кентавров».

Первое и наиболее очевидное сходство автора с его героем – совпадение имён. В первом перерождении повествователь представляется читателю как Аким или Иоаким: *Я хороший охотник, зовут Аким, или Иоаким, женщины моего и соседнего племени любят меня, от них имею я множество детей, и в жизни своей на моём родном острове я наверняка испытал блаженство рая*. Эта номинация легко интерпретируется как игра с авторским именем: А. Ким и Аким. Имя Иоаким, в свою очередь, открывает более сложный уровень ассоциаций: оно может означать «исполняющий обязанности А. Кима» либо иметь библейскую интерпретацию.

В христианской традиции имя Иоаким занимает важное место: его носили святой праведный Иоаким, т.е. отец Богородицы, Иоаким Осоговский – болгарский монах-аскет, а также другие религиозные деятели. В церковнославянской версии имя «Йехоаким» означает «Бог восставляет». Его разговорные формы (Аким, Еким, Яким) также соотносятся с авторским именем. Таким образом, номинации героя-повествователя можно рассматривать как своеобразный символический код, соединяющий восточное и европейское начала в мировоззрении Кима.

Портретные характеристики героя встречаются реже, чем именные, однако в них подчёркивается корейская принадлежность повествователя, что позволяет идентифицировать его с самим автором.

Анатолий Ким прямо называет роман «Радости рая» автобиографическим. Для подтверждения этого тезиса целесообразно сопоставить биографические данные писателя с текстом произведения.

Таблица 2. Сравнительно-сопоставительная характеристика автора и героя-повествователя

№	Авторская биография	Примеры из романа
1	Родился 15 июня 1939 года	<i>Я направился вспять и в 1939 году пошёл на своё рождение. Это произошло благодатным июнем 15-го числа на юге Казахстана</i> (Ким, 2012, с. 101).
2	По национальности кореец	<i>Дедушка Александр Ким... оказался весёлым чернокудым корейцем</i> (Ким, 2012, с. 24).
3	Родился в селе Сергеевка, Тюлькубасский район	<i>...со свистом пронзая воздух родины над горами Тюлькубас... местом этим было небольшое село Сергеевка</i> (Ким, 2012).
4	В детстве переехал на Сахалин	<i>Через двадцать пять лет я снова встретился с нею, и снова на Сахалине</i> » (Ким, 2012).
5	Полное имя – Анатолий Андреевич Ким	<i>Представляете, Анатолий Андреевич...</i> (Ким, 2012).
6	Имеет двух дочерей	<i>...у него была жена Соя, она родила ему двух дочерей...</i> (Ким, 2012).
7	Увлекался рисованием, иллюстрирует книги	<i>...затем увлёкся рисованием и стал художником.</i> (Ким, 2012).

8	Отец писателя – Андрей (1912–1999)	<i>С 1912 по 1999 год – в образе Андрея Александровича Кима... (Ким, 2012).</i>
9	Переводил произведения казахских писателей	<i>Ты стал переводить на русский язык... выдающихся писателей казахской литературы (Ким, 2012).</i>
10	Писатель	<i>Ты был писателем под моим покровительством... (Ким, 2012).</i>
11	На момент написания автору около 70 лет	<i>...полетел навстречу прожитой жизни длиною в семьдесят один год (Ким, 2012).</i>

Как видно из таблицы, роман буквально воспроизводит основные биографические факты жизни Анатолия Кима: дату и место рождения, этническую принадлежность, переезд на Сахалин, интерес к живописи, семейные данные, а также литературную деятельность. Дополнительно стоит отметить эпизод, связанный с пребыванием Кима в Корее, где он преподавал в одном из университетов Сеула. Данное биографическое событие из жизни писателя, также описывается в романном тексте. Факты автобиографизма не являются простым воспроизведением биографических сведений писателя, а выполняют важную художественную функцию. Их включение в структуру романа способствует созданию эффекта достоверности, формированию образа автора-повествователя и раскрытию процесса художественного конструирования идентичности. Биографические детали трансформируются в элементы поэтики произведения: они становятся средствами осмысления культурной памяти, исторического опыта и философских представлений писателя о личности и времени. Таким образом, автобиографические маркеры в романе «Радости рая» выступают не как документальные свидетельства, а как художественные компоненты, посредством которых автор моделирует многогранный образ собственного «я».

Характерной чертой автобиографической прозы А. Кима является совмещение личной истории с историей мировой культуры. В тексте упоминаются как великие исторические личности (Александр Македонский, Александр Пушкин), так и события глобального масштаба: войны, катастрофы, теракты, предсказанный «конец света» 2012 года. Кроме того, значительную роль играет христианский пласт, где герой ведёт диалог с Богом и Иисусом, а в одном из перерождений становится апостолом Андреем Первозванным.

Таким образом, роман «Радости рая» представляет собой уникальный сплав автобиографического и мифопоэтического начал. Текст буквально соткан

из биографических данных автора, интерпретированных через художественный вымысел. Повествователь играет с читателем, то маскируя факты своей биографии под вымышленные, то прямо проговаривая их.

К приёмам, формирующим автобиографическую основу произведения, можно отнести:

1. Авторскую игру с именем героя (*Александр, Аким, Иоаким*), включая использование собственного настоящего имени.
2. Портретные описания героя, подчеркивающие его этническую идентичность.
3. Воспроизведение биографических данных автора (место рождения, переезд, семья, творческая деятельность).
4. Соединение личной истории с историческими и мифологическими событиями.

В целом, творчество А. Кима, и в частности романы «Белка» и «Радости рая», демонстрирует характерное для автора стремление опираться на автобиографический пласт, превращая личную биографию в основу художественного мира.

Заключение

Проведённое исследование показало, что автобиографизм в прозе А. Кима представляет собой не способ прямой фиксации жизненного опыта, а сложный механизм художественного конструирования авторской идентичности. Анализ романов «Белка» и «Радости рая» позволил выявить различные модели реализации автобиографического начала: от фрагментарного и многоголосого представления авторского «я» через систему персонажей-двойников до более явной реконструкции биографического материала, включённого в философско-мифопоэтическую структуру текста.

Установлено, что биографические факты в произведениях Кима выполняют не информативную, а художественно-смысловую функцию: они становятся средствами осмысления проблем памяти, культурной принадлежности, духовной трансформации и поиска идентичности. Особенность авторской стратегии заключается в соединении личного опыта с универсальными культурными и философскими моделями, благодаря чему индивидуальная история писателя приобретает значение общечеловеческого опыта.

Таким образом, автобиографическая поэтика Кима формируется на пересечении документального и художественного, личного и культурного, реального и мифологического начал. Результаты исследования расширяют

представления об автобиографизме в современной русскоязычной литературе Казахстана и позволяют рассматривать прозу Кима как пример художественной трансформации биографии в форму философского самопознания.

Список использованной литературы

- Асан А.К., Минералова И.Г., Нургали, К. Р., & Асанов, К.Д. Художественный синтез в романах А. А. Кима (жанр, стиль, метод) // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Литературоведение. Журналистика. 2024. № 29(3). С. 491–501. <https://doi.org/10.22363/2312-9220-2024-29-3-491-501>
- Бахтикиреева У.М., Валикова О.А. «Собиратель слов»: Интервью с Анатолием Кимом // Полилингвальность и транскультурные практики. 2020. № 17(2). С. 271–278. <https://doi.org/10.22363/2618-897X-2020-17-2-271-278>
- Дементьева А.А. Автобиографическая проза: базовые термины и понятия // International Research Journal. 2023. № (7). С. 75–79. <https://doi.org/10.23670/IRJ.2023.133.75>
- Когай Е.Р. Содержательные компоненты базового концепта «Время» в мире Анатолия Кима // Вестник КазНУ. Серия Филология. 2018. № 172(2). С. 95–102.
- Ким А. Белка: Роман. Москва: Эксмо, 2008. 384 с.
- Ким А. Радости рая: Роман. Москва: Эксмо, 2012. 480 с.
- Пивоварова Л.М. Дневник как литературная форма // Ученые записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки. 2007. №2. С. 144–151.
- Сафронова Л., Жанысбекова Э. Проблема «кентавризма» кочевников и земледельцев в аспекте психоаналитического литературоведения (на материале романа А. Кима «Посёлок кентавров») // Polylogue. Neophilological Studies. 2018. № 8. С. 143–156. <https://doi.org/10.34858/polilog.8.2018.012>
- Bruner, J. (1995). The autobiographical process. *Current sociology*, 43(2), 161–177. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/001139295043002015>
- Gibbons, A. (2022). A cognitive model of reading autofiction. *English Studies*, 103(3), 471–493. <https://doi.org/10.1080/0013838X.2022.2050611>
- Lejeune, P. (1975). *Le pacte autobiographique*. Publisher, Éditions du Seuil. Length. 357 p.
- Ovcherenko, U.V., Monisova, I.V. (2020). Russian and Russian-speaking prose in the situation of multiculturalism: experience of Kazakhstan. *RUDN Journal of Studies in Literature and Journalism*, 25(2), 234–246. <https://doi.org/10.22363/2312-9220-2020-25-2-234-246>

- Smith, S., & Watson, J. (2019). Metalepsis in autobiographical narrative. *European Journal of Life Writing*, 8, 1–27. <https://doi.org/10.21827/ejlw.8.35479>
- Yuan, Y., & Hickman, R. (2019). “Autopsychography” as a form of self-narrative Inquiry. *Journal of Humanistic Psychology*, 59(6), 842–858. <https://doi.org/10.1177/0022167816661059>

References

- Asan, A.K., Mineralova, I.G., Nurgali, K.R., & Asanov, K.D. (2024). Khudozhestvennyy sintez v romanakh A.A. Kima (zhanr, stil', metod) [Artistic synthesis in the novels of A.A. Kim (genre, style, method)]. *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Literaturovedeniye. Zhurnalistika*, 29(3), 491–501. (in Russ.) <https://doi.org/10.22363/2312-9220-2024-29-3-491-501>
- Bakhtikireeva, U.M., & Valikova, O.A. (2020). «Sobiratel' slov»: Interv'yu s Anatoliyem Kimom [A collector of words": An interview with Anatoliy Kim]. *Polilingval'nost' i transkul'turnyye praktiki*, 17(2), 271–278. (in Russ.) <https://doi.org/10.22363/2618-897X-2020-17-2-271-278>
- Bruner, J. (1995). The autobiographical process. *Current sociology*, 43(2), 161–177. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/001139295043002015>
- Dementyeva, A. A. (2023). Avtobiograficheskaya proza: bazovye terminy i ponyatiya [Autobiographical prose: Basic terms and concepts]. *International Research Journal*, 7, 75–79. (in Russ.) <https://doi.org/10.23670/IRJ.2023.133.75>
- Gibbons, A. (2022). A cognitive model of reading autofiction. *English Studies*, 103(3), 471–493. <https://doi.org/10.1080/0013838X.2022.2050611>
- Kogay, E. R. (2018). Soderzhatel'nyye komponenty bazovogo kontsepta “Vremya” v mire Anatoliya Kima [Substantive components of the basic concept “Time” in the world of Anatoly Kim]. *Vestnik KazNU. Seriya Filologiya*, 172(2), 95–102 (in Russ.).
- Kim, A. (2008). *Belka* [Squirrel]. Moskva: Eksmo (in Russ.).
- Kim, A. (2012). *Radosti raya* [Joys of Paradise]. Moskva: Eksmo (in Russ.).
- Lejeune, P. (1975). *Le pacte autobiographique*. Publisher: Éditions du Seuil. *Length*. 357 p.
- Ovcherenko, U.V., & Monisova, I.V. (2020). Russian and Russian-speaking prose in the situation of multiculturalism: experience of Kazakhstan. *RUDN Journal of Studies in Literature and Journalism*, 25(2), 234–246. <https://doi.org/10.22363/2312-9220-2020-25-2-234-246>
- Pivovarova, L. M. (2007). Dnevnik kak literaturnaya forma [Diary as a Literary Form]. *Uchenyye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnyye nauki*, 2, 144–151. (in Russ.).

- Safronova, L. & Zhanysbekova, E. (2018). Problema "kentavrizma" kochevnikov i zemledel'tsev v aspekte psikhooanaliticheskogo literaturovedeniya (na materiale romana A. Kima "Pos'olok kentavrov") [The Problem of "Centaurism" of Nomads and Farmers in the Perspective of Psychoanalytic Literary Criticism (based on A. Kim's Novel "The Village of Centaurs")]. *Polylogue. Neophilological Studie*, 8, 143–156. <https://doi.org/10.34858/polilog.8.2018.012> (in Russ.).
- Smith, S., & Watson, J. (2019). Metalepsis in autobiographical narrative. *European Journal of Life Writing*, 8, 1–27. <https://doi.org/10.21827/ejlw.8.35479>
- Yuan, Y., & Hickman, R. (2019). "Autopsychography" as a form of self-narrative Inquiry. *Journal of Humanistic Psychology*, 59(6), 842–858. <https://doi.org/10.1177/0022167816661059>

Б.С. Байжігіт, М.Е. Минайдарова

*М.Х. Дулати атындағы тараз университеті
Тараз, Қазақстан*

АНАТОЛИЙ КИМНІҢ ПРОЗАСЫНДАҒЫ АВТОБИОГРАФИЗМ КӨРКЕМДІК СТРАТЕГИЯ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Мақала қазақстандық-ресейлік жазушы А. Кимнің көркем прозасындағы автобиографиялық стратегияларды анықтауға, жүйелеуге және талдауға арналған. Зерттеудің өзектілігі қазіргі әдебиеттанудағы автобиографизм және автордың өзін-өзі танытуы мәселелеріне деген қызығушылықтың артуымен айқындалады. А. Ким шығармашылығындағы философиялық-көркемдік тұжырымдама, бірегейлік және интертекстуалдылық мәселелеріне арналған еңбектердің едәуір санына қарамастан, оның кейінгі прозасындағы автобиографиялық стратегиялар осы уақытқа дейін тұтас зерттеу нысаны болған жоқ. Ұсынылып отырған мақала осы зерттеу олқылығының орнын толтырады, бұл оның өзектілігін айқындайды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы «Белка» және «Радости рая» романдарындағы автобиографиялық стратегияларды кешенді талдаудан тұрады, бұл қазіргі автобиографиялық прозадағы автордың өзін-өзі таныту ерекшеліктерін нақтылауға мүмкіндік береді. Зерттеу барысында Анатолий Кимнің автобиографизмді өз өміріндегі фактілерді деректі түрде тіркеу тәсілі ретінде емес, өзінің бірегейлігін пайымдауға және құрастыруға бағытталған күрделі көркемдік стратегия ретінде қолданатыны анықталды. Бұл стратегия автордың жеке тәжірибесін кең ауқымды мәдени, тарихи және философиялық-діни контекстермен ұштастырады. «Белка» романында жазушы тұлғасының

жекелеген қырларын танытатын бірнеше баяндаушы-егіздер жүйесі арқылы автор бейнесінің мозаикалық сипатта қалыптасатыны анықталды. «Радости рая» романында автобиографиялық компонент автор өмірбаянының негізгі деректерін қайта жаңғырту және оларды көркемдік тұрғыдан трансформациялау арқылы жүзеге асады. Автордың жеке өмір жолы тарихи, мәдени және мифологиялық сарындармен ұштасып, авторлық «Меннің» көпқырлы бейнесін қалыптастырады. Жүргізілген салыстырмалы-өмірбаяндық және интертекстуалдық талдау А. Кимнің автобиографиялық поэтикасы баяндаудың айрықша үлгісін түзейтінін, ал оның аясында автордың дербес тарихы мәдени жадтың, өзін-өзі танудың және экзистенциалдық ізденістің әмбебап моделіне айналатынын қорытындылауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: Анатолий Ким; өмірбаян; Қазақстанның орыс тілі әдебиеті; автордың мозаикалық бейнесі; интертекстуалдылық; мәдени бірегейлік; көркем проза

B.S. Baizhigit, M.E. Minaidarova

Taraz University named after M. H. Dulati

Taraz, Kazakhstan

AUTOBIOGRAPHICALITY AS A LITERARY STRATEGY IN ANATOLY KIM'S PROSE

Abstract. The article is devoted to the identification, systematization, and analysis of autobiographical strategies in the fiction of the Kazakhstani-Russian writer A. Kim. The relevance of the study stems from the growing interest in autobiographicality and authorial self-representation in contemporary literary studies. Despite the considerable body of research on the philosophical and artistic conception, issues of identity, and intertextuality in A. Kim's works, the autobiographical strategies employed in his later prose have not yet been the subject of a comprehensive study. This article fills this research gap, which accounts for its relevance. The scientific novelty of the study lies in its comprehensive analysis of autobiographical strategies in the novels "Belka" ('The Squirrel') and "Radosti raya" ('The Joys of Paradise'), which clarifies the distinctive features of authorial self-representation in contemporary autobiographical prose. The study established that, for Anatoly Kim, autobiographicality is not a means of documenting the facts of his own life but a complex literary strategy aimed at interpreting and constructing his own identity. This strategy combines the author's personal experience with broader cultural, historical, and philosophical and religious

contexts. In “Belka”, a mosaic image of the author is created through a system of narrator-doubles, each representing a distinct aspect of the writer’s personality. In “Radosti raya”, the autobiographical component is realized through the incorporation of key facts from the author’s biography and their literary transformation. The author’s personal history is intertwined with historical, cultural, and mythological motifs, forming a multifaceted image of the authorial self. The comparative biographical and intertextual analysis supports the conclusion that A. Kim’s autobiographical poetics gives rise to a distinctive type of narrative in which the author’s individual history is transformed into a universal model of cultural memory, self-knowledge, and existential quest.

Keywords: Anatoly Kim; autobiographicality; Russian-language literature of Kazakhstan; mosaic image of the author; intertextuality; cultural identity; fiction

Вклад авторов

Байжігіт Б.С. – концептуализация, письмо – первоначальный проект, формальный анализ.

Минайдарова М.Е. – методология, формальный анализ, письмо – обзор и редактирование.

А.Н. Байқадам*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан* <https://orcid.org/0009-0001-1210-7820>email: asylzat_b@mail.ru**Н.С. Байқадамов***Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда, Қазақстан* <https://orcid.org/0009-0007-6866-5112>email: nauryzbaybaykadamov@gmail.com

ДЕНЕ ТІЛІН БЕЛГІЛЕЙТІН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ АНТОНИМДІК ЖҰПТАРЫНЫҢ МОДЕЛЬДЕРІ ЖӘНЕ АУДАРМАСЫ

Аңдатпа. Соматикалық фразеологизмдер мәселесін қарастыруда адамның дене мүшелері арқылы көрінетін тұрақты тіркестердің семантикалық және экспрессивтік мүмкіндіктері ашыла түседі. Тіл-тілдегі фразеожүйенің бойындағы түрлі семантикалық, экспрессивтік қасиет олардың синонимдік-антонимдік жұмсалым қатарынан жиі орын алады. Сол себепті әртіпте, атап айтқанда, қазақ-ағылшын тілдеріндегі дене тілін белгілейтін фразеологизмдердің антонимдік қатынасын, олардың аудармадағы сөздік түзілісін қарастыру ізденіс бағытының өзектілігін танытады. Зерттеудің мақсаты – дене тілін белгілейтін фразеологизмдердің семантикалық ұйымдасуын айқындау, антонимдік жұптарының құрылымдық модельдерін жасақтау, сондай-ақ аударма үдерісіндегі баламалылық деңгейлерін анықтау. Зерттеу барысында қазақ және ағылшын тілдеріндегі 5 негізгі сомаға қатысты дене тілін белгілейтін фразеологизмдер іріктеліп, олардың ішінен антонимдік жұп ретінде екі тілден 52 мысал айқындалды. Оларды белгілі бір топтарға бөлу – қандай да бір айырмашылық белгілері негізінде қарастырылатынына байланысты фразеологиялық антонимдердің модельдері ұсынылды. Мысалы, *көзі ілінді – көз ілмеді* қарама-қарсы жұп ретінде сипатталады; эмоциялық қабылдауда *оң қабағын берді – теріс қабақ білдірді, жүзі жадырады – жүзі суыды, іші қыж-қыж қайнады – іші мұздады, баршылық пен жоқшылықты сипаттайтын қолы ұзын – қолы қысқа, маңдайының бес елі бағы бар – маңдайының бес елі [бес батпан] соры бар* қарама-қарсылық

принципіне сәйкес қарастырылды. Әдіснамалық негіз ретінде салыстырмалы-салғастырмалы талдау, семантикалық талдау және лексикографиялық сипаттау әдістері қолданылды. Бұл үдерістерден экспрессивтік реңк және компоненттік ерекшеліктері анықталып, антонимдік жұптардың модельдері (болымдылық/болымсыздық, сапалық оппозиция, кеңістік метафорасы) жасақталды. Аударматану тұрғысынан 26 антонимдік жұптың баламалылығы үш деңгейге жіктелді: толық балама – 12, жартылай балама – 14, нөлдік балама – 0. Зерттеу нәтижесінде соматикалық фразеологизмдердің антонимдік жұптарын берудің лексикографиялық үлгісі ұсынылып, онда бірліктердің семантикалық өрісі, экспрессивтік реңкі және құрылымдық типі жүйеленді. Ұсынылған модельдер қазақ-ағылшын екітілді фразеологиялық сөздіктерді жетілдіруге және фразеографияда антонимдік қатарларды жүйелеуге мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: фразеологизм; соматизм; антонимдік модельдер; аудармадағы баламалылық, сөздік.

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Мақаланың тарихы:

Түскен мерзімі: 13.05.2026

Баспаға қабылданған мерзімі: 13.08.2026

Кіріспе

Фразеологизмдердің мағыналық ұйымдасуы көбіне синонимдік және антонимдік қатынастар арқылы көрінеді. Осы жүйені салыстырмалы түрде зерттеу екі тілдің семантикалық құрылымындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

Қазіргі тіл білімінің даму кезеңі лингвисттердің семантикалық универсалийлерді зерттеуге ерекше назар аударуымен сипатталады. Солардың қатарына жататын антонимия құбылысы бүгінгі күнге дейін толық зерттелмеген, оның жекелеген қырлары ғалымдардың еңбектерінде әртүрлі ғылыми көзқарас тұрғысынан қарастырылып келеді.

Қазақ тіліндегі антонимиялық қатынастар белгілі бір деңгейде Ж. Мусин (1970), Қ. Аханов (1993), А. Жұмабекова (1995), Ә. Болғанбаев пен Ғ. Қалиев (2006), Н. Тукешова (2022) сынды ғалымдардың зерттеулерінде көрініс тапқан. Отандық ғылымда антонимдерді зерттеуге айтарлықтай үлес қосқан ғалымдардың бірі ретінде Ж. Мусинді атап өтуіміз керек. Ғалым антонимдерді тілдегі ерекше құбылыс ретінде қарастырып, оларды мағынасы жағынан бір-

біріне жақын, бірақ үнемі қарама-қарсы мәнде қолданылатын, біртекті сапалық ұғымдарды білдіретін сөздер деп сипаттайды (Мусин, 1970, б. 52).

Әртіпес тілдердегі антонимиялық құбылыстың көрініс табу ерекшеліктерін түсіну үшін ұлттық ерекшелікті ескеру аса маңызды. Бұл, ең алдымен, салыстырылып отырған тілдердің тасымалдаушыларына тән дүниетаным ерекшеліктерін назарға алуды талап етеді. Аталған факторлар белгілі бір тілге ғана тән өзіндік сипаттағы қарама-қарсылықтардың қалыптасуын және олардың тілдік жүйеде көрініс табуын айқындайды (Жумабекова, 1995, б. 5).

Антонимдік қатынастар әртүрлі семантикалық топтарда байқалады. Әсіресе мінез-құлық қасиеттеріне байланысты адамды сипаттайтын фразеологизмдер арасында антонимия кеңінен таралған.

Зерттеудің мақсаты – дене тілін белгілейтін фразеологизмдердің семантикалық ұйымдасуын айқындау, антонимдік жұптарының құрылымдық модельдерін жасақтау, сондай-ақ аударма үдерісіндегі баламалылық деңгейлерін анықтау.

Фразеологиядағы антонимия құбылысына қатысты зерттеулер А.И. Молотков (1968), А.И. Алехина (1968), А.М. Эмирова (1971), А.В. Кунин (1972), Г.И. Волкотруб (1991), Е.Р. Мардиева (2003), Н.Ф. Алефиренко (2009) және т.б. ғалымдардың еңбектеріне арқау болған. Фразеологиялық антонимияны зерттеу барысында лексикалық антонимия теориясын назардан тыс қалдыру мүмкін емес, себебі фразеологизмдердегі семантикалық қарама-қайшылық оның бойындағы лексемалардың өзара антонимдігіне негізделеді. Лексикалық антонимия заңдылықтары арнайы ғылыми мәселе ретінде көптеген ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты қарастырылған. Атап айтқанда, Л.А. Новиков (1974), Дж. Лайонз (1978), Д.А. Круз (1986), Е.Н. Миллер (1990), М. Оразов (1991), Г.Б. Антрушина (2001), Р.М. Закирова (2001), С. Джонс (2002), М.Л. Мёрфи (2003), З.Т. Жабелов (2006), О.Н. Лихачева (2006), Ж. Осмонова (2007), Ш. Жапаров (2013), И.В. Арнольд (2023) және басқа да зерттеушілердің ғылыми еңбектерінде бұл бағыт кеңінен талданған.

1990-жылдардың басында Е.Н. Миллер антонимия құбылысын фразеологиялық деңгейде арнайы зерттеу қажеттілігіне назар аударып, соған сәйкес фразеологиялық антонимдер сөздігін құрастырудың өзектілігін негіздеп көрсетті. Ол өзінің «Природа лексической и фразеологической антонимии» («Лексикалық және фразеологиялық антонимияның табиғаты») еңбегінде алғаш рет лексикалық және фразеологиялық антонимияны жан-жақты ажыратып көрсетіп, оларды мағыналық саласының ортақтығы мен категориялық-грамматикалық ұқсастығы негізінде бірігетін қарама-қайшы жұптар ретінде анықтады (Миллер, 1990, б. 17).

Қазіргі тіл білімінде антонимия құбылысы лексикалық деңгеймен шектелмей, фразеологиялық жүйеде де кеңінен қарастырылады. Көптеген зерттеулерде антонимдердің негізгі белгілерінің бірі ретінде олардың кем дегенде ішінара синтагматикалық сәйкестігі, яғни ұқсас мәнмәтінде қолданылу қабілеті көрсетіледі. Осыған байланысты антонимдер тек мағыналық қарама-қарсылықпен ғана емес, сонымен қатар қолданыс өрісінің ортақтығымен де сипатталады.

М.Л. Мёрфи идиомалық бірліктердегі антонимдердің прагматикалық рөлін атап көрсетеді. Оның пікірінше тұрақты тіркестердегі антонимдер көбінесе тек қарама-қарсылықты білдіру үшін емес, риторикалық әсерді күшейту мақсатында қолданылады (Мёрфи, 2003, б. 182). Сол бағытта Д.А. Круз контекстуалды алмастыра алу критерийін ұсынады: егер екі лексикалық бірлікті бір синтаксистік құрылым аясында алмастырған кезде олардың қарама-қайшылық мәні сақталса, олар антонимдік қатынаста деп бағаланады (Круз, 1986, б. 206).

А.В. Куниннің тұжырымы бойынша, фразеологиялық антонимдердің мағыналарында қарама-қарсылық болғанымен, олар ортақ семантикалық сыңарға ие фразеологизмдер деп танылады да, антонимдік сыңарлы фразеологиялық бірліктер субстантивті, адъективті, адвербиалды, етістікті, одағайлық және модальді түрлерге жіктеледі (Кунин, 1996, б. 68). Фразеологизмдердің антонимдік қатынасы тілдік бірліктердің семантикалық құрылымының ұқсастығына негізделеді. Алайда аталған құрылымда мағына тұрғысынан қарама-қарсы сыңарлардың болуы нәтижесінде антонимдік жұптар қалыптасады.

Фразеологиялық антонимия — фразеологиялық бірліктер арасындағы семантикалық байланыстың бір түрі саналады әрі ағылшын тілі фразеологиясы жүйесінде белгілі бір ішкі жүйені қалыптастырады (Алехина, 1991, б. 23). Демек, фразеологиялық антонимдер – лексикалық мағыналары бір-біріне қарама-қарсы келетін, сонымен қатар сыңарлары өзара ұқсас әрі лексика-грамматикалық сипаты ортақ (яғни бір сөз табына бірдей қатыстылығы бар) фразеологизмдердің жұбы немесе тобы.

Лексикалық антонимдерге қарағанда фразеологиялық антонимдік құбылыстың аз болуы семантикалық тұрғыда қарама-қарсы бірліктердің өзара сәйкестігін талап ететіндігімен түсіндіріледі. Оған қоса мағыналары қарама-қарсы фразеологизмдер әрдайым антоним бола бермейтінін де ескеруіміз керек (Сидоренко, 1982, б. 97).

Қарастырылып отырған екі тілдегі антонимдік фразеологизмдер семантикасы жағынан ұқсас болып, оларды фразеосемантикалық топтарға біріктіруге болады. Дегенмен әр тілдің құрылымдық ерекшеліктеріне байланысты

олардың бейнелік сипаты ерекше болып қалады және халықтың дүниетанымын, ойлау ерекшелігін көрсетеді (Тукешова, 2022, б. 7).

Бұл өзгешелікті Ғ. Қалиев пен Ә. Болғанбаев та өз зерттеулерінде қарастырады: “Шындық өмірдегі заттар мен құбылыстардың, әрекеттердің қарама-қарсылығына негізделген лексикалық антонимдерден фразеологиялық антонимдердің басты ерекшелігі – қарама-қарсы мағыналарды бейнелеп, мәнерлеп білдіретіндігенде” (Қалиев, Болғанбаев, 2006, б. 204). Ғалымдар фразеологиялық антонимдердің құрылымы жағынан екі түрлі сипатта кездесетінін көрсетеді:

1) құрамы жағынан мүлде өзгеше емес, тек бір компоненті арқылы ғана ерекшеленетін фразеологизмдерден болған фразеологиялық антонимдер. Мұндай фразеологизмдердің өзгертін компоненттері бір-біріне қарама-қарсы сөздерден тұрады. Мысалы: *аты шықты – аты өшті, беделі артты – беделі түсті, қабағы ашылды – қабағы салбырады*, т.б.

2) құрамы, құрылымы бір-бірінен өзгеше фразеологизмдерден жасалған фразеологиялық антонимдер. Бұл сияқты фразеологиялық антонимдер құбылысты, мән-жайды салыстырудан туған мағыналық қарама-қарсылық байқалады. Мысалы: *мойны босады – қолы тимеді, шөлі қанды – қаны кепті, ақ ниет – арам ой* (Қалиев, Болғанбаев, 2006, б. 204).

Қазіргі ағылшын тілінде фразеологиялық антонимдерді семантикалық тұрғыдан бірнеше типке жіктеуге болатынын айта келе, ғалым Ю. Апресян лексикалық антонимдердің семантикалық классификациясын ұсынған (Апресян, 1974, б. 288–297):

- Бірінші тип «бастау – аяқтау» оппозициясына негізделеді. Мұнда әрекеттің басталуы мен аяқталуы қарама-қарсы қойылады және бұл құбылыс антонимдердің градуалды сипатын көрсетеді.
- Екінші тип «әрекет – әрекет нәтижесін жою» қатынасын білдіреді. Мұнда белгілі бір іс-әрекетті жүзеге асыру мен оны шектеу немесе кері бағытта өзгерту мағыналары қарама-қарсы қойылады. Бұл жағдайда антонимия динамикалық сипатқа ие болып, әрекет пен оның нәтижесі арасындағы байланысты ашады.
- Үшінші тип бағалау семантикасына негізделіп, «жақсы – жаман», «дұрыс – бұрыс», «адал – арам» сияқты қарама-қарсылықтарды қамтиды. Бұл топтағы фразеологиялық бірліктер адамның іс-әрекетіне, мінез-құлқына немесе әлеуметтік нормаларға қатысты бағалауыштық мағына білдіреді. Кейбір жағдайларда бұл оппозициялар арасында бейтарап немесе аралық мағынаның болуы әбден мүмкін.

- Төртінші тип «көп – аз» қатынасына негізделген градуалды антонимдерді қамтиды. Бұл топқа мөлшер, қашықтық, салмақ, күш, жылдамдық және абстрактілі қасиеттер сияқты әртүрлі параметрлер бойынша қарама-қарсылықтар жатады. Мұндай антонимдер шкалалық сипатқа ие болып, олардың арасында аралық деңгейлердің болуы заңды құбылыс болып табылады.
- Бесінші типке әртүрлі семантикалық өрістерге жататын антонимдер кіреді. Бұған байлық пен кедейлік, адамның ішкі қасиеттері, сыртқы келбеті, эмоционалдық күйі, тәжірибе деңгейі және интеллектуалдық сипаттары сияқты ұғымдар арасындағы қарама-қарсылықтар жатады. Бұл антонимдер тілдің дүниетанымдық және мәдени ерекшеліктерін айқындайды.

Осылайша, фразеологиялық антонимдер жүйесі көпқырлы құрылымға ие болып, олардың семантикалық типтері әрекеттің бағытына, бағалау сипатына, градуалдылық деңгейіне және түрлі концептуалдық өрістерге негізделеді. Бұл құбылысты зерттеу тілдің фразеологиялық қоры арқылы халықтың дүниетанымын, мәдениетін және когнитивтік ерекшеліктерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Дене тілін белгілейтін фразеология мәселесі XX ғасырдың екінші жартысынан бастап жүйелі зерттеле бастады. Адам дене мүшелері тілде тек анатомиялық ұғымды білдіріп қана қоймай, метафоралық және символдық мағынаға да ие болады.

Қазіргі тіл білімінде фразеологиялық жүйені антропоэзектік бағытта зерттеу кең өріс алып отыр. Осы тұрғыда А.К. Бакытжанова “Адамның фразеологиялық бейнесін биологиялық, физикалық, психикалық, рухани, діни, интеллектуалдық, әлеуметтік параметрлер негізінде сипаттауға болады” деп пікір білдіреді (2025, б. 10).

Адамның дене мүшелеріне қатысты атаулар негізінде жасалған тұрақты тіркестер – соматикалық фразеологизмдер – ұлттық дүниетаным мен тілдік бейненің маңызды көрсеткіші саналады.

Материалдар мен әдістер

Салыстырылып отырған екі тілдің материалы негізінде антонимдік фразеологизмдердің мағынасы көбіне адамды сипаттауға бағытталатыны анықталды, яғни адамның сыртқы келбетін, мінез-құлқын, түрлі қасиеттері мен жай-күйін бейнелеуде фразеологизмдердің қарама-қайшылыққа құрылуы айрықша қызмет етеді. Зерттеуімізде қарастырылған қазақ тіліндегі эмпирикалық материалдар І.Кеңесбаевтың «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінен» (1977),

ал ағылшын тіліндегі дене тілін белгілейтін фразеологизмдер Oxford Dictionary of English Idioms (Айто, 2020) сөздігінен, Cambridge Dictionary, Collins Online Dictionary және Reverso Dictionary, т.б. электронды сөздіктерінен іріктеу әдісі арқылы жинақталды.

Дене тілін белгілейтін фразеологизмдердің мағыналарын семантикалық компоненттерге жіктеу және эмотивті семаларды айқындау мақсатында компоненттік талдау, олардың әртіптес тілдердегі эквиваленттілік деңгейлерін анықтау, сондай-ақ іріктелген дене тілін белгілейтін фразеологизмдерге статистикалық талдау жүргізу үшін құрылымдық кластерлеу әдісі қолданылды.

Әртіптес тілдегі соматикалық фразеологизмдердің антонимдік қатынасын талдауда баламалылықтың толық, жартылай және нөлдік моделдері айқындалып, олардың лексикографиялық берілу ерекшеліктері көрсетіледі (Бэлл, 1991, б. 9).

Нәтижелер

Дене тілді фразеологизмдердің семантикасын модельдеуде арнайы лексемалар–соматизмдер–маңыздырөлатқарады. Соматикалық фразеологизмдер тіл білімінде ғалымдар тарапынан үлкен қызығушылық тудырып келеді. 1964 жылы «соматизм» терминін лингвистика ғылымына эстон зерттеушісі Ф. Вакк енгізген.

Соматизмдердің семантикалық өрісі кез келген әлем тілінде едәуір маңызды орын алады. Дене тілін белгілейтін фразеологизмдер тіл-тілдің фразеологиялық қорының шамамен 30%-ын құрайды (Омиралиева, 1999, б. 4).

Е.Ф. Арсентьева (1989), Ф.Х. Тарасова (1999), З.А. Лайпанова (2007), Д.Н. Еркова (2012) еңбектеріне сүйене отырып, зерттеушілер Н.М. Тукешова, Ф.Х. Тарасова жинақталған фразеологизмдер ішінен адамды сипаттайтын антонимдік фразеологиялық бірліктер фразеосемантикалық тобын бөліп алып, оның құрамында төмендегідей фразеосемантикалық ішкі топтарды жіктеп көрсетеді (Tukeshova & Tarasova, 2024, б. 3):

- адамның сыртқы келбетін білдіретін фразеологизмдер;
- адамның мінезі мен жеке қасиеттерін білдіретін фразеологизмдер;
- адамның физикалық және эмоционалдық күйін білдіретін фразеологизмдер;
- адамның әлеуметтік мәртебесін, орнын білдіретін фразеологизмдер;
- адамның отбасылық қарым-қатынастарын білдіретін фразеологизмдер;
- адамның іс-әрекетін білдіретін фразеологизмдер.

Аталған фразеосемантикалық ішкі топтардың айқындалуы ағылшын және қазақ тілдеріндегі антонимдік фразеологизмдердің семантикалық ортақтығын да айқындайды.

К.Л. Киселёва фразеологиялық антонимдердің қалыптасуы үшін тағы бір маңызды шартты атап көрсетеді. Ол – антонимдік фразеологизмдер арасында тұлғалық ұқсастықтың болуы. Демек, қарама-қарсы мағынадағы бірліктердің құрылымында ортақ элементтер сақталып, тек бір сыңары ғана өзгеруі мүмкін. Олар көбінесе лексикалық немесе мәнмәтіндік (контекстік) антонимдер болып келеді (Киселёва, 2011, б. 355).

Осы тақырып төңірегінде ағылшын-орыс тілдері қатынасында зерттеу жүргізген ғалымдар оппозитивтілік семантикасы ішкі деңгейде де (бір фразеологизмдер құрамындағы компоненттер арасында), сыртқы байланыстар деңгейінде де (басқа фразеологизмдер арақатынасында) көрініс табатынын атап өтеді (Лунькова, Фролова, 2022, б. 1).

Антонимдерді белгілі бір топтарға бөлу олардың қандай да бір айырмашылық белгілері негізінде қарастырылуына байланысты жүзеге асады. Бұл мәселеде А.Е. Гусева құрылымдық айырмашылықтарға сүйене отырып, фразеологиялық антонимдердің мынадай модельдерін ұсынады (Гусева, 2008, б. 328):

1) Бір құрылымды антонимдер

Бұл топқа лексикалық құрамы мен синтаксистік құрылымы толықтай сәйкес келетін фразеологиялық бірліктер жатады. Олардың ішкі қарама-қарсылығы белгілі бір сыңарының мағыналық оппозициясы немесе болымсыз түрі арқылы жасалады. Аталған топ екі кіші модельге бөлінеді:

а. Болымдылық/болымсыздық моделі. Мұнда фразеологизмнің мағыналық қарама-қарсылығы болымды/болымсыз түрі негізінде жүзеге асады.

б. Қарама-қарсы сыңар моделі. Бұл жағдайда фразеологизмдердің құрылымдық моделі сақталып, бір ғана сыңары семантикалық оппозицияға түседі.

2) Өртүрлі құрылымды антонимдер

Бұл топқа синтаксистік құрылымы мен лексикалық құрамы жағынан айырмашылығы бар, бірақ жалпы мағыналық мазмұны қарама-қарсы фразеологизмдер жатады. Мұнда антонимдік қатынас құрылымдық сәйкестікке емес, семантикалық оппозицияға негізделеді.

Сонымен, антонимдік фразеологизмдердің құрылымдық типологиясы олардың лексика-синтаксистік ұйымдасу ерекшеліктеріне және мағыналық қарама-қарсылықтың берілу тәсілдеріне сүйене отырып айқындалады.

Дене тілін белгілейтін фразеологизмдердің қазақ және ағылшын тілдеріндегі антонимдік жұптық модельдерін аударматану тұрғысынан

қарастыруда біз ғылыми еңбектердегі осы көрсетілген жіктелімдердің негізінде бір құрылымды және әртүрлі құрылымды деп бөліп қарастырамыз.

Талқылау

Зерттеу жүргізу барысында бай эмпирикалық материалды бір тілдік және екі тілдік сөздіктер берді. Ізденіс жұмысымыздың мақсатына орай 5 негізгі сомаға қатысты дене тілін белгілейтін фразеологизмдер талдауға түседі. Нақтырақ айтқанда, саны жағынан ең көп әрі қолданыс жиілігі басым *көз, жүрек, қол, бас, тіл* сомалары қатысты фразеологизмдердің антонимдік модельдері алынды. Атап айтқанда, қазақ және ағылшын тілдері сөздіктерінен бір құрылымды антонимдік фразеологизмдерге байланысты жалпы саны – 28 мысал, әртүрлі құрылымды антонимдік фразеологизмдерден 24 мысал іріктеліп алынып, төмендегі кестелерде салыстырмалы-салғастырмалы және аудармашылық талдау жүргізіледі. Алдымен бір құрылымды антонимдік фразеологизмдерге қарасты болымдылық/болымсыздық моделіне байланысты берілген мысалдарға талдау жасалды (1-кесте).

1-кесте. Бір құрылымды антонимдік фразеологизмдер (болымдылық / болымсыздық моделі)

Қазақ тіліндегі дене тілін белгілейтін фразеологизм	Ағылшын тіліндегі баламасы және баламалылық деңгейі	Қазақ тіліндегі антонимдік жұбы	Ағылшын тіліндегі антонимдік жұбының баламасы және баламалылық деңгейі
<i>көзі ілінді</i> (ұйқыға кетті, ұйықтап кетті)	<i>nod off</i> [жартылай]	<i>көз ілмеді</i> (ұйқы көрмеді, ұйықтамады)	<i>not sleep a wink</i> [толық]
<i>бас иді</i> (мойынсұнды, көнді, алдына тізе бүкті, бағынды)	<i>bow to someone/ something</i> [жартылай]	<i>бас имеді</i> (берілмеді, бой бермеді, бағынбады, тізе бүкпеді, кешірім сұрап аяғына жығылмады)	<i>not bow one's head</i> [толық]

<i>тілге келді</i> (сөйлесті; әңгімелесті, мәміле тапты)	<i>have a glib/ready</i> <i>tongue</i> [толық]	<i>тілге келмеді</i> (бір ауыз сөз айтпады, бірден кірісіп кетті)	<i>lose one's tongue</i> [толық]
---	--	--	-------------------------------------

Ұйқы семантикасына байланысты *көзі ілінді* (“ұйқыға кетті, ұйықтап кетті”) (Кеңесбаев, 1977, б. 265) – *көз ілмеді* (“ұйқы көрмеді, ұйықтамады”) (Кеңесбаев, 1977, б. 265) антонимдік жұбына балама ретінде *nod off*¹ – *not sleep a wink*² фразеологизмдері семантикалық тұрғыдан сәйкестік тапқан, дегенмен лексика-грамматикалық тұрғыдан “ұйықтап кетті” мағынасындағы *көзі ілінді* соматикалық фразеологизміне “to begin sleeping, especially not intentionally” мағынасындағы *nod off* фразалық етістігі жартылай балама ретінде алынды, себебі мұндағы *көз* лексемасына сәйкес *eye* сомасы қарастырылмаған.

Келесі жетекшілік ету, бағыну семантикасына қатысты *бас иді* (Кеңесбаев, 1977, б. 96) – *бас имеді* (Кеңесбаев, 1977, б. 96) соматикалық фразеологизміне балама ретінде *bow to someone/something*³ – *not bow one's head*⁴ фразалық тіркестері берілген. Мұнда да “мойынсұнды, көнді, алдына тізе бүкті, бағынды” мағыналарында келетін *бас иді* соматикалық фразеологизмінің болымды нұскасына сәйкес *bow to someone/something* фразалық етістігінің баламасы жартылай екені анық, себебі *бас* лексемасына сәйкес *head* сомасы берілмеген. Болымсыздық нұскасында *not bow one's head* деп дәл балама беріліп, *бас имеді* соматикалық фразеологизмінің мағынасын толық ашады.

Соңғы тілдесу/үнсіздік семантикаларына байланысты берілген *тілге келді* (“сөйлесті; әңгімелесті, мәміле тапты”) (Кеңесбаев, 1977, б. 465) – *тілге келмеді* (“бір ауыз сөз айтпады, бірден кірісіп кетті”) (Кеңесбаев, 1977, б. 532) антонимдік соматикалық фразеологизмдеріне сәйкес келетін *have a glib/ready tongue*⁵ (“have a quick tongue, be quick to reply”) – *lose one's tongue*⁶ (“to lose the power of speech,

¹ *nod off* (n.d.). Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nod-off>

² *not sleep a wink* (n.d.). Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/not-sleep-a-wink>

³ *bow to someone/something* (n.d.). Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bow-to?q=bow+to+someone%2Fsomething>

⁴ *bow one's head* (n.d.). Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bow-head>

⁵ *have a glib/ready tongue* (n.d.). Reverso Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.reverso.net/english-definition/have+a+ready+tongue>

⁶ *lose one's tongue* (n.d.). Collins Online Dictionary. Retrieved 16 March 2026 from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/lose-ones-tongue>

esp. temporarily”) толық баламалар ағылшын тілінің сөздіктерінен кездесті, себебі лексика-семантикалық тұрғыдан да, грамматикалық тұрғыдан да толыққанды сәйкеседі.

Келтірілген талдаулардан аңғарылатындай, дене тілін белгілейтін фразеологизмдердің антонимдік жұбының болымдылық/болымсыздық моделін тіларалық беруде негізінен алғанда толық және жартылай баламалы аударма әдістері қызмет етеді.

Бір құрылымды антонимдік фразеологизмдердің екінші тобы – қарама-қарсы сыңар моделіне 3 антонимдік жұп қарастырылды (2-кесте).

2-кесте. Бір құрылымды антонимдік фразеологизмдер (қарама-қарсы сыңар моделі)			
Қазақ тіліндегі дене тілін белгілейтін фразеологизм	Ағылшын тіліндегі баламасы және баламалылық деңгейі	Қазақ тіліндегі антонимдік жұбы	Ағылшын тіліндегі антонимдік жұбының баламасы және баламалылық деңгейі
<i>тіл шешілді</i> (сөзге ерік берілді, еркін сөйлейтін болды)	<i>find one's tongue</i> [толық]	<i>тілі байланды</i> (қорыққаннан, науқастан, еріксіздікпен, т.б. сөйлей алмай қалды)	<i>(be) tongue-tied</i> [толық]
<i>қолы қысқа</i> (кедей, жарлы; қалтасы жұқа)	<i>hard up</i> [жартылай]	<i>қолы ұзын</i> (бұл жерде бай, дәулетті, өрісі кең адам ұғымын беріп тұр)	<i>have deep pockets</i> [жартылай]
<i>маңдайының бес елі бағы бар</i> (бақытты, ырысы тасыған деген мағынада)	<i>born under a lucky star</i> [жартылай]	<i>маңдайының бес елі соры бар</i> (әбден бақытсыз, «қырық» қырсық жабысқан сор қасқа)	<i>born under an unlucky star</i> [жартылай]
<i>оң қабағын берді</i> (жылы шырай, жақсы көңіл білдірді)	<i>give someone a warm welcome</i> [жартылай]	<i>теріс қабақ білдірді</i> (жаратпай, ұнатпай қарады; оң қарамады)	<i>give someone/ something the cold shoulder</i> [жартылай]

Қарама-қарсы сыңар моделі атауы көрсетіп тұрғандай фразеологизмдердің антонимдік жұптарының құрамындағы бір сыңары семантикалық оппозицияға түседі. Бірінші мысалда *тіл шешілді* (Кеңесбаев, 1977, б. 534) – *тілі байланды* (Кеңесбаев, 1977, б. 535) соматикалық фразеологизмдердегі сома біреу (*тіл*), ал етістіктерінің мағыналары қарама-қарсы болып келген. Сөздіктегі мағынасы “сөзге ерік берілді, еркін сөйлейтін болды” деп келетін *тіл шешілді* соматикалық фразеологизміне аударма баламасы ретінде ұсынылған *find one's tongue*¹ фразеологизмі ағылшын онлайн сөздігінде 2 мағынада келеді: 1) to recover the ability to talk, as after shock or embarrassment; 2) to regain one's powers of speech; recover one's poise. Оған қоса қазақ және ағылшын тілі нұсқаларының құрамында *тіл/tongue* сомасының келуі толық баламалылық деңгейінің шартына сәйкес екендігін көрсетеді.

Тіл шешілді соматикалық фразеологизмінің антонимдік жұбы – “қорыққаннан, науқастан, еріксіздікпен, т.б. сөйлей алмай қалды” мағынасын беретін *тілі байланды* соматикалық фразеологизміне “not able to speak because you are shy or nervous” мағынасындағы (*be*) *tongue-tied*² сын есімді тіркесі дәлме-дәл келгендіктен, толық баламалық деңгейіне жатқызамыз.

Кедей/бай адам семантикасын білдіретін дене тілін белгілейтін фразеологизмдердің антонимдік жұбы ретінде *қолы қысқа* (“кедей, жарлы; қалтасы жұқа”) (Кеңесбаев, 1977, б. 347) – *қолы ұзын* (“бұл жерде бай, дәулетті, өрісі кең адам ұғымын беріп тұр”) (Кеңесбаев, 1977, б. 348) бинарлық қатар түзеді. Ағылшын сөздіктерінен *hand* сомасымен келетін баламалар табылмағандықтан, жартылай балама ретінде “in need of money; poor” мағынасындағы *hard up*³ сын есімі мен “have a lot of money or wealth” мағынасындағы *have deep pockets*⁴ фразеологизмін семантикалық тұрғыдан сәйкес келеді деп санаймыз.

Қарастырылатын келесі фразеологизмдердің қос тілдегі нұсқалары да антонимдік жұп құрайды: “бақытты, ырысы тасыған” деген мағынадағы *маңдайының бес елі бағы бар* (Кеңесбаев, 1977, б. 387) және “әбден бақытсыз, «қырық» қырсық жабысқан сор қасқа” мағынасындағы *маңдайының бес елі соры бар* (Кеңесбаев, 1977, б. 387) соматикалық фразеологизмінен қазақ халқында

¹ *find one's tongue* (n.d.). Collins Online Dictionary. Retrieved 16 March 2026 from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/find-ones-tongue>

² (*be*) *tongue-tied* (n.d.). Collins Online Dictionary. Retrieved 16 March 2026 from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/tongue-tied>

³ *hard up* (n.d.). Collins Online Dictionary. Retrieved 16 March 2026 from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/hard-up>

⁴ *have deep pockets* (n.d.). Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/have-deep-pockets>

бақыт/бақытсыздық семантикасын жеткізуде *маңдай* сомасының рөлі жоғары болғандығын көруге болады. Ал ағылшын тілінде бұл семантиканы *star* немесе *fortune* лексемаларымен келетін тіркестерден жиі кездестіруге болады. Мысалы, “always have good or bad luck in your life” мағынасы білдіретін *born under a lucky star*¹ – *born under an unlucky star*² фразеологизмдері тек жартылай балама ретінде ғана қабылданады.

Қазақ тілінде адамның көңіл-күй семантикасын айшықтауға қатысатын *қабақ* сомасымен қарама-қарсы сыңар моделіне келтірілген кестедегі келесі мысал: *оң қабағын берді* (“жылы шырай, жақсы көңіл білдірді”) (Кеңесбаев, 1977, б. 418) – *теріс қабақ білдірді* (“жаратпай, ұнатпай қарады; оң қарамады”) (Кеңесбаев, 1977, б. 501) соматикалық фразеологизмдеріне ағылшын тілінде *brow ridge* тіркесімен келетін балама табылмады. Сондықтан мұндағы *оң қабағын берді* соматикалық фразеологизміне жартылай баламалылық деңгейінде “give a welcome to someone/something that is particularly enthusiastic and positive” мағынасындағы *give someone a warm welcome*³ (idioms.thefreedictionary.com) және *теріс қабақ білдірді* соматикалық фразеологизміне *give someone/something the cold shoulder*⁴ (екі мағынада: “a. to treat someone in a cold manner; snub; b. to ignore or shun someone”) фразеологизмін алдық.

Жоғарыда талданған мысалдардан қазақ және ағылшын тілдеріндегі соматикалық фразеологизмдерге өзара толық немесе жартылай балама нұсқаларын табуға болатындығын аңғарамыз. Бұдан екі тілде де фразеологиялық қордың бай екендігіне көз жеткізуге болады.

Зерттеуімізге арқау болған дене тілін белгілейтін фразеологизмдердің антонимдік жұптарын анықтауға қатысатын жіктелімнің келесі үлкен тобы – әртүрлі құрылымды антонимдік фразеологизмдер. Қазақ-ағылшын әртіптес тілдерінде қарастырылған мысалдар құрылымы жағынан ұқсас, дегенмен семантикалық өрісі қарама-қарсы (3-кесте).

¹ *born under a lucky star* (n.d.). Longman Dictionary. Retrieved 18 March 2026 from <https://www.ldoceonline.com/dictionary/be-born-under-a-lucky-unlucky-star>

² *born under an unlucky star* (n.d.). Longman Dictionary. Retrieved 18 March 2026 from <https://www.ldoceonline.com/dictionary/be-born-under-a-lucky-unlucky-star>

³ *give someone a warm welcome* (n.d.). The Free Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://idioms.thefreedictionary.com/warm+welcome%2C+a>

⁴ *give someone/something the cold shoulder* (n.d.). Collins Online Dictionary. Retrieved 16 March 2026 from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/give-someone-the-cold-shoulder>

3-кесте. Өртүрлі құрылымды антонимдік фразеологизмдер

Қазақ тіліндегі дене тілін белгілейтін фразеологизм	Ағылшын тіліндегі баламасы және баламалылық деңгейі	Қазақ тіліндегі антонимдік жұбы	Ағылшын тіліндегі антонимдік жұбының баламасы және баламалылық деңгейі
<i>суық көзбен қарады</i> [қарсы алды] (жақтырмады, жақтырмай салқын жүздесті)	<i>give someone a cold-eyed stare</i> [толық]	<i>көзге жылы</i> [ыстық] көрінді (бұрыннан таныс, жақын кейіппен қуанышты кездесу туралы айтылады)	<i>be a sight for sore eyes</i> [толық]
<i>көзіне ұйқы тығылды [тірелді]</i> (ұйқы қысып, кірпігі байлана бастады)	<i>can hardly keep my eyes open</i> [жартылай]	<i>көрер таңды көзімен атқызды</i> (түні бойы көзін ілмеді; түн бойы кірпік қақпады, дамыл алмады)	<i>not sleep a wink</i> [жартылай]
<i>жүрегі жарыла жаздады</i> (қатты қуанды, көңілденді)	<i>heart burst with joy</i> [толық]	<i>жүрегі қарс айырылды</i> (қайғыдан қатты күйінді, өзегі өртенді)	<i>be heartbroken</i> [толық]
<i>қолы қарап отырмады</i> (тынымсыз жұмыс істеді)	<i>have one's hands full</i> [толық]	<i>қолы алдына сыймады</i> (жұмыссыздықтан не істерін білмеді)	<i>have time on your hands</i> [толық]
<i>басынан күн, аяғынан ай туды</i> (болып-толды; шамшырағы жанды)	<i>someone's star is rising</i> [жартылай]	<i>басынан құсы кетті</i> (бағы тайды, сәтсіздікке ұшырады)	<i>have a run of bad luck</i> [жартылай]

<i>тілінің тиегі</i>	<i>talk someone's</i>	<i>тіс жарып</i>	<i>тіл keep your mouth</i>
<i>ағытылды</i>	<i>head off</i>	<i>қатпады</i>	<i>shut</i>
(сөзінде шек болмады)	[жартылай]	(үн-түнсіз қалды; үндемеді, ләм-мим демеді)	[жартылай]

Бірінші бағанда келген “жақтырмады, жақтырмай салқын жүздесті” мағынасындағы *суық көзбен қарады [қарсы алды]* (Кеңесбаев, 1977, б. 472) соматикалық фразеологизміне *give someone a cold-eyed stare*¹ сөздігінде мағынасы: “look at someone in an unfriendly way or without showing emotion”) фразеологизмі лексика-семантикалық тұрғыдан да, грамматикалық құрылымы жағынан да толық балама ретінде қарастырылады. *Суық көзбен қарады* соматикалық фразеологизміне антонимдік жұп боп келетін *көзге жылы [ыстық] көрінді* (Кеңесбаев, 1977, б. 253) фразеологизміне толық балама ретінде Cambridge Dictionary сөздігінен “be someone/something you’re happy to see” мағынасында келген *be a sight for sore eyes*² идиомасын жатқызар едік.

Ұйқы семантикасына қатысты келесі *көзіне ұйқы тығылды [тірелді]* (“ұйқы қысып, кірпігі байлана бастады”) (Кеңесбаев, 1977, б. 262) мысалына *can hardly keep my eyes open*³ соматикалық фразеологизмі жартылай балама ретінде ұсынылып, ал қазақ тіліндегі нұсқасына әртүрлі құрылымды антонимдік жұп ретінде *көреп таңды көзімен атқызды* (“түні бойы көзін ілмеді; түн бойы кірпік қақпады, дамыл алмады”) (Кеңесбаев, 1977, б. 283) соматикалық фразеологизмі алынды. Оған *not sleep a wink*⁴ идиомасы лексика-семантикалық тұрғыдан толық сәйкес келгенімен, грамматикалық құрылымы жартылай сәйкесетіндіктен, жартылай баламалылық деңгейде қарастырылды.

Қуану семантикасын білдіретін “қатты қуанды, көңілденді” мағынасындағы *жүрегі жарыла жаздады* (Кеңесбаев, 1977, б. 215) соматикалық фразеологизміне ағылшын тілінде “be so filled up with happiness as to be unable to contain it” мағынасын білдіретін *heart burst with joy*⁵ соматикалық фразеологизмі

¹ *give someone a cold-eyed stare* (n.d.). Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cold-eyed>

² *be a sight for sore eyes* (n.d.). Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sight-for-sore-eyes>

³ *can hardly keep my eyes open* (n.d.). Reverso Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://context.reverso.net/translation/english-russian/keep+my+eyes+open>

⁴ *not sleep a wink* (n.d.). Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/not-sleep-a-wink>

⁵ *heart burst with joy* (n.d.). The Free Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://idioms.thefreedictionary.com/burst+with+joy>

лексика-грамматикалық тұрғыдан дәлме-дәл келетіндіктен, толық балама деп тануға болады. Аталмыш фразеологизмге антонимдік жұп ретінде “қайғыдан қатты күйінді, өзегі өртенді” мағынасындағы *жүрегі қарс айырылды* (Кеңесбаев, 1977, б. 215) соматикалық фразеологизмі сәйкес келеді, оған Cambridge Dictionary сөздігінде “be extremely sad” мағынасында келген *be heartbroken*¹ сын есімді тіркесі идиомалық құрылым болмағандығына қарамастан толық балама бола алады.

Жұмыс істеу мен жұмыссыздық бинарлы семантикасын білдіретін *қолы қарап отырмады* (“тынымсыз жұмыс істеді”) (Кеңесбаев, 1977, б. 347) – *қолы алдына сыймады* (“жұмыссыздықтан не істерін білмеді”) (Кеңесбаев, 1977, б. 346) антонимдік жұбына сәйкесінше *have one’s hands full*² (“to be so busy that you do not have time to do anything else”) және *have time on your hands*³ (“have nothing to do”) толық балама ретінде қарастырылды.

Бақыт/бақытсыздық семантикасына байланысты қарастырылған келесі соматикалық фразеологизмдердің антонимдік жұбы – *басынан күн, аяғынан ай туды* (“болып-толды; шамшырағы жанды”) (Кеңесбаев, 1977, б. 102) – *басынан құсы кетті* (“бағы тайды, сәтсіздікке ұшырады”) (Кеңесбаев, 1977, б. 102). Бұларға балама ретінде ағылшын тілінде *star, luck* немесе *fortune* лексемаларының жиі келетінін ескерсек, сәйкесінше *someone’s star is rising*⁴ (“one’s social, political, or financial success is increasing very quickly; one is on the way to great fame or fortune”) және *have a run of bad luck*⁵ (“be in a period of continuous misfortune”) деп жартылай балама ретінде аударуға болады.

Өртүрлі құрылымды антонимдік фразеологизмдер жұптары қарастырылған 3-кестедегі соңғы мысал “сөзінде шек болмады” мағынасын беретін *тілінің тиегі ағытылды* (Кеңесбаев, 1977, б. 536) және “үн-түнсіз қалды; үндемеді, ләм-мим демеді” мағынасындағы *тіс жарып тіл қатпады* (Кеңесбаев, 1977, б. 536) дене тілін белгілейтін фразеологизмдерінің екеуі де *тіл* сомасымен берілген, сондай-ақ грамматикалық құрылымы ұқсас. *Тілінің тиегі ағытылды* фразеологизміне ағылшын тіліндегі Collins Dictionary сөздігінде

¹ *be heartbroken* (n.d.). Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/heartbroken>

² *have one’s hands full* (n.d.). Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/have-hands-full>

³ *have time on your hands* (n.d.). Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/have-time-on-hands>

⁴ *someone’s star is rising* (n.d.). The Free Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://idioms.thefreedictionary.com/someone%27s+star+is+rising>

⁵ *have a run of bad luck* (n.d.). The Free Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://idioms.thefreedictionary.com/a+run+of+bad+luck>

келген “bore or weary someone by excessive talk; talk incessantly” мағынасын білдіретін *talk someone’s head off*¹ соматикалық фразеологизмі жартылай балама ретінде ұсынылды. Ал *tic жарып тіл қатпады* соматикалық фразеологизміне жартылай балама ретінде Cambridge Dictionary сөздігінен *keep your mouth shut*² (“not talk about something”) соматикалық фразеологизмі алынды.

Әртіптес тіл фразеологиялық қорының соматикалық фразеологизмдерге бай екенін ескерсек, семантикасы әралуан әртүрлі құрылымды антонимдік фразеологизмдерге бірдей құрамды антонимдік жұптарды сәйкестендіруде қиындық туындай қоймайды. Дегенмен оларға өзге тілдерде баламалылық деңгейлеріне сәйкес нұсқалар беруде, әсіресе адамның дене тілді фразеологизмдерді табуда біршама жұмыс жасалғанын айта кету керек.

Қорытынды

Қорытындылай келе, фразеология саласындағы мәселелерді, оның ішінде фразеологизмдердің антонимдігін зерттеуге арналған ғылыми еңбектер өзекті әрі сұранысқа ие екенін атап өткен жөн. Соматизмдер фразеологизмдердің жасалуында және олардың мағынасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Әртіптес тілдер материалдары негізінде дене тілін белгілейтін (соматикалық) фразеологизмдерді зерттеу түрлі халықтардың мәдениеті, тұрмыс-тіршілігі, психологиясы мен тарихындағы ортақ белгілерді анықтауға мүмкіндік береді, сондай-ақ белгілі бір лингвомәдениет өкілдерінің ділін, болмысын түсінуге де ықпал етеді.

Қазақ және ағылшын тілдері материалдарын қарастыру барысында адам әрекеттеріне қатысты семантикалық тақырыптарды сипаттайтын әртүрлі сома қатысатын фразеологизмдердің антонимдік жұптары анықталды. Анықталған құрылымдық модельдер екі тілдің фразеологиялық жүйелеріне ортақ болғанымен, олардың берілу деңгейі әртүрлі. Алынған деректерді соматикалық фразеологизмдердің оппозициялық қатынастарын одан әрі зерттеу нәтижелерімен ұштастыру болашақта әртіптес тілдердің цифрлық фразеологиялық сөздігін жасауға негіз бола алады.

Жүргізілген зерттеу фразеологизмдер антонимиясының негізгі критерийлерін айқындауға мүмкіндік береді. Түйіндей келгенде, оларға мыналарды жатқызуға болады:

¹ *talk someone’s head off* (n.d.). Collins Online Dictionary. Retrieved 16 March 2026 from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/talk-someones-head-off>

² *keep your mouth shut* (n.d.). Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/keep-mouth-shut>

- қарама-қарсы қойылатын фразеологизмдердің семантикалық құрылымының біртектілігі және дифференциалды сыңарының болуы;
- фразеологизм мағыналарының қарама-қарсылығын сипаттайтын мағыналық құрылымда шекті терістеудің болуы;
- лексика-семантикалық және синтаксистік құрылымының сәйкестігі.

Қазақ және ағылшын әртіпес тілдер фразеологизмдерін салыстыра-салғастыра қарастыруда көптеген ортақ белгілер анықталды, бұл антонимияның әмбебап құбылыс екенін көрсетеді және фразеологизмдерді тек ұлттық ерекшелікпен ғана шектеп, бір ғана аспектіде қарастыру дұрыс емес деген тұжырым жасауға негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Алехина А. И. Фразеологическая единица и слово. Минск: Знание, 1991. 184 с.
- Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. Москва: Наука, 1974. 367 с.
- Бақытжанова А. К. Қазақ және орыс тілдік сана-сезіміндегі ойлау әрекетінің фразеологиялық экспликациясы // Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі. 2025. № 4(1). С. 9–25. <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2025-4-1-9-25>
- Вакк Ф. О соматической фразеологии в современном эстонском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Таллин, 1964. 30 с.
- Гусева А. Е. Основы лингвокогнитивного моделирования лексико-фразеологических полей в немецком и русском языках: Дис. ... докт. филол. наук. Москва, 2008. 489 с.
- Жумабекова А.К. Оппозитивный анализ антонимических единиц казахского и русского языков: Дис. ... канд. филол. наук. Алматы, 1995. 28 с.
- Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Алматы, 1977. 711 б.
- Киселёва К.Л. Антонимия во фразеологии: формальное сходство как условие противоположности значений // Диалог, 2011. С. 354–362. URL: <http://www.dialog-21.ru/dialog2011/materials/pdf/31.pdf> (қаралған күні 18.03.2026.)
- Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы: Сөздік-Словарь, 2006. 264 б.
- Лунькова Л. Н., Фролова Ю.И. Оппозитивная семантика в английских и русских фразеологических единицах // Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. 2022. № 13(3). С. 666–677. <https://doi.org/10.26907/2542-0419.2022.13.666-677>

[org/10.22363/2313-2299-2022-13-3-666-677](https://doi.org/10.22363/2313-2299-2022-13-3-666-677)

- Миллер Е.Н. Природа лексической и фразеологической антонимии. Саратов: Издательство Саратовского университета, 1990. 222 с.
- Мусин Ж. Антонимы в казахском языке: Дис. ... канд. филол. наук. Кокчетав, 1970. 28 с.
- Омиралиева Ж.К. Национально-культурная специфика конвенциональных фразеологизмов с соматизмами: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Алматы, 1999. 29 с.
- Сидоренко М.И. Парадигматические отношения фразеологических единиц в современном русском языке. Ленинград: Изд-во ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1982. 110 с.
- Тукешова Н.М. Фразеологические единицы с антонимичными компонентами в английском и казахском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Чебоксары, 2022. 24 с.
- Bell, R. (1991). *Translation and translating: Theory and practice*. London & New York: Longman.
- Cruse, D.A. (1986). *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murphy, M.L. (2003). *Semantic relations and the lexicon: Antonymy, synonymy and other paradigms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ayto, J. (2020). *Oxford dictionary of English idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org> (қаралған күні 15.03.2026.)
- Collins Online Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com> (қаралған күні 16.03.2026.)
- Longman Dictionary. URL: <https://www.ldoceonline.com> (қаралған күні 18.03.2026.)
- Reverso Dictionary. URL: <https://dictionary.reverso.net> (қаралған күні 17.03.2026.)
- The Free Dictionary. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com> (қаралған күні 15.03.2026.)
- Tukeshova, F.Kh., & Tarasova, N.M. (2024). Semantic analysis of phraseologisms with antonymous components characterizing a person in English and Kazakh. *Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. Series Philological Sciences*, 73(2), 163–174. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.012>

References

- Alekhina, A.I. (1991). *Frazeologicheskaya yedinita i slovo* [Phraseological unit and word]. Minsk: Znanie. (in Russ.)

- Apresyan, Yu.D. (1974). *Leksicheskaya semantika: Sinonimicheskiye sredstva yazyka* [Lexical semantics: Synonymous means of the language]. M: Nauka. (in Russ.)
- Ayto, J. (2020). *Oxford dictionary of English idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- Bakıtjanova, A. K. (2025). Qazaq jāne orıs tildik sana-sezimindegi oylaw āreketiniñ frazeologiyalıq ēksplikaciyası [Phraseological explication of thinking in Kazakh and Russian linguistic consciousness]. *Til jāne ādebiet: teorijasy men tājiribesi*, 4(1), 9–25. <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2025-4-1-9-25> (in Kaz.)
- Bell, R. (1991). *Translation and translating: Theory and practice*. London & New York: Longman.
- Cambridge Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://dictionary.cambridge.org>
- Collins Online Dictionary. Retrieved 16 March 2026 from <https://www.collinsdictionary.com>
- Cruse, D.A. (1986). *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guseva, A.Ye. (2008). *Osnovy lingvokognitivnogo modelirovaniya leksiko-frazeologicheskikh poley v nemetskom i russkom yazykakh: Dis. ... d-ra filol.* [Fundamentals of linguacognitive modeling of lexical and phraseological fields in German and Russian languages: Diss. ... Doctor of Philological Sciences]. Moskva. (in Russ.)
- Kaliev, G. & Bolganbaev, A. (2006). *Kazak tilinin leksikologiyasy men frazeologiyasy* [Lexicology and phraseology of the Kazakh language]. Almaty: Sozdik-Slovar. (in Kaz.)
- Kenesbaev, I. (1977). *Kazaq tiliniñ frazeologiyalıq sözdigi* [Phraseological dictionary of the Kazakh language]. Almaty. (in Kaz.)
- Kiselova, K.L. (2011). Antonimiya vo frazeologii: formal'noye skhodstvo kak usloviye protivopozhnosti znacheniy [Antonymy in phraseology: formal similarity as a condition of opposition of meanings]. *Dialog*. 354–362. Retrieved 18 March 2026 from <http://www.dialog-21.ru/dialog2011/materials/pdf/31.pdf> (in Russ.)
- Lun'kova, L.N. & Frolova, Yu.I. (2022). Oppozitivnaya semantika v angliyskikh i russkikh frazeologicheskikh yedinitсах [Oppositional semantics in English and Russian phraseological units]. *Vestnik RUDN. Seriya: Teoriya yazyka. Semiotika*, 13(3), 666–677. <https://doi.org/10.22363/2313-2299-2022-13-3-666-677> (in Russ.)
- Longman Dictionary. Retrieved 18 March 2026 from <https://www.ldoceonline.com>

- Miller, Ye.N. (1990). *Priroda leksicheskoy i frazeologicheskoy antonimii* [The nature of lexical and phraseological antonymy]. Saratov: Izdatel'stvo Saratovskogo universiteta. (in Russ.)
- Murphy, M.L. (2003). *Semantic relations and the lexicon: Antonymy, synonymy and other paradigms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Musin, Zh. (1970). *Antonimy v kazakhskom yazyke: Dis. ... kand. filol. nauk* [Antonyms in the Kazakh Language: Diss. ... Cand. Philological Sciences]. Kokchetav. (in Russ.)
- Omiraliyeva, Zh.K. (1999). *Natsional'no-kul'turnaya spetsifika konventsional'nykh frazeologizmov s somatizmami: Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk* [National and cultural specificity of conventional phraseological units with somatisms: Abstract of diss... Cand. Philological Sciences]. Almaty. (in Russ.)
- Reverso Dictionary. Retrieved 17 March 2026 from <https://dictionary.reverso.net>
- Sidorenko, M.I. (1982). *Paradigmatischeskiye otnosheniya frazeologicheskikh yedinit v sovremennom russkom yazyke* [Paradigmatic relations of phraseological units in the modern Russian language]. Leningrad: Izd-vo LGPI im. A.I. Gertsena. (in Russ.)
- The Free Dictionary. Retrieved 15 March 2026 from <https://idioms.thefreedictionary.com>
- Tukeshova, F.Kh. & Tarasova, N.M. (2024). Semantic analysis of phraseologisms with antonymous components characterizing a person in English and Kazakh. *Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. Series Philological Sciences*, 73(2). <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.012>
- Tukeshova, N.M. (2022). *Frazeologicheskiye yedinity s antonimichnymi komponentami v angliyskom i kazakhskom yazykakh: Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk* [Phraseological units with antonymous components in the English and Kazakh languages: Abstract of diss... Cand. Philological Sciences]. Cheboksary. (in Russ.)
- Vakk, F. (1964). *O somaticheskoy frazeologii v sovremennom estonskom yazyke: Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk* [On somatic phraseology in modern Estonian: Abstract of diss... Cand. Philological Sciences]. Tallin. (in Russ.)
- Zhumabekova, A.K. (1995). *Oppozitivnyy analiz antonimicheskikh yedinit kazakhskogo i russkogo yazykov: Dis. ... kand. filol. nauk* [Opposite analysis of antonymic units of the Kazakh and Russian languages: Diss. ... Cand. Philological Sciences]. Almaty. (in Russ.)

А.Н. Байкадам

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан*

Н.С. Байкадамов

*Кызылординской университет имени Коркыт ата
Кызылорда, Казахстан*

МОДЕЛИ И ПЕРЕВОД АНТОНИМИЧЕСКИХ ПАР ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ЧАСТИ ТЕЛА ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. При рассмотрении проблемы соматических фразеологизмов раскрываются семантические и экспрессивные возможности устойчивых выражений, репрезентирующих обозначения частей человеческого тела. Разнообразные семантические и экспрессивные свойства фразеологической системы различных языков часто проявляются в их синонимических и антонимических отношениях. В этой связи изучение антонимических связей соматических фразеологизмов казахского и английского языков, а также их лексикографического представления в переводе свидетельствует об актуальности данного направления исследования. Цель исследования – выявление семантической организации фразеологизмов, обозначающих части тела человека, разработать структурные модели их антонимических пар, а также установить уровни эквивалентности в процессе перевода. В ходе исследования были отобраны 5 основных соматических фразеологизмов, обозначающих части тела человека в казахском и английском языках, и среди них было выявлено 52 примера антонимических пар в двух языках. Их классификация осуществляется на основе дифференциальных признаков, что позволяет предложить модели фразеологических антонимов. Так, в качестве противопоставленных пар рассматриваются: *көзі ілінді – көз ілмеді*; в сфере эмоциональной оценки *оң қабағын берді – теріс қабақ білдірді, жүзі жадырады – жүзі суыды, іші қыж-қыж қайнады – іші мұздады*; при описании состояния благополучия и неблагополучия *қолы ұзын – қолы қысқа, маңдайының бес елі бағы бар – маңдайының бес елі [бес батпан] соры бар*. Методологической основой исследования послужили методы сравнительно-сопоставительного анализа, семантического анализа и лексикографического описания. На основе анализа данных процессов были определены экспрессивные коннотации и компонентные характеристики, а также сформированы модели антонимических пар (утвердительность/отрицательность, качественная оппозиция, пространственная метафора). С

точки зрения переводоведения 26 антонимических пар были классифицированы по уровням эквивалентности: полная эквивалентность – 12, частичная эквивалентность – 14, нулевая эквивалентность – 0. В результате исследования предложена лексикографическая модель представления антонимических пар соматических фразеологизмов, в которой систематизированы семантическое поле, экспрессивная окраска и структурный тип единиц. Предложенные модели позволяют совершенствовать казахско-английские двуязычные фразеологические словари и систематизировать антонимические ряды во фразеографии.

Ключевые слова: фразеологизм; соматизм; антонимические модели; переводческая эквивалентность, словарь

A.N. Baikadam

*L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan*

N.S. Baikadamov

*Korkyt Ata Kyzylorda University
Kyzylorda, Kazakhstan*

MODELS AND TRANSLATION OF ANTONYMIC PAIRS OF PHRASEOLOGICAL UNITS DENOTING HUMAN BODY PARTS

Abstract. The study of somatic phraseological units reveals the semantic and expressive potential of fixed expressions containing terms for human body parts. The diverse semantic and expressive properties of phraseological systems across languages are often manifested in their synonymic and antonymic relations. In this regard, the investigation of antonymic relations between somatic phraseological units in Kazakh and English, along with their lexicographic representation in translation, underscores the relevance of this line of research. The aim of the study is to identify the semantic organization of phraseological units containing human body-part terms, to develop structural models of their antonymic pairs, and to determine levels of translation equivalence. In the course of the study, five main somatic phraseological units containing human body-part terms were selected in Kazakh and English, and 52 examples of antonymic pairs were identified in the two languages. They were classified according to their distinctive features, making it possible to propose models of phraseological antonyms. Thus, the following contrasting pairs are examined: *көзі ілінді – көз ілмеді* (*közi ilindi – köz ilmedi*); in the sphere of emotional evaluation, *оң қабағын берді – теріс қабақ білдірді* (*oñ qabağın berdi*

– *teris qabaq bildirdi*), *жүзі жадырады – жүзі суыды* (*jüzi jadyrady – jüzi suydy*), *іші қыж-қыж қайнады – іші мұздады* (*işi qyj-qyj qaynady – işi muzdady*); and in describing states of well-being and ill-being, *қолы ұзын – қолы қысқа* (*qoly uzyn – qoly qysqa*) and *маңдайының бес елі бағы бар – маңдайының бес елі [бес батпан] соры бар* (*mañdayynyñ bes eli baғы bar – mañdayynyñ bes eli [bes batpan] sory bar*). The methodological framework of the study comprises comparative and contrastive analysis, semantic analysis, and lexicographic description. Based on this analysis, expressive connotations and componential characteristics were identified, and models of antonymic pairs (affirmative/negative opposition, qualitative opposition, and spatial metaphor) were developed. From a translation studies perspective, 26 antonymic pairs were classified according to three levels of equivalence: full equivalence – 12, partial equivalence – 14, and zero equivalence – 0. The study proposes a lexicographic model for representing antonymic pairs of somatic phraseological units, which systematizes the units according to their semantic field, expressive connotation, and structural type. The proposed models can be used to improve Kazakh-English bilingual phraseological dictionaries and systematize antonymic series in phraseography.

Keywords: phraseological unit; somatism; antonymic models; translation equivalence; dictionary.

Авторлардың үлесі

Байқадам А.Н. – формалды талдау, зерттеу жүргізу, әдіснама, жазу – бастапқы жоба.

Байқадамов Н.С. – тұжырымдама, әдіснама, ресурстар, жазу – шолу және редакциялау.

Ж.І. Есімхан*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан* <https://orcid.org/0000-0002-2728-3499>email: esimkhan80@gmail.com**З.Ж. Калмурзина***Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК
Косшы, Казахстан* <https://orcid.org/0009-0006-2716-7486>email: 06.03.78z@mail.ru

СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОЙ ЛЕКСИКИ В ТЮРКСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКАХ VII–XII ВВ.

Аннотация. В статье представлены семантические аспекты юридической лексики тюркских письменных памятников VII–XII вв. в контексте когнитивно-лингвистического и семантического подходов. Цель исследования заключается в выявлении структуры и функций правовой лексики, а также в реконструкции правовой картины мира древнетюркских обществ. Объектом анализа выступают тексты Орхоно-Енисейских надписей, «Кутадгу билиг» и «Диван лугат ат-турк», отражающие различные этапы развития правового мышления. В работе используются лексико-семантический, контекстуальный, сравнительно-исторический и когнитивный методы исследования. Особое внимание уделяется концепту *törü* как ключевому элементу правовой системы, объединяющему значения закона, порядка и нормы. Показано, что юридическая лексика формирует систему взаимосвязанных семантических групп, включающих категории власти, справедливости, ответственности и управления. Установлено, что право в раннетюркском обществе функционировало как часть общего социального и космологического порядка, а в более поздних памятниках приобретает нормативно-оценочный характер. В результате исследования выявлена диахроническая эволюция правовой семантики от сакрализованного понимания порядка к рационализированному и аксиологическому осмыслению права. Сделан вывод о том, что юридическая лексика тюркских письменных памятников представляет собой самостоятельный источник для изучения истории права и правовой культуры Евразии. Исследование также позволяет проследить

взаимосвязь языка и правового сознания в древнетюркской культуре, где юридические понятия выступали отражением общественных ценностей и норм поведения. Анализ памятников показывает, что правовая лексика выполняла не только регулятивную, но и мировоззренческую функцию, закрепляя представления о власти, общественном порядке и моральной ответственности. Полученные результаты могут быть использованы в дальнейших исследованиях по исторической семантике, тюркологии и истории правовой культуры.

Ключевые слова: древнетюркская лексика; *törü*; правовая семантика; семантические группы; когнитивная лингвистика; тюркские памятники; правовая картина мира.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

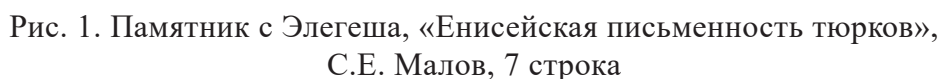
Дата поступления: 12.05.2026

Дата принятия: 26.08.2026

Введение

В современной гуманитарной науке право всё чаще рассматривается не исключительно как система формально закреплённых нормативных актов, а как культурно обусловленная система значений, формирующаяся и воспроизводимая в языке. Согласно положениям когнитивной лингвистики, языковое значение отражает процессы концептуализации социальной реальности и фиксирует коллективные представления общества о мире. В этом контексте правовые категории выступают не только юридическими конструкциями, но и элементами правовой картины мира, закреплёнными в языковом сознании (Tural, 2018, с. 203–209).

Тюркские письменные памятники VII–XII вв. представляют собой один из наиболее ранних и целостных корпусов источников, отражающих процессы становления государственности и правовой культуры народов Центральной Евразии. Орхоно-Енисейские надписи, «Кутадгу билиг», «Диван лугат ат-турк» и дидактические тексты XII века фиксируют представления о легитимности власти, долге правителя, социальной ответственности и санкциях за нарушение установленного (Малов, 1952, с. 26–27). См. Рисунок 1:

Настоящее исследование направлено на восполнение данного пробела посредством семантического анализа юридических лексем тюркских письменных памятников VII–XII вв., что позволяет реконструировать правовую картину мира тюркских обществ раннего и средневекового периода и определить место права в системе их культурных ценностей.

Материалы и методы

Несмотря на наличие значительного числа работ, посвящённых древнетюркским памятникам и общим вопросам правовой культуры, большинство исследований сосредоточено либо на филологическом описании текста, либо на историко-культурной интерпретации. Комплексное изучение юридической лексики как целостной семантической системы, отражающей правовую картину мира тюркских обществ VII–XII вв., до настоящего времени не стало самостоятельным направлением. Данное обстоятельство и определяет научную новизну настоящего исследования.

Исследование формируется на основе корпуса тюркских письменных памятников VII–XII вв., различающихся по жанру, функциональному назначению и коммуникативной установке. Специфика данного корпуса заключается в отсутствии специализированных правовых текстов в современном понимании, вследствие чего юридически значимая информация представлена имплицитно – через политико-мемориальные, дидактические, поучительные и лексикографические формы (Li Tang, 2005, с. 81). Следовательно, анализ источников ориентирован не на поиск формализованных норм, а на выявление устойчивых семантических структур, отражающих способы концептуализации права, власти, ответственности и справедливости.

Например, сопоставление употреблений *törü* в орхонских надписях и в «Кутадгу билиг» позволяет выявить переход от сакрализованного понимания порядка к более нормативному.

Методологическую основу исследования составляет комплекс взаимодополняющих методов, обеспечивающих системное изучение юридической лексики. Лексико-семантический анализ применяется для выявления значений правовых лексем, их семантических компонентов и особенностей функционирования в тексте. Посредством данного метода были выделены основные семантические группы юридической лексики: норма и порядок, власть и управление, справедливость и легитимность, обязанность и ответственность. Контекстуальный анализ использовался для определения функций правовых лексем в конкретных фрагментах памятников, а также для выявления устойчивых формул и способов выражения нормативности. Сравнительно-исторический метод позволил сопоставить функционирование ключевых правовых концептов в памятниках разных исторических периодов и проследить изменения их семантики. Когнитивный анализ направлен на реконструкцию правовых концептов как элементов коллективного сознания и правовой картины мира тюркских обществ. Использование комплекса

указанных методов обеспечило возможность рассмотреть юридическую лексику древнетюркских памятников не только как совокупность терминов, но и как отражение социально-политических и культурных представлений эпохи.

Результаты и обсуждение

С.Г. Кляшторный в своих работах подчёркивает, что орхоно-енисейские памятники отражают идеологию раннетюркской государственности, в центре которой находится представление об установленном порядке, обеспечивающем целостность государства и народа. «Традицию, сохранившую через два столетия память о минувших событиях, можно было бы назвать скорее эпической, нежели исторической, если бы за лаконичным текстом памятника не чувствовался отзвук больших общественных потрясений, а в размеренном ритме былинного повествования не проступала столь отчетливо патетика политической декларации, прославляющей то новое социальное устройство, которое дали «тюркскому народу» далекие предки царствующего кагана. Божественная воля, проявлением которой является власть кагана, верность кагану бегов и народа, подчинение народа бегам, таков лейтмотив идей, пронизывающих обе надписи, таковы основные условия существования «вечного эля» (Кляшторный, 2003 с. 62). На основе чего можно заключить что понятие *törü* в данных текстах выступает как норма, имеющая обязательный и сакрализированный характер, нарушение которой воспринимается как подрыв основ общественного бытия. Установление – как закон тюркского народа. Эти наблюдения позволяют рассматривать соответствующую лексику не просто как политическую, но и как юридически значимую (Малов, 1951, с. 26–27). См. Рисунок 2:

- (1) Ёзә қәк тәңрі асра јағыз јір кылынтукда, әкін ара кісі оғлы кылымыс². Кісі оғлынта ұзә ачұм апам Бумын қаған Істәмі қаған олурмыш. Олурыпан түрк будуның ілін тәр(үс)ін тута бірміс іті бірміс.
- (1) ✦ Когда было сотворено (или возникло) вверху голубое небо (и) внизу темная (букв.: бурая) земля, между (ними) обоими были сотворены (или: возникли) сыны человеческие (т. е. люди). Над сынами человеческими воссели мои предки Бумын-каган и Истеми-каган. Сев (на царство), они поддерживали и устраивали племенной союз и установления тюркского народа.

Рис. 2. Памятник в честь Кюль-Тегина «Памятники древнетюркской письменности», С.Е. Малов, 13 строка Большой надписи

П.М. Мелиоранский считает, что *эль* означает государственное устройство и самостоятельную государственную жизнь, однако это государство не западного типа, а государство кочевое. Он отмечает *эль* есть первоначально группа племён («обыкновенно однородных или близких другъ къ другу этнографически»), которая пользуются самостоятельностью и составляют одно политическое целое – кочевое государство (Мелиоранский, 2006, с. 82). Слова *төр*, *төрү*, по мнению тюрколога, означают проявление власти хана, кагана: «Въ примененіи къ хану «төрү» значить а) решение, постановляемое ханомъ при различныхъ тяжбахъ и столкновеніяхъ, б) просто «ханская правительственная власть», ... «эль төрү» власть хана в государстве» (Шаймердинова, 2011, с. 26).

Подход к юридической лексике как к системе предполагает её описание не перечнем отдельных слов, а как совокупности взаимосвязанных семантических групп, отражающих устойчивые области социального регулирования: норма / порядок, власть / управление, справедливость / судебность, обязанность / принуждение, социальная ответственность / легитимность. Такой ракурс соответствует когнитивной установке: значение слова и его правовая нагрузка раскрываются через его место в концептуальной системе культуры и через повторяемые текстовые ситуации. Для древнетюркского материала это особенно важно, поскольку правовые значения здесь часто синкретичны и реализуются в политико-мемориальном и дидактическом дискурсе.

Современные исследования рунического корпуса показывают, что социально-политическая лексика (включая нормативно окрашенные термины) формирует устойчивые кластеры и повторяющиеся формулы, которые могут быть описаны как семантические группы слов; в частности, в работах по терминологии надписей Кюль-тегина отмечается необходимость семантической и функциональной типологии ключевых слов (социальных, политических, нормативных). В более широком историко-филологическом контексте *törü* регулярно интерпретируется как комплекс закон / обычай / нравственный порядок, закрепляющий модель должного. Эта линия хорошо согласуется с подходами, где *el – törü – qut* описываются как базовые элементы древнетюркского концепта правления. Ниже предлагается систематизация материала по ключевым группам с примерами из иных фрагментов.

1) «Норма – порядок – закон»

Ключевым маркером нормативности выступает *törü* – не просто закон, а установленный / поддерживаемый порядок. Важно, что в рунических текстах право (*törü*) может показываться не как абстрактный кодекс, а как режим правильного устройства государства, который можно установить, поддерживать, восстановить или утратить.

Показательна формула о нормотворческой, то есть упорядочивающей функции власти в повествовании о *держании страны* и её устройстве: (Малов, 1951, с. 30, 37, 38).

- (13) *jāti jüz ār болмыс². Jāti jüz ār болып ālсіrāmis (ilсіrāmis) қағансы-
рамыс² будунығ, кўñādmіс куладмыс² будунығ, тұрк тōrўсўн ычғын-
мыс² будунығ, āчўм апам тōrўсінчā жаратмыс², бошқурмыс², tōlis,
тардуш (будунығ, анта ātmіш).*
- (13) стало (уже) семьсот мужей. Когда (их) стало семьсот мужей, то он привел в порядок и обучил народ, утративший свой «эль» (*т. е.* свое независимое государственное устройство) и своего кагана, народ, сделавшийся рабынями и сделавшийся рабами (у табгачей), упразднивший (свои) тюркские установления, (этот-то народ) он привел в порядок и наставил по установлениям моих предков, тогда же он дал устройство народам тѣлис и тардуш

Рис. 3. Памятник в честь Кюль-Тегина «Памятники древнетюрской письменности», С.Е. Малов., 13 строка Большой надписи

Здесь правовая семантика реализуется через семантическую группу «правление → устройство порядка»: *tōrū* выступает как результат (и одновременно критерий) правильного правления. По сути, закон или порядок здесь не отделён от политической организации: он мыслится как то, что делают, когда «держат государство».

Особый интерес представляет место, где право показано как объект политического захвата или утраты, то есть закон мыслится как атрибут государственности, который может быть «отнят»: Перевод в источнике: «...упразднивший свои тюркские установления (закон/порядок своего государства)» (Малов, 1951, с. 38). Этот фрагмент концептуально важен: он показывает, что *tōrū* в коллективном сознании не «моральный фон», а системная основа суверенности: утрата порядка/закона описывается как часть политической зависимости. Юридическая лексика в руническом дискурсе выполняет функцию описания государственности через нормативность.

Наконец, правовой смысл может маркироваться через «возвращение / восстановление собственного порядка»: «...так я сам стал хаканом, я тюркский народ не сделал государством (не восстановил или не вернул тюркский порядок) ...» (см. 36 строка Памятник хану Могилянцу) (Малов, 1959, с. 22). Таким образом, ядро группы «норма – порядок – закон» раскрывается через три типовых ситуации: установление, утрата или передача, восстановление порядка. Это позволяет в

дальнейшем описывать *tōrū* как метаконцепт, организующий правовую картину мира ранних тюрков.

2) «Власть – управление – административная иерархия»

Юридическая семантика в памятниках тесно связана с лексикой управления: право не автономно, оно существует как «порядок правления» и как язык легитимной власти. На уровне номинаций это проявляется в устойчивом перечислении управленческих титулов и носителей властных функций (Малов, 1951, с. 27, 36).

- (3) іді оксыз кѡк тѣрк (іті) анча олуруп āрміс. Біл(г)ā қаған āрміс, али қаған āрміс, бујурукы jāмā билгā āрміс āрінч, алл āрміс āрінч; бāглāрi jāмā будуны jāмā тѣз āрміс. Аны ūчѣн ilig анча тутмыс¹ āрінч, ilig тутып тѡрѣг itміс. Ōзінчā (? ѡз ынча, ѡзі анча?)
- (3) обитали (восседали), устраивая «голубых» тюрков, которые были (тогда) без господина и без родовых представителей. Они были мудрые каганы, они были мужественные каганы, и их «приказные» были мудры, были мужественны, и их правители и народ были прямы (т. е. верны кагану). Поэтому-то они столь (долго) держали (в своей власти) племенной союз и, держа его (в своей власти), творили суд. (Затем)

Рис. 4. Памятник в честь Кюль-Тегина «Памятники древнетюрской письменности», С. Е. Малов, 3 строка Большой надписи

Пример важен не как перечисление должностей, а как иллюстрация того, что правовой порядок реализуется через институты управления, а не «сам по себе». Наличие отдельных групп титулов и адресатов речи указывает на развитую структуру властной коммуникации: правитель артикулирует норму и призывает «слышать и исполнять» что приближает этот дискурс к ранней форме публично-правового обращения.

Современная терминологическая работа с лексикой надписей Кюль-тегина как раз показывает, что такие группы слов следует анализировать как семантические комплексы власти / управления, где социально-политические термины образуют системный слой. В методологическом плане это поддерживает ваш тезис о необходимости именно группового описания.

3) «Справедливость – правильность – нормативная легитимация»

Если рунический корпус показывает право как государственно-идеологический «порядок», то дидактическая традиция Караханидского периода усиливает идею нормативной оценки правителя через справедливость и правильность исполнения порядка.

В исследовательской традиции «Кутадгу билиг» часто трактуется как текст, где *töre* / *törü* осмысливается через справедливость (*könilik* / *adl*) и правильное управление:

*И, чтобы крепить свою власть год за годом,
Закон, а не силу поставь над народом.
Где беком надежный закон утвержден,
Страна там в поре благодатных времен.
Насилие – пламя, что насмерть сожжет,
Закон – это благо живительных вод!*

Показателен фрагмент, где исполнение *töre* прямо связывается с правомерностью и устойчивостью власти: власть стоит (держится) на *töre* – закон (Баласагуни, 1990, с. 1435, 2017, 2032). Концептуально это означает: право не просто «дано» – оно должно осуществляться справедливо, иначе легитимность власти разрушается. Для статьи это ключевой мост между «сакрально-государственным» пониманием порядка в рунических памятниках и «нормативно-этическим» пониманием права в караханидской мысли.

Здесь право выступает как антипод произвола: *törü* противопоставлено *küç* (силовому, разрушительному принуждению). Это даёт вам сильный теоретический вывод: в тюркской традиции право концептуализируется как порядок, который ограничивает произвол власти, а не обслуживает его.

4) «Официальность – распоряжение – приказ / указ» (нормативность как форма публичного обращения)

Даже в руническом корпусе видна коммуникативная модель властного слова как формы нормирования поведения: правитель говорит, перечисляет адресатов, требует слышать и следовать. Это можно рассматривать как раннюю форму официального дискурса, где языковая формула создаёт эффект обязательности. Наличие устойчивых клише обращения (*слушайте / внимайте / не нарушайте*) и адресации к управленческой элите усиливает публично-правовую природу текста.

Эта идея согласуется с более широкими исследованиями официально-делового и правового слоя древнетюркских письменных памятников (в том числе на материале деловой документации), где подчёркивается необходимость изучения юридического языка как отдельного стилевого и дискурсивного феномена. «Целый ряд актов о податях и повинностях. Несколько документов даны взамен утраченных подлинных бумаг на владение землей. Есть духовные

завещания, разные хозяйственные записи и прочие. Видно, что время уже успело выработать юридические термины и выражения...» (Малов, 1951, с. 200].

Семантический анализ показывает, что юридическая лексика тюркских памятников VII–XII вв. образует связанную систему, где:

- *törü* (норма / порядок) является ядром правового универсума и описывается через сценарии «установление – утрата – восстановление»;
- власть и управление задают институциональный каркас реализации нормы (*qaγan / beg / buyruq / tarkan* и др.);
- дидактическая традиция усиливает нормативную оценку власти: право связывается со справедливостью и противопоставляется произволу (*küç*);
- юридическая нормативность проявляется как дискурс обязательности, приближая древнетюркские тексты к пониманию права как языковой практики.

В орхонских текстах базовый концепт *törü* функционирует как универсальная категория, обозначающая установленный порядок бытия. Право в данном контексте не обладает автономией и интегрировано в целостную систему социального и космологического устройства. Формулы, фиксирующие установление и сохранение *törü*, отражают представление о правителе как носителе и гаранте порядка. Таким образом, доминирует охранительная модель права, ориентированная на поддержание стабильности и целостности общества.

В караханидской традиции XI–XII вв. наблюдается качественное усложнение правовой семантики. Сохраняя базовый концепт *törü*, тексты вводят дополнительные категории, связанные со справедливостью (*adl*) и рациональностью управления. В результате право начинает интерпретироваться не только как существующий порядок, но и как объект оценки. Это свидетельствует о переходе от онтологического к аксиологическому пониманию права.

Данный сдвиг отражает формирование представления о праве как ограничителе власти. В отличие от ранних текстов, где порядок и сила могут сосуществовать, в более поздней традиции сила осмысливается как легитимная лишь при её соотнесённости с нормой. Это указывает на зарождение идеи надличностного нормативного порядка, обладающего приоритетом по отношению к субъекту власти.

Сопоставительный анализ историко-публицистических и древнетюркских источников позволяет выявить общую закономерность: развитие общественного сознания сопровождается усложнением представлений о справедливом порядке. В военном дискурсе это проявляется в расхождении между подвигом и признанием, в культурном – в устойчивости духовных практик, в правовом

– в переходе от сакрализованных форм к рационализированным и оценочным моделям.

Таким образом, героизм, культура и право выступают взаимосвязанными элементами единой когнитивной модели социального мира. Эволюция юридической лексики тюркских письменных памятников отражает не только изменение языковых форм, но и процесс становления правового сознания как особого способа интерпретации социальной реальности.

Заключение

В результате рассмотрения материалов установлено, что юридическая лексика тюркских памятников не представляет собой разрозненный набор слов с нормативным значением, а образует целостную семантическую систему, организованную вокруг устойчивых правовых концептов. Центральное место в данной системе занимает концепт *törü*, функционирующий как концепт установленного порядка. Его семантика включает представления о правильном устройстве общества, легитимности власти и обязательности нормы.

Предлагается путь решения задачи выявления структурной организации юридической лексики. Показано, что она формируется в виде взаимосвязанных семантических групп: норма и порядок, власть и управление, справедливость и легитимность, судебность и ответственность, обязанность и возмещение. Эти группы не изолированы, а образуют единую концептуальную сеть, отражающую интегральную правовую картину мира тюркских обществ.

В ходе диахронического анализа предлагается к рассмотрению то что в период VII–VIII вв. право осмысливается преимущественно как сакрализованный порядок бытия, связанный с космологическими и государственно-идеологическими представлениями. В памятниках XI–XII вв. выявляется качественный сдвиг к нормативно-этическому осмыслению права, при котором установленный порядок начинает соотноситься с категориями справедливости, разумного управления и личной ответственности правителя. Тем самым зафиксирован переход от онтологического к аксиологическому пониманию права.

Установлено, что эволюция юридической семантики носит не прерывистый, а наслаивающийся характер: базовые концепты сохраняются, однако их смысловая структура усложняется за счёт включения новых оценочных и рефлексивных компонентов. Это свидетельствует о внутренней логике развития тюркской правовой традиции.

На материале тюркских письменных памятников VII–XII вв. юридическая лексика рассмотрена как объект когнитивно-семантического анализа, что

позволило реконструировать правовые концепты как элементы коллективного сознания. Тем самым сделана попытка решения задачи перехода от описательного к объяснительному уровню анализа. Теоретическая значимость исследования заключается в развитии представлений о юридической лингвистике и исторической семантике, а также в расширении методологического инструментария тюркологии. Практическая значимость состоит в возможности использования результатов при разработке курсов по истории тюркской культуры, истории права, юридической лингвистике и при создании учебных пособий и словарей.

Список использованной литературы

- Баласагуни Юсуф. Благодатное знание. Перевод С.Н. Иванова. Вступ. статья М.С. Фомкина. Примечания А.Н. Мелеховой. Ленинград: Советский писатель, 1990. 560 с.
- Кляшторный С.Г. История Центральной Азии и памятники рунического письма. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2003. 560 с.
- Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Москва – Ленинград: АН СССР, 1951. 452 с.
- Малов С.Е. Енисейская письменность тюрков; Академия наук СССР. Москва – Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1952. 114 с.
- Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии; Академия наук СССР; Ин-т языкознания; отв. ред. Е.И. Убрятова. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1959. 111 с.
- Мелиоранский П.М. Памятник в честь Кюль-тегина. Санкт-Петербург, ЗВОРАО, 2006.
- Шаймердинова Н.Г. Семантические толкования текстов Орхонских памятников в переводах П.М. Мелиоранского // Тезисы международного симпозиума «Тюркский мир: история и современность». Астана: Евразийский национальный университет имени Л. Гумилева, 2011.
- Li Tang (2005). History of Uyghur Religious Conversions (5th–16th Centuries). *Asia Research Institute. Working Paper Series*, 44, 81 p.
- Ozyetgin, A. (2014). *Land Law in Pre-Islamic Uyghurs*. Otuken Publications.
- Tural, A. (2018). The analysis of Kutadgu Bilig in terms of values education. *European Journal of Educational Research*, 7(2), 203–209.

References

- Balasaguni Yusuf. (1990). *Blagodatnoe znanie* [The Blessed Knowledge / Kutadgu Bilig]. Transl. by S.N. Ivanov; Introductory article by M.S. Fomkin; Notes by A.N. Melekhova. Leningrad: Sovetskiy pisatel'. (in Russ.).
- Klyashtornyy, S.G. (2003). *Istoriya Tsentral'noi Azii i pamyatniki runicheskogo pis'ma* [History of Central Asia and runic monuments]. Saint-Peterburg: Filologicheskii fakul'tet SPbGU. (in Russ.).
- Li Tang. (2005). History of Uyghur Religious Conversions (5th – 16th Centuries). *Asia Research Institute. Working Paper Series*, 44. 81 p.
- Malov, S.E. (1951). *Pamyatniki drevnetyurkskoi pis'mennosti* [Monuments of Old Turkic writing]. Moskva – Leningrad: AN SSSR. (in Russ.).
- Malov, S.E. (1952). *Eniseiskaya pis'mennost' tyurkov* [Yenisey Turkic inscriptions]. Moskva – Leningrad: Izd-vo Akademii nauk SSSR. (in Russ.).
- Malov, S.E. (1959). *Pamyatniki drevnetyurkskoi pis'mennosti Mongolii i Kirgizii* [Monuments of Old Turkic writing of Mongolia and Kyrgyzstan]. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR. (in Russ.).
- Melioranskii, P.M. *Pamyatnik v chest' Kyul'-tegina* [The monument in honor of Kül Tegin]. Saint-Petersburg: ZVORAO, 2006. (in Russ.).
- Ozyetgin, A. (2014). *Land Law in Pre-Islamic Uyghurs*. Otuken Publications.
- Tural, A. (2018). The analysis of Kutadgu Bilig in terms of values education. *European Journal of Educational Research*, 7(2), 203–209.
- Shaimerdinova, N.G. (2011). *Semanticheskie tolkovaniya tekstov Orkhonskikh pamyatnikov v perevodakh P.M. Melioranskogo* [Semantic interpretations of Orkhon texts in the translations of P.M. Melioransky]. Astana: Gumilev ENU. (in Russ.).

Ж.І. Есімхан

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан*

З.Ж. Қалмурзина

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы
Қосшы, Қазақстан*

VII–XII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ТҮРКІ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЛЕКСИКАНЫҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада VII–XII ғасырлардағы түркі жазба ескерткіштеріндегі құқықтық лексиканың семантикалық аспектілері когнитивтік-лингвистикалық және семантикалық өріс тұрғысынан қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – құқықтық лексиканың құрылымы мен қызметін анықтау, сондай-ақ көне түркі қоғамының құқықтық дүниетанымын қайта жаңғырту. Зерттеу нысаны ретінде Орхон-Енисей жазбалары, «Құтадғу білік» және «Диуани лұғат ат-түрк» мәтіндері алынды. Жұмыста лексика-семантикалық, контекстуалдық, салыстырмалы-тарихи және когнитивтік әдістер қолданылды. Ерекше назар заң, құқық, тәртіп және норма мағыналарын біріктіретін *törü* концептісіне аударылады. Құқықтық лексика билік, әділет, жауапкершілік және басқару сияқты семантикалық өрістер жүйесін қалыптастыратыны анықталды. Зерттеу нәтижелері ерте түркі қоғамында құқықтың әлеуметтік және космологиялық тәртіптің құрамдас бөлігі ретінде қызмет еткенін, ал кейінгі кезеңдерде нормативтік-бағалау сипатқа ие болғанын көрсетті. Сонымен қатар құқықтық семантиканың сакралды түсініктен рационалдық және аксиологиялық деңгейге дейінгі диахрониялық эволюциясы айқындалды. Қорытындылай келе, түркі жазба ескерткіштеріндегі құқықтық лексика Еуразиядағы құқық тарихы мен құқықтық мәдениетті зерттеудің дербес дереккөзі болып табылады. Зерттеу сондай-ақ көне түркі мәдениетіндегі тіл мен құқықтық сананың өзара байланысын айқындауға мүмкіндік береді, мұнда құқықтық ұғымдар қоғамдық құндылықтар мен мінез-құлық нормаларының көрінісі ретінде қарастырылады. Жазба ескерткіштерді талдау құқықтық лексиканың тек заң мен құқықтарды реттеушілік қана емес, сонымен қатар дүниетанымдық қызмет атқарғанын, билік, қоғамдық тәртіп және моральдық жауапкершілік туралы түсініктерді бекіткенін көрсетеді. Алынған нәтижелер тарихи семантика, түркітану және құқықтық мәдениет тарихы салаларындағы болашақ зерттеулерде қолданылуы мүмкін.

Түйінді сөздер: көне түркі лексикасы; *törü*; құқықтық семантика; семантикалық өрістер; когнитивтік лингвистика; түркі ескерткіштері; құқықтық дүниетаным

Zh.I. Yesimkhan

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Astana, Kazakhstan

Z.Zh. Kalmurzina

Law Enforcement Academy

under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan

Kosshy, Kazakhstan

SEMANTIC ASPECTS OF LEGAL LEXIS IN TURKIC WRITTEN MONUMENTS OF THE 7th–12th CENTURIES

Abstract. The article examines the semantic aspects of legal lexis in Turkic written monuments of the 7th–12th centuries from cognitive-linguistic and semantic perspectives. The aim of the study is to identify the structure and functions of legal lexis and to reconstruct the legal worldview of early Turkic societies. The research material includes the Orkhon-Yenisei inscriptions, Kutadgu Bilig, and Dīwān Lughāt al-Turk, representing different stages in the development of legal thought. The study employs lexico-semantic, contextual, comparative-historical, and cognitive methods. Special attention is paid to the concept of *törü* as a key element of the legal system, encompassing the meanings of law, order, and norm. It is shown that legal lexis forms a system of interconnected semantic groups comprising the categories of power, justice, responsibility, and governance. The findings demonstrate that in early Turkic society, law functioned as part of a broader social and cosmological order, whereas in later monuments it takes on a normative and evaluative character. The study reveals a diachronic evolution of legal semantics from a sacralized understanding of order to a rationalized and axiological interpretation of law. It is concluded that the legal lexis of Turkic written monuments constitutes an independent source for studying the history of law and legal culture in Eurasia. The study also makes it possible to trace the relationship between language and legal consciousness in early Turkic culture, where legal concepts reflected social values and norms of behavior. An analysis of the monuments shows that legal lexis performed not only a regulatory but also a worldview function, reinforcing notions of power, social order, and moral responsibility. The findings may be used in further research on historical semantics, Turkic studies, and the history of legal culture.

Keywords: Old Turkic lexis; törü; legal semantics; semantic groups; cognitive linguistics; Turkic monuments; legal worldview

Вклад авторов

Есімхан Ж.І. – концептуализация, формальный анализ, методология, письмо – обзор и редактирование.

Калмурзина З.Ж. – методология, программное обеспечение, письмо – первоначальный проект.

Г.А. Орынханова*Казахский национальный женский педагогический университет
Алматы, Республика Казахстан* <https://orcid.org/0000-0003-1864-1802>email: gibadat_o@mail.ru**Г.К. Манапова***Казахский национальный женский педагогический университет
Алматы, Республика Казахстан* <https://orcid.org/0009-0001-9587-6229>email: daffodil57@mail.ru**К.А. Ашинова***Международный университет Астана
Астана, Республика Казахстан* <https://orcid.org/0000-0001-6938-2092>email: kunipa_ashinova@aiu.edu.kz

**ВЕЩЬ КАК НАРРАТОР: ПРЕДМЕТНЫЙ МИР
В РОЛИ ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКОЙ ИНСТАНЦИИ В РОМАНЕ
К. БАЙЖАРАСОВОЙ «В ОЖИДАНИИ КАЙРОСА»**

Аннотация. Роман Кемен Байжарасовой «В ожидании Кайроса» представляет особый случай нарративной архитектуры, в котором «ненадёжность» рассказчика обусловлена не моральными или когнитивными ограничениями, а клиническим расщеплением сознания главной героини. Диссоциативная fuga порождает два автономных нарративных потока – дневник врача-психиатра Индиры и блог субличности @Asya_Tesey, при этом каждый обладает лишь частичным доступом к реальности, однако оба голоса остаются внутренне связными и убедительными. В условиях тотальной «ненадёжности» обоих человеческих нарраторов функцию единственного эпистемологически «надёжного» свидетеля выполняет предметный мир. Исследование вводит понятие «клинически мотивированной ненадёжности» как нового типа, не охватываемого существующими риторическими и когнитивными классификациями. Предлагается концепт фокализации через объект – особый нарративный режим, при котором вещь выступает пассивным, но привилегированным регистратором событий. В отличие от традиционной фокализации, объект не

воспринимает и не интерпретирует, а механически фиксирует материальные следы, принадлежащие одновременно обоим нарративным потокам и накапливающие значение диахронически. Анализ ключевых материальных образов показывает, как предметы синхронизируют разорванные реальности и становятся носителями истины, недоступной нарраторам. Клиническая логика соматической памяти определяет поэтику романа: прорыв амнезии происходит через тактильный контакт с объектом, а не через вербальную реконструкцию события. Таким образом, роман трансформирует диссоциацию в структурный принцип повествования, а материальный мир – в нарратологическую инстанцию, альтернативную человеческому голосу, расширяя тем самым инструментарий нарратологии и изучения травмы (trauma studies) для анализа текстов с системной «ненадёжностью» рассказчика.

Ключевые слова: ненадёжный нарратор; клинически мотивированная ненадёжность; фокализация через объект; диссоциативная fuga; литература травмы

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

Дата поступления: 10.06.2026

Дата принятия: 13.08.2026

Введение

Вопрос о носителе истины в нарративе с «ненадёжным» нарратором традиционно решается в пределах субъектности человека. Нарратор может лгать, заблуждаться или психологически защищаться – истину реконструирует имплицитный автор или читатель (Booth, 1961; Nünning, 1999; Phelan, 2005). Роман Кемен Байжарасовой «В ожидании Кайроса» (2025) существенно усложняет эту схему. Диссоциативная fuga главной героини порождает два автономных нарративных потока – дневник врача-психиатра Индиры и блог субличности @Asya_Tesey. В условиях тотальной клинически обусловленной ненадёжности обоих человеческих голосов возникает вопрос: кто или что выступает эпистемологически надёжным свидетелем?

Цель статьи – ввести понятие клинически мотивированной ненадёжности, описать концепт фокализации через объект и показать, как клинический феномен диссоциации трансформируется в структурный принцип поэтики литературы травмы (trauma fiction).

Материалы и методы

Основным материалом исследования служит роман Кеман Байжарасовой «В ожидании Кайроса» (2025). В качестве сравнительного корпуса привлечены интерпретации текстов, в которых расщепление нарраторской инстанции или диссоциация выступают структурообразующим принципом: анализ М. Флюдерник романа Ш. Перкинс Гилман “The Yellow Wallpaper” (Fludernik, 1999) и прочтение романа А. Форны “The Memory of Love” у Беккера и Синнотт-Армстронга (Becker & Sinnott-Armstrong, 2024).

Методологическую основу составляет нарратологический анализ в риторической и когнитивной традициях (Booth, 1961; Phelan, 2005; Nünning, 1997, 1999; Olson, 2003; Liu, 2014). Теория фокализации используется в версии Ж. Женетта (Genette, 1980) с учётом постклассических разработок (Bruhns & Körpe, 2024). Роль нечеловеческих объектов в нарративе рассматривается через призму “теории вещи” (thing theory) (Brown, 2001; Tereszewski, 2024), материалистической нарратологии (Herman, 2013; Bennett, 2010), объектно-ориентированной нарратологии (Ryan & Tang, 2024) и концепции нечеловеческих материальностей (Caracciolo, 2022).

Клиническая рамка опирается на концепцию соматической памяти Ван дер Колка (Van der Kolk, 2014) и современные дискуссии о природе диссоциации (Loewenstein, 2022), включая критерии МКБ-10 (F44.1)¹. Психоаналитическое понятие само-состояний (self-states) используется в интерпретации Беккера и Синнотт-Армстронга (Becker & Sinnott-Armstrong, 2024), опирающейся на работы П. Бромберга. Кроме того, применяется сравнительно-типологический метод, позволяющий выявить особенности нарративного решения Байжарасовой на фоне других примеров литературы травмы.

Результаты и обсуждение

Понятие ненадёжного нарратора было введено У. Бутом как расхождение ценностей или суждений нарратора с нормами имплицитного автора (Booth, 1961, p. 158–159). Дж. Фелан расширил риторическую модель, выделив шесть подтипов, связанных с расхождениями в фактах, оценках и интерпретациях (Phelan, 2005). А. Нюннинг перенёс проблему в когнитивную плоскость, определив ненадёжность через расхождение картины мира нарратора с моделью мира читателя (Nünning, 1999, p. 89–91). Лю Сяо-янь на основе теории разума (theory of mind) выделила пять когнитивных типов в зависимости от способности

¹ Общепринятый в медицинской практике код F44 в Международной классификации болезней (МКБ-10) служит для обозначения группы диссоциативных (конверсионных) расстройств, при которых у индивидуума утрачена корреляция между воспоминаниями, осознанием личности и восприятием окружающего.

к чтению чужих мыслей – от нарраторов с психическими расстройствами до персонажей с когнитивной незрелостью (Liu, 2014).

Однако существующие модели в целом исходят из единой нарраторской инстанции, обладающей теми или иными ограничениями (моральными, когнитивными или ситуативными). Роман К. Байжарасовой «В ожидании Кайроса» (2025) предьявляет иную конфигурацию: два автономных, внутренне связанных и когнитивно компетентных нарратора, структурно лишённых доступа к реальности друг друга вследствие диссоциативной фуги главной героини. Каждый из них полностью компетентен в пределах своей «версии» реальности, но не подозревает о существовании другой.

Олсон различает ситуативно ненадёжного (*fallible narrator*) и диспозиционально ненадёжного (*untrustworthy narrator*) нарратора (2003, p. 103). Оба типа всё равно предполагают единого нарратора. Ни одна из этих категорий не описывает ситуацию Индиры и Аси: они не ошибаются и не лгут сознательно – каждая просто лишена структурного доступа к части общей реальности. Именно эту лакуну заполняет вводимое в настоящей работе понятие клинически мотивированной ненадёжности.

Диссоциативная fuga (МКБ-10: F44.1) – состояние, при котором человек утрачивает доступ к части автобиографической памяти и может конструировать новую идентичность, не осознавая её связи с прежней. В отличие от других диссоциативных расстройств, fuga предполагает создание параллельного, автономного нарративного «я». Это клиническое явление имеет прямые нарратологические последствия.

Наиболее близким прецедентом в литературе о ненадёжном нарраторе и психическом расстройстве остаётся анализ М. Флюдерник (1999) романа Ш. Перкинс Гилман “The Yellow Wallpaper”. Флюдерник показывает, что ненадёжность нарратора с психическим расстройством создаёт особый режим читательской «натурализации»: читатель вынужден реконструировать реальность по косвенным сигналам – жанровым маркерам, интертекстуальным отсылкам и несоответствиям между заявленным и изображённым (Fludernik, 1999, с. 78–82).

В романе Байжарасовой ситуация иная. Оба нарратора формально равноправны: оба ведут повествование от первого лица, оба профессионально компетентны и внутренне убедительны. Особенно сильный эффект доверия производит голос Индиры – психиатра, специалиста по расстройствам памяти и идентичности. Её профессиональная компетентность имитирует позицию надёжного свидетеля. Отсутствие явных языковых маркеров ненадёжности и внешних документальных источников делает случай Байжарасовой

нарратологически более сложным: единственным элементом, потенциально способным выполнять эпистемологическую функцию, остаётся предметный мир.

Актуальные клинические исследования подчёркивают, что диссоциация представляет собой архитектурное разделение доступа к опыту: разные «версии» субъекта обладают собственными наборами воспоминаний и не знают о существовании друг друга (Loewenstein, 2022). Беккер и Синнотт-Армстронг (2024) вводят понятие «само-состояний» (self-states) по Бромбергу – относительно автономных способов быть–мыслить–чувствовать, которые при травме функционируют диссоциативно (Becker & Sinnott-Armstrong, 2024, p. 69).

Эта модель помогает описать нарративную ситуацию романа: для Аси Индира не существует, а для Индиры Ася – лишь пациентка. Беккер и Синнотт-Армстронг также отмечают, что реалистический роман способен изображать диссоциацию как процесс, поддающийся нарративизации и исцелению (Becker & Sinnott-Armstrong, 2024). Роман Байжарасовой вписывается в эту традицию, однако предлагает иной механизм восстановления целостности – не коллаборативный нарратив сообщества, а тактильный контакт с материальным объектом.

Женетт разграничивает нарратора («кто говорит?») и фокализатора («кто видит?»): при нулевой фокализации нарратор знает больше любого персонажа; при внутренней – ограничен перцепцией одного из них; при внешней – ограничен наблюдением за внешним поведением без доступа к внутренним состояниям (Genette, 1980, p. 185–194). Нарратологическая традиция устойчиво предполагает, что фокализатор – всегда человеческая инстанция, наделённая способностью восприятия и интерпретации.

В романе К. Байжарасовой предметный мир выполняет функции, традиционно закреплённые за фокализатором, однако делает это особым образом. Так, физические следы на поверхности вещей – прокол от иглы в ткани куртки, тёмная полоска на месте перешитых пуговиц, запах духов на рукаве – существуют независимо от психического состояния нарратора. Последний может неверно их истолковать, но сами детали фиксируются нейтрально и воспроизводимо.

Для описания этого нарративного режима вводится понятие фокализации через объект. Оно обозначает ситуацию, при которой вещь выступает эпистемологически привилегированным регистратором в условиях системной ненадёжности человеческих нарраторов. Прежде чем развернуть это понятие, важно обозначить его место среди существующих подходов к нечеловеческим объектам в нарратологии.

Материалистическая нарратология (Herman, 2013; Bennett, 2010) описывает нечеловеческих агентов как полноправных участников событий, обладающих «жизненностью» и способностью инициировать действие. Объектно-ориентированная нарратология (Ryan & Tang, 2024) систематизирует нарративные функции объектов, выходя за рамки их символической роли. М. Каракчоло (Caracciolo, 2022) показывает, как нечеловеческие материальности уплотняют нарративное внимание и открывают новые формы читательского опыта. Эти подходы представляют важный теоретический сдвиг, однако они не полностью совпадают с задачами настоящего исследования.

Фокализация через объект – это не тезис об агентности вещей. Вещь не действует, не обладает интенциональностью и не инициирует события. Она регистрирует пассивно и механически, без какой-либо «жизненности». Именно эта принципиальная пассивность делает объект эпистемологически надёжным: он не способен исказить информацию, поскольку не способен её интерпретировать. Таким образом, фокализация через объект – понятие эпистемологическое, а не онтологическое: оно описывает не то, чем вещь является, а то, как она структурирует читательское знание в условиях системной ненадёжности человеческих нарраторов.

Фокализация через объект отличается от стандартной внешней фокализации по трём ключевым параметрам. Первый параметр: объект удостоверяет, а не воспринимает. В отличие от человеческого фокализатора, который неизбежно вносит субъективность через интерпретацию и оценку, вещь регистрирует следы событий без какой-либо интерпретации. Именно поэтому предметное описание становится особым нарративным ресурсом в условиях ненадёжной человеческой памяти.

Второй параметр: объект принадлежит одновременно обоим нарративным потокам. В отличие от человеческого фокализатора, всегда локализованного в одной точке зрения, вещь трансцендирует эту локализацию. Так, фотографии Дины в нарративе Индиры выступают профессиональным инструментом умершей подруги (Байжарасова, 2025, с. 102), а в нарративе Аси – безымянной частью пространства диспансера (Байжарасова, 2025, с. 199). Объект остаётся тождественным себе в обоих потоках и становится точкой синхронизации разорванных реальностей.

Третий параметр: вещь накапливает значение диахронически. При каждом новом появлении объект добавляет слой смысла к предыдущим, не меняясь сам, но меняясь в читательском восприятии. Это приводит к ретроспективному переосмыслению прежних описаний и анагнорису, недоступному нарраторам.

Такой эффект невозможен при стандартной фокализации, где точка зрения движется вместе с сюжетом.

Таким образом, понятие фокализации через объект расширяет нарратологический инструментарий для анализа текстов с системной ненадёжностью человеческих нарраторов.

Двойная нарративная структура романа реализована через жанровое противопоставление. Индира ведёт дневник – жанр, предполагающий последовательность, аналитическую рефлексивность и профессиональную дистанцию. Ася пишет блог – жанр публичный, фрагментарный и ориентированный на сиюминутность. Различие речевых регистров создаёт у читателя первоначальное впечатление, что перед ним истории двух разных людей с несопоставимым культурным и образовательным капиталом. Это впечатление формирует первый уровень нарратологической иллюзии, которую роман последовательно выстраивает и разрушает.

Ася демонстрирует отдельные черты когнитивно ненадёжного нарратора в понимании Нюннинга (Nünning, 1999): она не знает того, что должна была бы знать, и не осознаёт собственного незнания. Однако её нарратив внутренне связан и убедителен; ненадёжность полностью выявляется только при сопоставлении двух потоков.

Ненадёжность Индиры носит иной, более коварный характер. Её повествование детально, профессионально точно и внутренне убедительно. Читатель склонен полностью доверять этому голосу, тем более что Индира сама является психиатром, специалистом по расстройствам памяти и идентичности. Возникает эффект «ловушки надёжности»: чем убедительнее нарратор, тем менее заметны его слепые пятна. Вытесненная катастрофа внутри её нарратива не воспринимается как лакуна – она просто отсутствует. В этот момент предметный мир берёт на себя компенсаторную функцию: вещи становятся маркерами того, что нарратор не в силах назвать.

Анализ текста позволяет выделить три основных механизма нарративной синхронизации через объект, с помощью которых вещи соединяют разорванные нарративные потоки.

Первый тип: идентификация через повторное появление. Один и тот же объект сначала описывается в нарративе Индиры с полным контекстом (историей, эмоциональной нагрузкой и значением), а затем в нарративе Аси появляется как безымянная деталь интерьера. Читатель, удерживающий оба потока, опознаёт объект и устанавливает связь, недоступную ни одному из нарраторов.

Центральный пример – фотографии Дины. В нарративе Индиры они выступают профессиональным инструментом умершей подруги: «Дина носила её, не снимая, чтобы не пропустить какой-нибудь интересный кадр» (Байжарасова, 2025, с. 102). В нарративе Аси (Байжарасова, 2025, с. 199) те же снимки предстают частью привычного пространства диспансера: *Дина нажала на кнопку спуска фотоаппарата в тот миг, когда Эльбрус Саидович съел ладьёй ферзя*. Ася не знает, кто такая Дина, но читатель опознаёт фотографию по характерной детали («ладья съела ферзя»). Таким образом, объект удостоверяет факт: оба нарратора существуют в одном физическом пространстве.

Нарратологически этот тип функционирует как система опознавательных знаков, адресованных исключительно читателю. Повторное появление объекта в чужом потоке служит безмолвным сигналом единства двух миров. Нейтральность описания усиливает эффект достоверности: читатель сам совершает акт опознания.

Этот механизм отличается от традиционного приёма повторяющегося мотива. Если мотив обычно несёт символическую или тематическую нагрузку, то здесь объект выполняет прежде всего доказательную функцию: он не означает, а удостоверяет.

Второй тип: улика против субъекта. Объект сохраняет материальные следы действий нарратора, которые тот не замечает или не признаёт. Центральный пример – куртка Дины.

Первое появление (Байжарасова, 2025, с. 151) дано в регистре бытового раздражения: Дина просит перешить пуговицы перед поездкой на Иссык-Куль, Индира сопротивляется, затем соглашается. Куртка предстаёт просто одеждой.

Второе появление (Байжарасова, 2025, с. 232) уже несёт клинический симптом: *Куртка Дины повисла на ней, как на вешалке*. Индира использует это сравнение, не распознавая его медицинского смысла.

Третье появление (Байжарасова, 2025, с. 234) переводит описание в регистр объективной фиксации: короткие протокольные детали («ещё пахла духами Дины», «еле заметный ряд», «чуть-чуть, буквально на четверть оттенка темнее», «в одном месте... осталось отверстие»). Модальность «осталось» подчёркивает необратимость следа, существующего независимо от субъекта.

Три появления образуют нарративную дугу, которую нарратор не осознаёт, а читатель выстраивает ретроспективно. Отложенный анагнорис становится следствием диахронического накопления значения: вещь «помнит» то, что субъект ещё не пережил как утрату.

Третий тип: объект как ключ к вытесненному событию.

Вещи, присутствовавшие при травматическом событии, вытесняются вместе с памятью и возвращаются первыми при прорыве амнезии. В отличие от предыдущих примеров, здесь объект выступает не постепенной уликой, а непосредственным триггером воспоминания. Браслет с магнитиком на руке Диаса и амулет с перышками перед лобовым стеклом практически не упоминаются до финала. Когда амнезия взламывается через тактильный контакт с колесом (Байжарасова, 2025, с. 288), именно эти два предмета возвращаются первыми: *Снова вспомнилась авария. Ясно и чётко. Вплоть до амулета с перышками, похожего на ловца снов, который болтался перед лобовым стеклом по центру машины, и серебряного браслета с магнитиком на руке Диаса* (Байжарасова, 2025, с. 291). Вещи не инициируют возвращение памяти, но становятся её первым содержанием: не слова и не лица, а именно предметы.

Эпистемологическое превосходство предметного мира над обоими нарраторами носит структурный характер: у вещей отсутствуют защитные механизмы психики. Диссоциация служит способом избежать невыносимого знания, в то время как объект фиксирует следы событий независимо от психического состояния субъекта. В пределах нарративного мира романа физические характеристики вещи (прокол от иглы, тёмная полоска на ткани) не могут быть изменены нарратором, который их описывает.

В классификации Олсона (Olson, 2003) типы *fallible* и *untrustworthy narrator* предполагают, что нарратор обладает доступом к реальности, от которого он по тем или иным причинам отказывается или не может им воспользоваться. Вещи устроены принципиально иначе: у них нет воли к сокрытию и когнитивных ограничений. Они регистрируют механически и беспристрастно, что и делает их привилегированными свидетелями в тексте с тотально ненадёжными нарраторами.

Эта функция отличает предметный мир романа Байжарасовой от традиционного использования символических объектов в прозе. Обычно вещь несёт значение, приписанное ей субъектом. Здесь же вещи несут значение вопреки субъекту. Куртка не символизирует вину Индиры – она физически удостоверяет факт: тёмная полоска в ткани либо есть, либо её нет, независимо от того, признаёт ли это Индира.

В контексте *thing theory* это различие приобретает особую значимость. Браун (Brown, 2001, с. 4) описывает момент, когда вещи «превышают» своё утилитарное или символическое значение и начинают сопротивляться субъекту, обнаруживая собственную непрозрачную материальность. С курткой и браслетом

в романе происходит сходное: они проявляют избыточность по отношению к субъективным проекциям нарраторов. Если у Брауна вещь сопротивляется субъекту через свою избыточность, то у Байжарасовой она сопротивляется диссоциации и именно поэтому оказывается надёжнее человеческих голосов.

Терешевский отмечает, что вещи производят нарративный эффект в момент конфронтации с внешним миром, существующим за пределами человеческих определений (Tereszewski, 2024, с. 425).

Важно, однако, не абсолютизировать эпистемологический статус вещей. Объект лишь регистрирует, а интерпретирует его читатель. Фокализация через объект не отменяет читательскую интерпретацию – она её смещает: интерпретируется не сама деталь (она бесспорна в пределах нарративного мира), а её место в общей системе двух потоков. Именно это смещение создаёт эффект объективности.

Прорывамнезииивфиналереоманапроисходитнечерезпсихотерапевтический разговор, а через тактильный контакт с объектом: *Ко мне, как перекасти-поле, катилось колесо. Я поймала его, ощутив рукой рёбра и канавки протектора* (Байжарасова, 2025, с. 288). Этот выбор глубоко клинически обоснован и напрямую связан с механизмом соматической памяти.

Ван дер Колк показывает, что тяжёлая психологическая травма кодируется на довербальном сенсорном уровне и плохо поддаётся произвольному нарративному восстановлению (Van der Kolk, 2014, p. 21–45). Тело хранит след события в кинестетической, тактильной и обонятельной памяти – в регистрах, которые предшествуют вербализации и часто остаются недоступными для сознательного нарратива. Именно поэтому традиционная разговорная терапия при тяжёлых диссоциативных расстройствах нередко оказывается недостаточной: пациент не в состоянии рассказать то, что его тело уже «помнит».

Роман использует этот клинический механизм как структурный принцип поэтики. Истина здесь хранится не столько в словах нарраторов, сколько в материи вещей и возвращается через физическое, тактильное взаимодействие с объектом. Структура финала воспроизводит клиническую логику соматической памяти: сначала – тактильный контакт с колесом (Байжарасова, 2025, с. 288), затем – сенсорные образы (запах, фактура) и только после них – нарративная реконструкция события. Словесный нарратив следует за телесным опытом, а не предшествует ему.

Таким образом, фокализация через объект приобретает в романе не только нарратологическое, но и феноменологическое измерение. Вещи хранят память в том же довербальном материальном регистре, в каком тело хранит травму. Когда

Индира ловит колесо, она не вспоминает – она осязает. Это осязание открывает то, что два года оставалось закрытым для слов.

В классической схеме Бута (Booth, 1961) читатель реконструирует имплицитного автора как высшую инстанцию истины, с которым он «тайно солидаризируется за спиной нарратора». В романе Байжарасовой эта схема сохраняется, но претерпевает важный сдвиг: привилегированное положение читателя обусловлено неценностной солидарностью, а структурной возможностью одновременно удерживать оба нарративных потока. Это превосходство носит структурный, а не аксиологический характер.

Критический перелом происходит в главе 5 блога Аси (Байжарасова, 2025, с. 143–160). Ася подробно пересказывает историю Фатимы, золотых коронок и утраты – ту самую, которую Индира ранее излагала от первого лица. В этот момент читатель опережает обоих нарраторов: он понимает, что Ася транслирует воспоминания Индиры как свои собственные.

Финальное разоблачение (Байжарасова, 2025, с. 290) происходит в двух регистрах. В нарративе Индиры восклицает: *Господи, это была никакая не Ася. Это была я!* В предметном регистре сразу после этого возвращаются амулет и браслет. Читатель вновь опережает героиню: он уже знал правду через объекты задолго до её осознания.

Такая архитектура порождает эффект двойного анагнориса (в классическом понимании Аристотеля и нарратологической традиции – момент узнавания, приводящий к переосмыслению предшествующих событий). Читатель переживает узнавание дважды: сначала своё собственное (собирая предметные улики в единую картину), затем – узнавание Индиры. Первый анагнорис осуществляется через вещи, второй – через самопознание героини. Временной разрыв между ними создаёт характерное напряжение финала: читатель знает то, чего ещё не знает нарратор, и ожидает момента её прозрения. Эта структура напрямую вытекает из того, что носителем привилегированного знания выступает предметный мир.

Сопоставление с прецедентами в прозе травмы позволяет точнее оценить особенности нарративного решения Байжарасовой.

В романе Гилман болезнь главной героини заявлена открыто с первых страниц, голоса различаются по языковому регистру, а читатель получает возможность реконструировать реальность по косвенным сигналам и жанровым маркерам. Флюдерник отмечает, что введение надёжного параллельного дискурса является одним из стандартных способов разрешения проблемы тотальной ненадёжности (Fludernik, 1999, p. 88–90).

В романе А. Форны “The Memory of Love”, согласно интерпретации Беккера и Синнотт-Армстронга (2024), истина раскрывается через коллаборативную нарративизацию: «Each person told a part of the same story. And in telling another's story, they told their own» [Каждый из них рассказал часть одной и той же истории. И, рассказывая историю другого, они рассказывали свою собственную. – Перевод наш. Г.О., Г.М., К.А.]. Источником достоверности здесь выступает совокупный нарратив сообщества.

В романе Байжарасовой оба этих ресурса отсутствуют. Нарраторы формально равноправны, внутренне убедительны и связны; нет внешнего нарратора и коллективного голоса. Единственный элемент, неподвластный диссоциации, – предметный мир (куртка, браслет, фотографии). Если в первом случае проблема решается через языковые маркеры, а во втором – через общинный нарратив, то Байжарасова передаёт функцию объективного свидетеля именно объектам. Вещи выполняют интегративную роль, аналогичную той, которую у Форны выполняет сообщество: они собирают разрозненные фрагменты в единое целое.

В более широком контексте реалистической прозы травмы роман Байжарасовой предлагает решение эпистемологического вакуума, возникающего при тотальной ненадёжности человеческих голосов. Предметный мир здесь выступает не фоном и не символом, а структурной инстанцией, сопоставимой по функции с объективным нарратором или коллективным голосом в других текстах. Объектно-ориентированная нарратология предоставляет язык для описания этого механизма: объекты выступают фактором структурирования читательского доступа к истине (Ryan & Tang, 2024).

Заключение

Роман К. Байжарасовой «В ожидании Кайроса» предлагает нарратологическое решение проблемы тотальной ненадёжности рассказчика, которое можно суммировать в трёх взаимосвязанных тезисах.

Первый тезис касается типологии ненадёжности. Существующие модели описывают ненадёжного нарратора как единую инстанцию (Booth, 1961; Nünning, 1999; Olson, 2003). Роман Байжарасовой предъявляет иную конфигурацию: два внутренне связанных нарратора, структурно лишённых доступа к реальности друг друга. Для описания этого случая вводится понятие клинически мотивированной ненадёжности.

Второй тезис посвящён фокализации через объект. В условиях тотальной ненадёжности предметный мир берёт на себя функции нарраторской инстанции. Вещи регистрируют информацию без интерпретации, принадлежат обоим потокам и накапливают значение диахронически.

Третий тезис раскрывает роль соматической памяти как поэтического принципа. Истина хранится в материи вещей и возвращается через тактильный контакт. Финал романа воспроизводит клиническую последовательность: **тактильный контакт → сенсорные образы → нарративная реконструкция**.

Вместе эти тезисы показывают, как роман трансформирует клинический феномен в формальный приём, а предметный мир – в эпистемологическую инстанцию.

Перспективы дальнейших исследований связаны с двумя направлениями: сравнительным анализом других текстов и уточнением понятия клинически мотивированной ненадёжности. Предложенный в статье анализ может служить отправной точкой для дальнейших подобных исследований.

Список использованной литературы

- Байжарасова К. *В ожидании Кайроса*: роман. Астана: Фолиант, 2025. 312 с.
- Becker, M. & Sinnott-Armstrong, C.C. (2024). Parallel narratives: Trauma, relationality, and dissociation in psychoanalysis and realist fiction. *Humanities*, 13(3), 69. <https://doi.org/10.3390/h13030069>
- Bennett, J. (2010). *Vibrant matter: A political ecology of things*. Duke University Press.
- Booth, W. C. (1961). *The rhetoric of fiction*. University of Chicago Press.
- Brown, B. (2001). Thing theory. *Critical Inquiry*, 28(1), 1–22.
- Bruhns, A. & Köppe, T. (2024). Internal focalization and seeing through a character's eyes. *Estetika: The European Journal of Aesthetics*, 61(2). <https://doi.org/10.33134/eeja.364>
- Caracciolo, M. (2022). *Slow narrative and nonhuman materialities*. University of Nebraska Press.
- Fludernik, M. (1999). Defining (in)sanity: The narrator of *The Yellow Wallpaper* and the question of unreliability. In W. Grünzweig & A. Solbach (Eds.), *Grenzüberschreitungen: Narratologie im Kontext*. Narr, 75–95.
- Genette, G. (1980). *Narrative discourse: An essay in method*. Cornell University Press.
- Herman, D. (2013). *Storytelling and the sciences of mind*. MIT Press.
- Liu, X. (2014). Theory of Mind and the unreliable narrator. *US-China Foreign Language*, 12(5), 422–428.
- Loewenstein, R. J. (2022). Dissociation debates: Everything you know is wrong. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 24(1), 1–10. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2022.24.1/rloewenstein>
- Nünning, A. (1997). But why will you say that I am mad? On the theory, history, and signals of unreliable narration in British fiction. *Arbeiten zu Anglistik und Amerikanistik*, 22, 83–105.

- Nünning, A. (1999). Reconceptualizing unreliable narration: Synthesizing cognitive and rhetorical approaches. In J. Phelan & P.J. Rabinowitz (Eds), *A companion to narrative theory*. Blackwell, 89–107.
- Olson, G. (2003). Reconsidering unreliability: Fallible and untrustworthy narrators. *Narrative*, 11(1), 93–109.
- Phelan, J. (2005). *Living to tell about it: A rhetoric and ethics of character narration*. Cornell University Press.
- Ryan, M.-L. & Tang, W. (2024). *Object-oriented narratology*. University of Nebraska Press.
- Tereszewski, M. (2024). 'A random assembly of geometric forms': Thing theory in J.G. Ballard's and Ray Bradbury's short stories. *Orbis Litterarum*, 79(5), 423–431. <https://doi.org/10.1111/oli.12440>
- Van der Kolk, B. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Viking.

References

- Baizharasova, K. (2025). V ozhidanii Kairosa [In anticipation of Kairos]. Astana: Foliant. (in Russ.).
- Becker, M. & Sinnott-Armstrong, C.C. (2024). Parallel narratives: Trauma, relationality, and dissociation in psychoanalysis and realist fiction. *Humanities*, 13(3), 69. <https://doi.org/10.3390/h13030069>
- Bennett, J. (2010). *Vibrant matter: A political ecology of things*. Duke University Press.
- Booth, W.C. (1961). *The rhetoric of fiction*. University of Chicago Press.
- Brown, B. (2001). Thing theory. *Critical Inquiry*, 28(1), 1–22.
- Bruhns, A. & Köppe, T. (2024). Internal focalization and seeing through a character's eyes. *Estetika: The European Journal of Aesthetics*, 61(2). <https://doi.org/10.33134/eeja.364>
- Caracciolo, M. (2022). *Slow narrative and nonhuman materialities*. University of Nebraska Press.
- Fludernik, M. (1999). Defining (in)sanity: The narrator of The Yellow Wallpaper and the question of unreliability. In W. Grünzweig & A. Solbach (Eds.), *Grenzüberschreitungen: Narratologie im Kontext*. Narr, 75–95.
- Genette, G. (1980). *Narrative discourse: An essay in method*. Cornell University Press.
- Herman, D. (2013). *Storytelling and the sciences of mind*. MIT Press.
- Liu, X. (2014). Theory of Mind and the unreliable narrator. *US-China Foreign Language*, 12(5), 422–428.

- Loewenstein, R.J. (2022). Dissociation debates: Everything you know is wrong. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 24(1), 1–10. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2022.24.1/rloewenstein>
- Nünning, A. (1997). But why will you say that I am mad? On the theory, history, and signals of unreliable narration in British fiction. *Arbeiten zu Anglistik und Amerikanistik*, 22, 83–105.
- Nünning, A. (1999). Reconceptualizing unreliable narration: Synthesizing cognitive and rhetorical approaches. In J. Phelan & P. J. Rabinowitz (Eds), *A companion to narrative theory*. Blackwell, 89–107.
- Olson, G. (2003). Reconsidering unreliability: Fallible and untrustworthy narrators. *Narrative*, 11(1), 93–109.
- Phelan, J. (2005). *Living to tell about it: A rhetoric and ethics of character narration*. Cornell University Press.
- Ryan, M.-L. & Tang, W. (2024). *Object-oriented narratology*. University of Nebraska Press.
- Tereszewski, M. (2024). 'A random assembly of geometric forms': Thing theory in J.G. Ballard's and Ray Bradbury's short stories. *Orbis Litterarum*, 79(5), 423–431. <https://doi.org/10.1111/oli.12440>
- Van der Kolk, B. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Viking.

Ғ.А. Орынханова, Г.Қ. Манапова

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

К.А. Ашинова

Астана халықаралық университеті

Астана, Қазақстан

**ЗАТ НАРРАТОР РЕТІНДЕ: К. БАЙЖАРАСОВАНЫҢ
«КАЙРОСТЫ КҮТУ» РОМАНЫНДАҒЫ ЭПИСТЕМОЛОГИЯЛЫҚ
ИНСТАНЦИЯ РӨЛІНДЕГІ ЗАТТЫҚ ӘЛЕМ**

Аңдатпа. Кемен Байжарасованың «Кайросты күткенде» романы нарративтік құрылымның ерекше үлгісін танытады. Бұл шығармада баяндаушының сенімсіздігі моральдық немесе танымдық шектеулерден емес, бас кейіпкер санасының клиникалық тұрғыдан жіктелуінен туындайды. Кейіпкердің диссоциативті фуга күйі психиатр-дәрігер Индираның күнделігі мен @Asya_Tesey субтұлғасының блогы сияқты екі дербес нарративтік арнаны қалыптастырады. Алайда олардың әрқайсысы шындықтың тек бір бөлігін ғана қамти алады. Соған қарамастан екі дауыс ішкі қисындылығын сақтап, оқырманға нанымды көрінеді. Екі адамдық баяндаушының толықтай сенімсіздігі жағдайында эпистемологиялық тұрғыдан сенімді жалғыз куәгер қызметін заттық әлем атқарады. Зерттеуде қолданыстағы риторикалық және когнитивтік жіктемелер аясында қамтылмайтын жаңа құбылыс – клиникалық тұрғыдан уәжделген сенімсіздік ұғымы ұсынылады. Сонымен қатар объект арқылы фокализациялау тұжырымдамасы енгізіледі. Бұл – заттың оқиғаларды енжар болса да, ерекше мәртебеге ие тіркеуші ретінде көрінетін айрықша нарративтік режимі. Дәстүрлі фокализациядан айырмашылығы, мұнда объект қабылдамайды да, түсіндірмейді де, керісінше екі нарративтік арнаға бірдей тиесілі материалдық іздерді механикалық түрде тіркеп, олардың мағынасын уақыт өте келе жинақтап отырады. Романдағы негізгі заттық образдарды талдау заттардың бір-бірінен ажырап кеткен шындықтарды өзара байланыстырып, үйлестіру қызметін атқаратынын және баяндаушылар қол жеткізе алмайтын ақиқаттың сақтаушысына айналатынын көрсетеді. Соматикалық жадының клиникалық логикасы роман поэтикасының өзегін құрайды: амнезияның бұзылуы оқиғаны сөз арқылы қайта жаңғырту нәтижесінде емес, затпен тікелей жанасу арқылы жүзеге асады. Осылайша роман диссоциацияны баяндаудың құрылымдық қағидасына айналдырып, материалдық әлемді адам дауысына балама нарратологиялық инстанция ретінде көрсетеді. Бұл тәсіл баяндаушысы

жүйелі түрде сенімсіз болып келетін мәтіндерді зерттеуде нарратология мен травма зерттеу бағыттарының теориялық мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Түйінді сөздер: сенімсіз баяндаушы; клиникалық тұрғыдан уәжделген сенімсіздік; объект арқылы фокализациялау; диссоциативті фуга; травма әдебиеті

G. Orynkhanova, G. Manapova

Kazakh National Women's Teacher Training University

Almaty, Kazakhstan

K. Ashinova

Astana International University

Astana, Kazakhstan

THE THING AS NARRATOR: THE MATERIAL WORLD AS AN EPISTEMIC AUTHORITY IN K. BAIZHARASOVA'S NOVEL "WAITING FOR KAIROS"

Abstract. Kemen Baizharasova's novel *Waiting for Kairos* represents a distinctive case of narrative architecture in which narrator unreliability is caused not by moral or cognitive limitations but by the clinical dissociation of the protagonist's consciousness. Dissociative fugue generates two autonomous narrative streams – the diary of Indira, a psychiatrist, and the blog of the subpersonality @Asya_Tesey – each with only partial access to reality, yet both voices remain internally coherent and convincing. Under conditions of total unreliability on the part of both human narrators, the material world serves as the sole epistemically reliable witness. The study introduces the concept of clinically motivated unreliability as a new type of unreliability not accounted for by existing rhetorical and cognitive classifications. The concept of focalization through the object is proposed as a distinctive narrative mode in which the thing serves as a passive yet privileged recorder of events. Unlike traditional focalization, the object neither perceives nor interprets but mechanically records material traces that belong simultaneously to both narrative streams and accumulate meaning diachronically. Analysis of key material images shows how objects synchronize fragmented realities and become carriers of truth inaccessible to the narrators. The clinical logic of somatic memory shapes the poetics of the novel: the amnesic barrier is breached through tactile contact with an object rather than through verbal reconstruction of the event. Thus, the novel transforms dissociation into a structural principle of narration and the material world into a source of narrative authority that provides an alternative to the human voice, thereby expanding the analytical toolkit of narratology and trauma studies for examining texts characterized

by systemic narrator unreliability.

Keywords: unreliable narrator; clinically motivated unreliability; focalization through the object; dissociative fugue; trauma fiction.

Вклад авторов

Орынханова Г.А. – концептуализация, формальный анализ, методология, письмо.

Манапова Г.К. – обзор и редактирование, курирование данных, рецензирование.

Ашинова К.А. – программное обеспечение, письмо – первоначальный проект.

Ә.Қ. Таңсықбай*Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
Көкшетау, Қазақстан* <https://orcid.org/0000-0001-9929-1685>email: adilet_2_97@mail.ru**Д.К. Шаяхимов***Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
Көкшетау, Қазақстан* <https://orcid.org/0009-0009-9788-3156>email: DShayakhimov_1@shokan.edu.kz

ШӘКӘРІМ ӨЛЕҢДЕРІНІҢ ТЕКСТОЛОГИЯСЫ (Ш. КӨРПЕБАЕВ КӨШІРМЕЛЕРІ НЕГІЗІНДЕ)

Аңдатпа. Бұл мақалада Ш. Көрпебаев көшірмелерінде сақталған Шәкәрім Құдайбердіұлының бірнеше өлең нұсқаларына салыстырмалы-текстологиялық талдау жүргізілді. Зерттеу нысаны ретінде осыған дейін арнайы қарастырылмаған «Бояулы суыр», «Елсіз қораға екінші барғанда», «Екінші күні қонғанда» өлеңдерінің баспа және қолжазба нұсқалары алынды. Аталған мәтіндердің таңдалуы Шәкәрім шығармаларының әр кезеңде қолжазба дәстүрінде сақталып, таралғанын көрсету мақсатымен байланысты. «Бояулы суыр» өлеңі ақынның ертерек кезеңдегі шығармаларының бірі болса, қалған өлеңдер Шәкәрімнің соңғы жылдардағы лирикасына жатады. Зерттеуде салыстырмалы-текстологиялық әдіс қолданылып, мәтіндік варианттар лексикалық, морфологиялық, фонетикалық және композициялық өзгерістер ретінде жіктелді. Дереккөз ретінде 1912 жылғы «Қазақ айнасы» жинағы, кейінгі академиялық басылымдар және Ш. Көрпебаев сақтаған қолжазба мәтіндер пайдаланылды. Қолжазба нұсқалар алғаш рет арнайы салыстырмалы талдау нысаны ретінде қарастырылып, олардың факсимилелері зерттеу материалына енгізілді. Талдау нәтижесінде «Бояулы суыр» өлеңінде 20, «Елсіз қораға екінші барғанда» өлеңінде 4, «Екінші күні қонғанда» өлеңінде 17 мәтіндік айырмашылық анықталды. Олардың басым бөлігі сөз алмастыру, жарыспалы тұлғалардың қолданылуы, жалғаулардың өзгеруі, сөздердің орын тәртібінің ауысуы және жекелеген жолдардың түсіп қалуы сияқты лексикалық, морфологиялық және фонетикалық өзгерістерден тұрады. Сонымен қатар кейбір

варианттардың өлеңдердің композициялық құрылымына, қайталау жүйесіне және образдық логикасына әсер ететіні байқалды. Зерттеу нәтижелері Ш. Көрпебаев көшірмелерінің Шәкәрім поэзиясының мәтіндік тарихын нақтылауда маңызды қосалқы дереккөз бола алатынын көрсетті. Қолжазба нұсқалар ақын шығармаларының қолжазба дәстүрде сақталу, таралу және өзгеру ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: Шәкәрім Құдайбердіұлы; текстология; мәтін нұсқалары; қолжазба нұсқа; баспа нұсқа; салыстырмалы талдау; «Бояулы суыр»; «Елсіз қораға екінші барғанда»; мәтіндік айырмашылықтар.

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Мақаланың тарихы:

Түскен мерзімі: 09.03.2026

Баспаға қабылданған мерзімі: 26.07.2026

Кіріспе

Қазақ қоғамындағы рухани және мәдени өзгерістер әдебиет арқылы көрініс табатыны зерттеулерде атап көрсетіледі (Kudaibergenova, 2019, p. 17). Осындай күрделі тарихи кезеңде өмір сүрген Шәкәрім Құдайбердіұлы ұлттық ой-сана, адамгершілік және рухани мәселелерді терең қозғаған ақындардың бірі болды. Ол Абай дәстүрін жалғастырып, қазақ поэзиясының идеялық және көркемдік дамуына елеулі ықпал етті (Smagulov, et al., 2024, p. 8). Қазақ ғылымындағы мәтінтанудың негізін қалап, жоғары деңгейге жеткізген Қ. Мұхамедханов: «Әдебиетіміздің тарихында ұзақ жыл орны ойсырап келген, елге ежелден белгілі болған ақын, жазушыларымызды еске алғанда, ең алдымен, Шаһкәрімді атауымыз орынды деп білемін. Өйткені ол – Абайдың нағыз мұрагерлерінің бірі, бірі болғанда – бірегейі. Олай дейтініміз, Абай шәкірттерінің ішінде көп жасағаны да, көп жазғаны да – Шәкәрім» (Мұхамедханов, 2009, б. 39), – дейді. Өмірінің соңына дейін қолынан қаламы түспеген Шәкәрімнің шығармалары қазақ әдебиетінде айрықша орын алады.

Шәкәрім сөздің дәлдігі мен мағыналық айқындығын айрықша бағалаған. 1924 жылы «Қазақ тілі» газетінде жарияланған хатында ақын Физулидің өлеңді түсінбейтін адамнан, күншілден және қате басатын жазушыдан сақтауды тілегенін мысалға келтіріп, «Шолпан» журналында басылған «Ләйлә-Мәжнүн» шығармасының көп қатемен жарияланғанына наразылық білдіреді. «Өлеңімді

соқыр, ақсақ, шолақ қол қылыпты. Өлеңнен хабары бар кісі оқыса, ол менің кемшілігім емесін білер» (Мұхамедханов, 2009, б. 144), – деп жазады. Ақын-жазушы мұндай бұрмалаулар туындының мазмұнын өзгертіп, автор ойын теріс жеткізетіні жете түсінген және баспа ісіне асқан жауапкершілікпен қарауға шақырған.

Текстолог ғалымдардың пікірінше, тарихи себептерге байланысты Шәкәрім қолжазбаларының бір бөлігі жоғалып, жойылып кеткен. Төңкеріс кезеңі, саяси қуғын-сүргін мен репрессиялар ақын шығармаларын жүйелі сақтап, жариялауға мүмкіндік бермеді. Зерттеушілер мұны Шәкәрім мәтінтануындағы негізгі мәселелердің бірі ретінде бағалайды. Мысалы, қолжазба мұраларының бүгінгі күнге жетпеуі жүйелі ізденістерге қолбайлау болып отыр (Смагулова, т.б., 2024, б. 119). Шәкәрім өлеңдерінің нұсқалық айырмашылықтары, қолжазба мен баспа мәтіндерінің арақатынасы және редакциялық өзгерістер арнайы кешенді текстологиялық тұрғыдан әлі жүйелі зерттелмегені атап көрсетіледі (Смагулова, т.б., 2025, б.138). Қазіргі уақытта Шәкәрім поэзиясының текстологиясына арналған көлемді монография да, арнайы қорғалған диссертациялық зерттеу де жоқ, сондықтан қолжазба және баспа нұсқаларын салыстыра зерттеу ақын шығармаларының мәтіндік тарихын нақтылау үшін маңызды болып табылады.

Шәкәрім Құдайбердіұлының кітапханасы мен қолжазба мұрасының бір бөлігі сақталмағанымен, ақын шығармаларының едәуір бөлігі бүгінгі күнге жетті (Tursynkhanova, et al., 2024, p. 356), алайда Шәкәрім поэзиясының текстологиясы Абай мәтінтануы деңгейінде жүйелі ғылыми бағыт ретінде толық қалыптасқан жоқ. Ақын шығармаларының мәтіндік ерекшеліктерін алғаш арнайы қарастырған зерттеушілердің бірі – Қ. Мұхамедханов. Ол мәтін нұсқаларын салыстыру мен түзету мәселелеріне назар аударған бірқатар мақалалар жариялады (Мұхамедханов, 2009, б. 20–188).

М. Мағауин Шәкәрім шығармаларын жариялау ісіндегі текстологиялық мәселелердің күрделілігіне тоқтала отырып: «Текстологиялық жұмыстардың көптігін былай қойғанда, тыныс белгілерін түгендеп қойып шығудың өзі құрастырушыға үлкен жауапкершілік жүктейтіні тағы түсінікті болса керек» (Құдайбердіұлы, Мағауин, 1988, б. 249), – дейді.

Шәкәрім шығармаларының текстологиясын арнайы қарастырған зерттеушілердің бірі – А. Еспенбетов. Ғалым мәтіндегі аз ғана өзгерістің шығарманың көркемдік жүйесі мен авторлық идеясына әсер етуі мүмкін екенін атап көрсетіп, ақынның көзі тірісінде жарияланған мәтіндерді негізгі дереккөз ретінде қарастыру қажеттігін жазады (Еспенбетов, 2014, б. 58–59). Осы

ұстанымға сәйкес зерттеуде «Жәрдем» баспасынан шыққан жинақтағы өлең нұсқалары түпнұсқа мәтін ретінде негізге алынды. А. Смагулова да 1912 жылғы жинаққа енген шығармаларды канондық мәтін ретінде қарастыру қажеттігін атап көрсетеді (Смагулова, т.б., 2025, б. 141).

Шәкәрім шығармаларының текстологиясына арналған санаулы зерттеулердің бірі – Д. Шаяхимовтың «Шәкәрім поэмаларының текстологиясы» атты кандидаттық диссертациясы (Шаяхимов, 2007). Бұл еңбекте ақын поэмаларының нұсқалары қарастырылып, Ш. Көрпебаев сақтаған қолжазбалар ғылыми айналымға тартылды, алайда аталған көшірмелердегі лирикалық мәтіндер арнайы салыстырмалы-текстологиялық талдау нысаны ретінде зерттелген жоқ.

Материалдар және әдістер

Қазіргі текстология шығарманы оның таралуы мен сақталу тарихының кең аясында қарастыруды көздейді. Бұл ретте автор, көшірушілер мен оқырман қауым арасындағы өзара байланыс, сондай-ақ мәтіннің берілуі барысында пайда болған өзгерістер мен нұсқалық ерекшеліктер ескеріледі (Kapitan, 2025, р. 4). Зерттеуде пайдаланылған қолжазба нұсқаларының түп негізі Абай мен Шәкәрім шығармаларын ел арасына кеңінен насихаттаған әнші, сазгер Әбдіғали Алдажарұлына (1890–1937) қатысты. Қолжазбалардың бір бөлігі кейін оның қызы Үмиләнің отбасында сақталып, күйеу баласы Шыңғыс Сләмкұлұлы Көрпебаевтың қолына өткен. Қазіргі уақытта аталған материалдар Көкшетау қаласындағы жеке архив құрамында сақтаулы.

Әбдіғали Алдажарұлы (1-сурет) Шәкәрім Құдайбердіұлының жақын араласқан сенімді адамдарының бірі болған. Деректерге қарағанда, ақын Шақпақтағы Саят қорасында шығарған ән мәтіндері мен әуендерін Әбдіғалиға жолдап отырған. Этнограф С. Қасимановтың естелігінде 1924 жылы Жамбасқұдықта Шәкәрім өз әндерін Әбдіғалиға орындатып, мәтін мен әуен орындалуына байланысты түзетулер енгізгені айтылады (Бекхожина, 1989, б. 8). Бұл дерек Шәкәрімнің шығармаларының мәтіндік әрі музыкалық орындалуына авторлық бақылау жасағанын аңғартады. Сондай-ақ М. Әуезовтің Әбдіғали Алдажарұлынан бірқатар ән үлгілерін жазып алып, оларды «Абай жолы» эпопеясында пайдаланғаны туралы мәліметтер де кездеседі (Қасқабасов, 2011, б. 103).

Сурет 1. Әбдіғали Алдажарұлы (1890–1937) (Қызы Үмилә сақтаған фотосурет (осыған дейін еш жерде жарияланбаған))

Шәкәрімнің Әбдіғалиға деген сенімі мен ризашылығы 1931 жылы шығарылған *Сәлем*, «Әбдіғали бауырым – жалғызға» атты ән мәтінінен де көрінеді. Ақын бұл өлеңінде өз әндерін халық арасына таратуға рұқсат бергенін аңғартады:

Бұл – даусыңа сенің лайық ән,

Толға, бір нүктесін қалғызба! (Құдайбердіұлы, Еспенбетов, 2018, б. 273).

Қолжазбалардың кейінгі сақтаушысы Шыңғыс Сләмқұлұлы Көрпебаев (2-сурет) Аягөз өңірінде өмір сүрген. Ол әсіресе Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңде Шәкәрім, Жамбыл, Ыбырай Алтынсарин, Сұлтанмахмұт Торайғыров шығармаларын көшірумен жүйелі түрде айналысқан. Шәкәрім өлеңдерінің едәуір бөлігін Әбдіғали Алдажарұлынан тікелей көшіріп алғанын Ш. Көрпебаев 1995 жылы Д. Шаяхимовқа берген жеке сұхбатында мәлімдеген.

Сурет 2. Шыңғысхан Көрпебаев (1909–1997), Әбдіғалиқызы Үмилә (2002 жылы қайтыс болды)

1937 жылғы саяси қуғын-сүргін кезеңінде Әбдіғали Алдажарұлы Шәкәріммен байланысы болғаны үшін тұтқындалып, ату жазасына кесілген. Осы кезеңде қолжазбалардың жойылып кету қаупі туындаған. Шыңғысхан Көрпебаевтың Д. Шаяхимовқа берген ауызша мәліметіне қарағанда, Әбдіғали ұсталар алдында қолжазбаларды жасырын сақтау жөнінде ескерткен. Соған байланысты қолжазбалар теріге оралып, темір ыдысқа салынып жерге көмілген. Кейін қайта қазып алынғанда, материалдардың бір бөлігі ылғал әсерінен бүлінген, кей мәтіндердің оқылуы қиындаған, ал кейбір нұсқалар толық қалпына келтірілмеген. Ш. Көрпебаев бұл материалдарды ұзақ жылдар бойы жасырын сақтаған. Ол Шәкәріммен таныс болғаны үшін сотталып, кейін майданға жіберілген, соғыстан кейін де саяси сенімсіз адам ретінде бақылауда болған. Кеңестік кезеңдегі саяси жағдайға байланысты қолжазбалар көп уақыт ғылыми айналымға түспеген. Мәтіндер қара және күлгін сиямен жазылған. Қазіргі уақытта анықталған поэмалық мәтіндер үш дәптерден, ал өлеңдер мен нақыл сөздер жазылған материалдар төрт дәптерден тұрады. Қолжазбалардың физикалық сақталу деңгейі әртүрлі. Кейбір парақтар сарғайған, жиектері тозған, сиясы көмескіленген. Бірқатар мәтіндерде ылғалдың ізі байқалады. Жекелеген өлеңдерде көшірушінің түсіндірме сипатындағы ескертпелері мен даталары сақталған. Мысалы, «Мұтылғанның жаңадан туған балаға арнап шығарған өлеңі» деп белгіленген мәтіннің басында 1929 жыл деген жазу бар. Бұл өлең кейінгі басылымдарда 1918 жылға телініп келген.

1995 жылы Ш. Көрпебаев аталған материалдарды кейінгі ғылымизерттеулер үшін Д. Шаяхимовқа аманат етіп тапсырған. Соның нәтижесінде поэмалардың бір бөлігі «Шәкәрім поэмаларының текстологиясы» атты кандидаттық диссертацияда пайдаланылған (Шаяхимов, 2007). Алайда өлең мәтіндерінің басым бөлігі осы уақытқа дейін арнайы салыстырмалы-текстологиялық зерттеу нысанына айналмаған.

М. Мағауин айтып өткендей: «...мұндай көшірмелердің, қолжазба дәптер, кітаптардың бірталайы әлі күнге дейін халық арасында тарап жүргені байқалады. Әрине, қандай күйде, қайда сақталмасын, ескі қолжазбалардың бәрі де мәнді, бірақ нақтылық дәрежесі, ғылыми құндылығы бір деңгейде болмаса керек» (Құдайбердіұлы, Мағауин, 1988, б. 248). Б. Байғалиевтың «... қалайда ақын шығармаларының ел арасында бар қолжазба нұсқалары бір орталыққа жиналуы керек. Әсіресе, Семей (қазіргі Абай облысы – авт.), Шығыс Қазақстан облыстарының территориясында және осыларға қанаттас, жапсарлас өңірлерде ақын шығармаларының қолжазбалары кең тараған» (Құдайбердіұлы, т.б., 2000,

б. 308). Аталған қолжазбалар қазіргі уақытта түпнұсқа деп қабылданып жүрген мәтіндермен салыстырғанда белгілі бір мәтіндік айырмашылықтарға ие.

Шәкәрім Құдайбердіұлының поэзиялық мұрасы көлемді әрі көпнұсқалы болғандықтан, оның барлық өлеңдерін бір мақала аясында толық текстологиялық тұрғыдан қамту мүмкін емес. Осыған байланысты зерттеу материалы мақсатты түрде шектеулі материал ретінде іріктелді. Шәкәрім өлеңдері текстологиясы мәселесін негіздеп талдау мақсатында «Бояулы суыр», «Елсіз қораға екінші барғанда», «Екінші күні қонғанда» өлеңдері зерттеу нысанына алынды. Өлең қолжазбаларының қолжетімділігі мен олардың осыған дейін арнайы қарастырылмағаны аталған өлеңдерді таңдауға себеп болды.

Мәтінтану ғылымында әртүрлі нұсқаларды өзара салыстыру арқылы мәтіннің тұрақты оқылымын анықтау, мәтіндік өзгерістердің пайда болу себептерін айқындау және көшіру барысында туған ауытқуларды саралау негізгі міндеттердің бірі болып саналады (Maas, 1958; West, 1973). Текстологияның мақсаты авторлық мәтінді толық қалпына келтіру емес, кейінгі көшірушілер енгізген өзгерістерді анықтап, неғұрлым ерте жазылған нұсқаларды қалпына келтіру арқылы түпнұсқаға барынша жақындау екенін атап өткен жөн (Males, 2023, p. 182–183). Мәтінді қалпына келтіру сақталған мәтіндік куәліктердің өзара байланысын анықтап, олардың оқылымдарын салыстыру мен бағалау арқылы жүзеге асады, бұл архетиптік нұсқаларды айқындауға мүмкіндік береді (Roelli, 2022, p. 2). Осыған байланысты зерттеуде ең алдымен салыстырмалы-текстологиялық әдіс қолданылды. Өлеңдердің баспа және қолжазба нұсқалары жолма-жол салыстырылып, мәтіндік айырмашылықтар тіркелді.

Текстологиялық талдауда Д.С. Лихачёв ұсынған мәтіннің тарихи қозғалысы мен нұсқалық өзгерістерін кешенді қарастыру принципі басшылыққа алынды (Лихачёв, 2001). Б.В. Томашевский (Томашевский, 1959), С.М. Бонди (Бонди, 1983) т.б. еңбектерінде көрсетілген мәтін варианттарын салыстыру, көшіруші өзгерістерін анықтау және олардың мәтіннің көркемдік құрылымына ықпалын бағалау ұстанымдары ескерілді.

«Бояулы суыр» деп аталған өлеңі алғаш рет 1912 жылы «Жәрдем» баспасынан жарық көрген «Қазақ айнасы» жинағы арқылы жеткен (3-сурет). Өлең Ш. Көрпебаевтың көшірме нұсқасымен (4-сурет) салыстырылып талданды.

Сурет 3. Шәкәрімнің «Бояулы суыр» өлеңінің 1912 жылғы «Жәрдем»
баспасынан шыққан жинақтағы нұсқасы
(Құдайбердіұлы, Қайрамбаева, 2013, б. 86–88)

Сурет 4. «Бояулы суыр» өлеңінің Ш. Көрпебаев ұсынған нұсқасы

«Елсіз қораға екінші барғанда», «Екінші күні қонғанда» (5-сурет) – ақынның шығармашылық шеберханасы «Саят қорада» жазған өлеңдері. «Елсіз қорада», «Елсіз қораға екінші барғанда», «Екінші күні қонғанда», «Не күшті – себеп болған тағдыр күшті», «Мың тоғыз жүз отызыншы» атты өлеңдер 1930 жылдары жазылған. Ақынның оқшау өмір сүрген соңғы жылдарындағы көңіл күйін, дүниетанымын ашатын бұл туындылар ұзақ уақыт бойы жинақтарға енгізілмей, ғылыми және оқырмандық айналымнан тыс қалып келді. «Елсіз қорада» өлеңі «Абай» журналының 1994 жылғы № 9 санында *Есіз қорада* деп қате берілген (дұрысы: *Елсіз қорада* немесе *Иесіз қорада*). Осы зерттеуде өлең мәтіні 2018 жылы А. Еспенбетов құрастырған басылым негізінде берілді.

Сурет 5. «Елсіз қораға екінші барғанда», «Екінші күні қонғанда» өлеңдерінің
Ш. Көрпебаев ұсынған нұсқалары

Нәтижелер мен талқылау

Мысалы, «Бояулы суыр» өлеңінің түпнұсқасы (Құдайбердіұлы, Қайрмабаева, 2013, б. 86–88) мен Ш. Көрпебаев нұсқасы арасында 20 жерде айырмашылық бар (1-кесте).

Кесте 1. «Бояулы суыр» өлеңінің түпнұсқасы мен Ш. Көрпебаев ұсынған нұсқа арасындағы айырмашылықтар

Түпнұсқа	Ш. Көрпебаев көшірмесі
<i>Бір суыр адасыпты оттап жүріп</i>	<i>Бір суыр адасты оттап жүріп</i>
<i>Ит қуалап тыққан соң иесіз үйге</i>	<i>Ит қуалап тыққан соң кигіз үйге</i>
<i>Інін әзер тапты</i>	<i>Үйін әрең тапты</i>
<i>Байқады өз үстіне көзін салып</i>	<i>Байқайды өз үстіне көзін салып</i>
<i>Қараса, тамам жүні құбылып тұр</i>	<i>Қараса, тым жүні құбылып тұр</i>
<i>Суыр деп айтар емес жолдастары</i>	<i>Суыр деп айта алмады жолдастары</i>
<i>Бұл суыр түрін көріп көп ойлады</i>	<i>Бұл суыр түрін көріп ойланады</i>
<i>Бейшара түкті білмей неге ойлады</i>	<i>Бишара түкті білмейді, неге ойлады</i>
<i>Шақылдап шақырған соң дабыс беріп</i>	<i>Шықылдап шақырған соң дыбыс беріп</i>

<i>Таңырқап, таңқалады бәрі келіп</i>	<i>Таңырқап, таңқалады бәрі көріп</i>
<i>Бір құс бар тауыс деген</i>	<i>Бір құс бар дауыс деген (~дауыстаған)</i>
<i>Берінті құдай маған сондай нәсіл</i>	<i>Берінті бір құдайым сондай нәсіл</i>
<i>Болыппын бүгін түнде мен де тауыс</i>	<i>Болыппын бүгін түнде мен де сондай</i>
<i>Тауыс деңдер мені енді, суыр демей</i>	<i>Тауыс деңдер мені енді, суыр демен</i>
<i>Қорқыңдар рұқсатсыз шөп те жемей</i>	<i>Қорқыңдар рұқсатсыз шөпті жемей</i>
<i>Жүнім асыл, сендерден түрім бөлек</i>	<i>Жүнім жасыл, сендерден түрім бөлек</i>
<i>Түрі жат, бұған қайтіп тең келеді</i>	<i>Түрі бөлек, бұған қайтіп тең келеді</i>
<i>Ін түбінде бар екен кәрі суыр</i>	<i>Ең түбінде бар екен қары суыр</i>
<i>Аяңдап ең соңында сол келеді</i>	<i>Аяңдап ең соңында бұл келеді</i>
<i>Қане, сен де сайрашы, тауыс болсаң</i>	<i>Қазір інде сайра, ұш, тауыс болсаң</i>

Өлеңде суырдың сыртқы келбеті сипатталғанда, оның терісіне қатысты тек «жасыл» сөзі қолданылатынын атап өткен жөн. «Жәрдем» басылымындағы нұсқада *асыл* мен *жасыл* сөздерінің қолданысы:

1. Болады кейде **жасыл**, кейде сары, Құлпырып, түрленіп тұр жүннің бәрі;
2. Бір құс бар тауыс деген жүні **жасыл**;
3. Аң бар ма бұ дүниеде менен **асыл**?;
4. Жүнім **асыл**, сендерден түрім бөлек.
5. Жүнің **жасыл** болғанмен, өзің суыр түрінде, ал Ш. Көрпебаев көшірмесінде *асыл* сөзі жүнге қатысты тұрақты қолданып, *асыл* тұлғасы суырдың астамшыл, менмен бейнесін танытатын *Аң бар ма бұ дүниеде менен асыл?* деген жолда ғана жұмсалған. Сөйтіп лексикалық деңгейде қисыны сақталып тұр.

Сондай-ақ мәтінде қайталау тәсілі қолданылған. Мысалы,

1. ең сөзі:

*Ең түбінде бар екен кәрі суыр,
Аяңдап ең соңында сол келеді;*

2. бөлек сөзі:

Жүнім жасыл, сендерден түрім бөлек, /.../

Түрі бөлек, бұған қайтіп тең келеді? қайталанып, мәтіннің композициялық

тұтастығын күшейтеді.

Түпнұсқада:

*Ін түбінде бар екен кәрі суыр,
Аяңдап ең соңында сол келеді;*

*Жүнім асыл, сендерден түрім бөлек», /.../
Түрі жат, бұған қайтіп тең келеді.*

Шәкәрім Құдайбердіұлы – қайталау тәсілін шебер қолданған ақындардың бірі. Ақын поэзиясының тілін лексика-функционалды қырынан зерделеген ғалым Б. Момынова осыған қатысты: «Шәкәрім қайталауларының түрі көп, олардың қызмет аясы да кең» (Момынова, 2008, б. 77), – деп жазады. Концепт негіздеуші кілт сөздерді өлеңінің өң бойында қайталап қолдану тәсілінің үлгісін «Анадан алғаш туғанымда» өлеңінен байқауымызға болады. Мысалы: *Жас өмір – қызық, оны біл деп; Қызықтап өмір ұнадым мен; Мұқтаждық – өмір жолы бұл деп; Көбейді мұқтаж жиындап; Көрсетер мұқтаж азап саған* т.с.с. жалпы мәнді айшықтайтын сөздерді қайталап қолданады. «Бояулы суыр» өлеңінің бұл нұсқасында аталған тәсілдің қолданылғаны назар аудартады.

Сонымен, түпнұсқа мен өлеңнің қарастырылып жатқан нұсқасы арасында 20 тілдік айырмашалық бар, оның ішінде: *адасты – адасыпты, байқайды – байқады, ойлады – ойланады, білмей – білмейді, демей – демен* сияқты алмасулар есебінен ұйқас пен ырғақ бұзылып жатады, сондықтан оларды көшірмеші қателігі ретінде қарастыруға негіз бар. Бұлар өлеңнің жалпы мәнін қабылдауға елеулі әсер етпейді. *Қары – кәрі, дабыс – дыбыс және тауыс – дауыс* – жарыспалы сөздер. Айта кетерлігі, қазақ тілінде *дауыс* тұлғасы кейбір мәтіндерде *құс* атауына қатысты да қолданылған, яғни «тотықұс» мағынасында ұшырасады. *Әрең – әзер, шықылдап – шақылдап, ойланады (көп сөзі түсірілді) – көп ойлады, айта алмады – айтар емес, бөлек – жат* сияқты алмасулардағы сөздер мағыналары жағынан іргелес болғандықтан, мәтіннің жалпы мазмұнын айтарлықтай өзгертпейді. Түпнұсқадағы *Ит қуалап тыққан соң иесіз үйге* көшірмеде *Ит қуалап тыққан соң кигіз үйге* деп берілген. *Кигіз үй* этнографизмі оқиға өткен жерді көзге елестетуді жеңілдеткенімен, асылында *иесіз үй* тұлғасы қолданылған деп топшылаймыз, себебі иесіз мекен ұғымы (қараусыз, иесіз қалған пана) ақын шығармашылығында негізгі концепт түзуші сөздердердің бірі (мысалы: *елсіз қора, иесіз там* т.б.).

Құдай маған тіркесінің бір құдайым түрінде берілуі назар аудартады. Кеңестік кезеңдегі атеистік идеология жағдайында аталған сөзінің басылымдарда өзгертіліп берілгені белгілі – Шәкәрім мәтіндеріндегі *құдай* сөзінің редакциясын Қ. Мұхамедхановтың «*Құдай* деген сөзден құдай сақтасын» атты еңбегінде (Мұхамедханов, 2009, б. 154–179) арнайы қарастырған. Мәнге біршама әсер етуі мүмкін келесі бір айырмашылық кәрі суырдың бояулы суырға қарата айтқан уәжінде көрінеді. *Қане, сен де сайрашы, тауыс болсаң* сөзі бұнда *Қазір інде*

сайра, ұш, тауыс болсаң түрінде берілген. Мұндай талап жағдайдың абсурдтық сипатын одан әрі күшейтеді, өйткені оқырман өлеңді оқығанда көз алдына суыр пен тауысты елестетеді. *Ұшып көр* деген талап осы қайшылықты әдейі шиеленістіріп, кейіпкердің жалған бейнесін әшкерелейді.

Жалғыздық – жазушылық дарыннан туындайтын нәтиже. Сонымен бірге, жалғыздық поэтикалық шығармашылықтың шабыт көзі мен қозғаушы күшіне айналады. Дарын иелері оңашалықтың мол әрі терең кеңістігін іздейді және жалғыздық тәжірибесін автопоэзиске, яғни өзін-өзі дербес рухани өзгерту мен жаңашыл шығармашылық тудыруға пайдаланады (Galanaki & Malafantis, 2024, p. 90). Шәкәрімнің жалғыздыққа негізделген шығармашылық өмірінің негізгі кеңістігі «Саят қора» болды. Ақын алғашқы Саят қорасын 1912 жылы Кеңқоныс жайлауында салдырған, алайда 1924 жылы қоғамдық-саяси жүйе өзгеріп, бұл жер жаңадан қоныстанған шаруалардың иелігіне өтіп кеткен. Осыдан кейін Шәкәрім 1925 жылы бұрынғы қорадан шамамен он тоғыз шақырым қашықтықтағы Шақпақтың күнгей бетінен жаңа Саят қора тұрғызады. Ақын өмірінің соңғы кезеңін осы елсіз қоныста өткізіп, 1931 жылы қаза тапқанға дейін сонда тұрған.

Шәкәрім Саят қорада өмір сүрген кезеңінің рухани болмысын «Мұтылғанның өмірі» шығармасында, өзге де бірқатар өлеңдерінде бейнелеп қалдырған. Олардың қатарында «Қатты ауырғанда», «Иесіз қораға екінші барғанда», «Екінші күн қонғанда» секілді өлеңдері (Сыдықов, Шанбай, 2025, б. 33).

«Қазақ айнасы» жинағындағы «Елсіз қораға екінші барғанда» өлеңі (Құдайбердіұлы, Еспенбетов, 2018, б. 315–316) мен Ш. Көрпебаев ұсынған көшірме қолжазбасы арасында 4 тілдік ерекшелік анықталды (2-кесте).

Кесте 2. «Елсіз қораға екінші барғанда» өлеңінің баспа нұсқасы мен Ш. Көрпебаев ұсынған нұсқа арасындағы айырмашылықтар

«Фолиант» баспасы	Ш. Көрпебаев көшірмесі
<i>Күрсініп, күрілдеп тұр мұңлы боран</i>	<i>Күрсініп күрілдейді мұңлы боран</i>
<i>Бар ғой деп айуанда да ақыл-сана</i>	<i>Бар ғой деп айуанда да ақыл-дана</i>
<i>Ол айтты: Мен шыдаймын қарласам да</i>	<i>Ат айтты: Мен шыдаймын қарласам да</i>
<i>Боранда жылынсаңшы елге барып</i>	<i>Боранда жайлансаңшы елге барып</i>

Бұлардың бір бөлігі көшіру барысында туған графикалық немесе лексикалық ауытқулармен байланысты. Мысалы, *ақыл-сана* тіркесінің *ақыл-дана* түрінде берілуі көшіруші жаңсақтығынан туған сияқты, өйткені түпнұсқада

ақын жануардың түйсік иесі екенін меңзейді. Ол айтты жолының ат айтты деп нақтылануы мәтінді түсініктірек еткенімен, авторлық баяндау реңкін тарылтады. Жылынсаңшы сөзінің жайлансаңшы түрінде берілуі өлеңнің ішкі қисынына толық сәйкес келмейді, себебі мәтінде боран мен суықтан қорғану мәселесі негізгі орын алады, сондықтан түпнұсқадағы жылыну етістігі өлеңнің эмоционалдық және мағыналық жүйесіне жақынырақ көрінеді.

«Екінші күні қонғанда» өлеңінің баспа нұсқасы (Құдайбердіұлы, Еспенбетов, 2018, б. 317–320) мен Ш. Көрпебаев ұсынған нұсқа арасында 17 мәтіндік айырмашылық бар (3-кесте).

Кесте 3. «Екінші күні қонғанда» өлеңінің баспа нұсқасы мен Көрпебаев ұсынған нұсқа арасындағы айырмашылықтар

«Фолиант» баспасы	Ш. Көрпебаев көшірмесі
<i>Жыла да зарла, толған да</i>	<i>Зарла да жыла, толған да</i>
<i>Жүгенің шешіп алайын</i>	<i>Жүгенді шешіп алайын</i>
<i>Көдені жайлап жұлып ап</i>	<i>Көдені шаптап жұлып ап</i>
<i>Ғафырдан қалған көп жетім</i>	<i>Қапырдан қалған көп жетім</i>
<i>Нәпсіні мүлде тастасын</i>	<i>Намысты мүлде тастасын</i>
<i>Қасымды түнде жай қылған</i>	<i>Қасымды күнде жай қылған</i>
<i>Біреуі мені қимаған</i>	<i>Бәрі түге мені қимаған</i>
<i>Тентек сары Рухым</i>	<i>Тентек сары Ұрығым</i>
<i>Айуандық қылып, шалдырмай)</i>	<i>Айуандыққа шалдырмай</i>
<i>Ғафыр өлді, қайғырдық</i>	<i>Қапыр өлді, қайғырдық</i>
<i>«Тірілді ме?!» деп айтам</i>	<i>Тіршілікте деп айтам</i>
<i>«Жыламасын», – деп айтам</i>	<i>Қайғырмасын деп айтам</i>
<i>Қорама келіп жетіп ем</i>	<i>Қорама келіп жатып ем</i>
<i>Бір шұңқырға тығарсың</i>	<i>Бір шұқырға тығарсың</i>
<i>Әр сөзін бір шоқырсың</i>	<i>Әр жерін бір шоқырсың</i>
<i>Кей мисыздар алақтар</i>	<i>Кей ессіздер далақтап</i>
<i>Айтқаныммен жүрсендер</i>	<i>Анық сырын білсендер, Айтқаныммен жүрсендер</i>
<i>Жыла да зарла, толған да</i>	<i>Зарла да жыла, толған да</i>
<i>Жүгенің шешіп алайын</i>	<i>Жүгенді шешіп алайын</i>
<i>Көдені жайлап жұлып ап</i>	<i>Көдені шаптап жұлып ап</i>

Олардың басым бөлігі лексикалық, морфологиялық және фонетикалық өзгерістерден тұрады. Мысалы, *жыла да зарла – зарла да жыла* орын тәртібінің ауысуы, *жүгенің – жүгенді* морфологиялық айырмашылығы немесе *шұңқыр – шұқыр* сияқты фонетикалық жарыспалы тұлғалар өлеңнің жалпы мазмұнына елеулі әсер етпейді.

Мәтіндегі жекелеген айырмашылықтардың бір бөлігі нақты есімдер мен ұғымдардың бұрмалануымен байланысты. Мысалы, қолжазбада кездесетін *Қапыр* тұлғасы Шәкәрімнің тұңғыш ұлы *Ғабдулғафур* есімінің қысқарған не фонетикалық өзгерген нұсқасы болуы ықтимал. Сол сияқты *Тентек сары Рухым* жолындағы *Рухым* сөзі қолжазбада *Ұрығым* түрінде берілген. Контекстік және биографиялық деректерге сүйенсек, мұндағы *Рух* – Ахат Шәкәрімұлының баласының есімі, сондықтан бұл айырмашылық графикалық ұқсастықтан туған көшіруші жаңсақтығы ретінде қарастырылады.

Кейбір алмасулар өлеңнің мағыналық құрылымына тікелей әсер етеді. Мысалы, түпнұсқадағы *Нәпсіні мүлде тастасын* жолының *Намысты мүлде тастасын* түрінде берілуі мәтіннің философиялық мазмұнын өзгертеді, өйткені Шәкәрім поэзиясында *нәпсі* ұғымы адамдық кемелденуге қарсы қойылатын негізгі моральдық категориялардың бірі болып табылады. *Кей мисыздар алақтар* жолының *Кей ессіздер далақтап* түрінде берілуі эмоционалдық реңкті сақтағанымен, авторлық қолданыстың экспрессиялық сипатын әлсіретеді.

Жаңа деректер мен жаңадан табылған қолжазбаларды зерттеуге тарту талдаудың дәлдігін жетілдіріп, нәтижелердің нақтылығын үнемі арттыруға мүмкіндік береді (Pоровіс, et al., 2024, p. 14). Мәселен, қолжазбада өзге басылымдарда кездеспейтін қосымша жол да сақталған. *Жүрекке түйіп тығып ал* тармағынан кейін берілген *Анық сырын білсеңдер* жолы өлеңнің ұйқас және мағыналық жүйесіне қайшы келмейді. Бұл жолдың шығу төркінін нақты анықтау қиын болғанымен, оны көшіруші енгізген қосымша немесе қолжазба дәстүрінде сақталған варианттардың бірі ретінде қарастыруға болады. Мұндай ерекшеліктер қолжазба мәтіндерінің көшіру және таралу барысында өзгеріске ұшырап отырғанын көрсетеді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, зерттеу барысында «Бояулы суыр» өлеңінде 20, «Елсіз қораға екінші барғанда» өлеңінде 4, «Екінші күні қонғанда» өлеңінде 17 айырмашылық анықталып, барлығы 41 мәтіндік вариант тіркелді. Аталған айырмашылықтардың басым бөлігі лексикалық, морфологиялық және фонетикалық өзгерістерден тұрады. Олардың қатарына сөз алмастыру,

жарыспалы тұлғалардың қолданылуы, жалғаулардың өзгеруі, сөздердің орын тәртібінің ауысуы және жекелеген жолдардың түсіп қалуы жатады.

Варианттардың бір бөлігі көшіру барысында туған графикалық немесе дыбыстық жаңсақтықтармен байланысты екені байқалады. Мысалы, *ақыл-сана – ақыл-дана, жылынсаңшы – жайлансаңшы, нәпсіні – намысты* сияқты алмасулар мәтін мағынасына немесе өлеңнің ұйқас-ырғақ жүйесіне белгілі дәрежеде нұқсан келтіреді. Мәтінді ықшамдау, жолдардың орын ауыстыруы немесе көшірушінің мәтінді саналы түрде жүйелеуге ұмтылуы нәтижесінде пайда болғаны аңғарылады.

Қолжазбада мәтіндік тұрғыдан назар аудартатын жекелеген варианттар да сақталған. Мысалы, «Бояулы суыр» өлеңіндегі *жасыл* және *асыл* сөздерінің қолданысы, *бөлек* сөзінің қайталануы, сондай-ақ «Екінші күні қонғанда» өлеңінде *Анық сырын білсеңдер* жолының қосымша берілуі қолжазба нұсқаларының мәтіндік ерекшеліктерін көрсетеді. Мұндай варианттардың бірқатары өлеңнің композициялық құрылымына, образдық логикасына және поэтикалық жүйесіне әсер етеді. Ш. Көрпебаев көшірмелері түпнұсқа емес, бірақ мәтіндік дәстүрді нақтылауға мүмкіндік беретін қосалқы дереккөз ретінде бағаланады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің 2026–2027 ж. үшін «Нәтижелі ғылым» гранттық қаржыландыруымен жүзеге асырылып жатқан «Шәкәрім өлеңдерінің текстологиясы» атты ғылыми жобасы аясында жазылған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Бонди С.М. Черновики Пушкина: статьи 1930–1970-х гг. Москва: Книга, 1983. 230 с.
- Еспенбетов А. Шығармалары. Монография. Астана: Фолиант, 2014. 368 б.
- Құдайбердіұлы Ш., Байғалиев Б., Қасейінұлы Е. Иманым. Алматы: Арыс, 2000. 321 б.
- Құдайбердіұлы Ш., Еспенбетов А. Шығармалары. Астана: Фолиант, 2018. 460 б.
- Құдайбердіұлы Ш., Қайрамбаева М. Қазақ айнасы (бірінші бөлім). Семей: Абайдың мемлекеттік қорық мұражайы, 2013. 105 б.
- Құдайбердіұлы Ш., Мағауин М. Жолсыз жаза: өлеңдер мен поэмалар. Алматы: Жалын, 1988. 253 б.
- Лихачёв Д.С. Текстология: на материале русской литературы X–XVII вв. Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. 759 с.
- Момынова Б. Шәкәрім поэзиясының тілі (лексика-функционалды ракурс). Алматы: Арыс, 2008. 256 б.

- Мұхамедханов Қ. Шәкәрім мен Қайым. Тағдырлас. Астана: Фолиант, 2009. 325 б.
- Смагулова А.Т., Еспенбетов А.С., Ердембеков Б.А. Шәкәрім поэзиясындағы текстология мәселелері // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. № 1(113). 2024. Б. 119–127. <https://doi.org/10.31489/2024Ph1/119-127>
- Смагулова А.Т., Әубәкір Ж.М., Мағазбеков Н.Ж. Шәкәрім Құдайбердіұлы өлеңдерінің түпнұсқасын түзудегі мәтінтану және деректану принциптері // Керуен. № 4 (89). 2025. Б. 136–146. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2025.4-9>
- Сыдықов Е., Шанбай Т. Шәкәрімнің «Саят қорасы» тарихи-мәдени құндылық: жалғыздық пен еркіндік мәселесі // Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies. № 3(152). 2025. Б. 19–36. <https://doi.org/10.32523/3080-1281-2025-152-3-19-36>
- Томашевский Б.В. Писатель и книга: очерк текстологии. Москва: Искусство, 1959. 279 с.
- Шаяхимов Д.Қ. Шәкәрім поэмаларының текстологиясы: филол. ғылымд. канд. дис. Астана, 2007. 129 б.
- Galanaki, E.P., & Malafantis, K.D. (2024). Loneliness and solitude in gifted writers: the legacies of childhood. *Journal of Psychosocial Studies*, 17(1), 77–97. <https://doi.org/10.1332/14786737Y2024D000000012>
- Kapitan, K.A. (2025). A Digital Perspective on the Role of a Stemma in Material-Philological Transmission Studies. *Studier i Nordisk*, 1–23. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2505.06938>
- Kudaibergenova, D.T. (2019). *Rewriting the nation in modern Kazakh literature: Elites and narratives*. Lexington Books.
- Males, M. (2023). Textual criticism and Old Norse philology. *Studia Neophilologica*, 95(2), 180–204. <https://doi.org/10.1080/00393274.2023.2205888>
- Popović, M., Dhali, M.A., Schomaker, L., van der Plicht, J., Rasmussen, K.L., La Nasa, J., Degano, I., Colombini, M.P., & Tigchelaar, E. (2024). Dating Ancient Manuscripts Using Radiocarbon and AI-Based Writing Style Analysis. *arXiv preprint, arXiv:2407.12013*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2407.12013>
- Roelli, P. (2023). On the Usability of Available Digital Tools for Reconstructive Textual Editing. *Journal of Data Mining and Digital Humanities*, On the Way to the Future of Digital Manuscript Studies, 1–18. <https://doi.org/10.46298/jdmdh.9794>
- Smagulov, N., Issakhan, M., Mukhitdinov, R., & Zhamashev, A. (2024). The influence of Shakarim Kudaiberdiev's work on the economic, cultural, and

spiritual development of Kazakhstan in the late 19th century and early 20th century. *Pharos Journal of Theology*, 105(3), 1–9. <https://doi.org/10.46222/pharosjot.105.314>

Tursynkhanova, K., Espenbetov, A., Smagulova, A., Aitova, Z., & Mursalim, G. (2024). Shakarim Kudaiberdiev's library as a reflection of spiritual and scientific quests: On the development of the poet's aesthetic and philosophical principles. *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series Physics*, 56, 352–360. <https://doi.org/10.54919/physics/56.2024.35sof2>

References

- Bondi, S.M. (1983). *Chernoviki Pushkina: stat'i 1930–1970-kh gg.* [Pushkin's drafts: Articles of the 1930s–1970s]. Moskva: Kniga. (in Russ.).
- Espenbetov, A. (2014). *Shygarmalary* [Works]. Astana: Foliant. (in Kaz.).
- Galanaki, E.P., & Malafantis, K.D. (2024). Loneliness and solitude in gifted writers: the legacies of childhood. *Journal of Psychosocial Studies*, 17(1), 77–97. <https://doi.org/10.1332/14786737Y2024D000000012>
- Kapitan, K.A. (2025). A digital perspective on the role of a stemma in material-philological transmission studies. *Studier i Nordisk*, 1–23. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2505.06938>
- Kudaiberdiuly, Sh., & Espenbetov, A. (2018). *Shygarmalary* [Works]. Astana: Foliant. (in Kaz.).
- Kudaiberdiuly, Sh., & Kairambaeva, M. (2013). *Qazaq ainasy (birinshi bolim)* [Kazakh mirror (Part One)]. Semey: Abaidyn memlekettik qoryq murazhaiy. (in Kaz.).
- Kudaiberdiuly, Sh., & Magauin, M. (1988). *Zholsyz zhaza: olender men poemalar* [Wrongful sentence: Poems and narrative poems]. Almaty: Zhalyyn. (in Kaz.).
- Kudaiberdiuly, Sh., Baigaliyev, B., & Kaseiinuly, E. (2000). *Imanym* [My faith]. Almaty: Arys. (in Kaz.).
- Kudaibergenova, D.T. (2019). *Rewriting the nation in modern Kazakh literature: Elites and narratives*. Lexington Books.
- Likhachov, D.S. (2001). *Tekstologiya: na materiale russkoi literatury X–XVII vv.* [Textual criticism: Based on Russian literature of the 10th–17th centuries]. Sankt-Peterburg: Aleteiya. (in Russ.).
- Males, M. (2023). Textual criticism and Old Norse philology. *Studia Neophilologica*, 95(2), 180–204. <https://doi.org/10.1080/00393274.2023.2205888>
- Momynova, B. (2008). *Shakarim poeziyasynyn tili (leksika-funktsionaldy rakurs)* [The language of Shakarim's poetry (Lexical-functional perspective)]. Almaty: Arys. (in Kaz.).

- Mukhamedkhanov, K. (2009). *Shakarim men Kaiym. Tagdyrlas* [Shakarim and Kaiym. Shared destiny]. Astana: Foliant. (in Kaz.).
- Popović, M., Dhali, M.A., Schomaker, L., van der Plicht, J., Rasmussen, K.L., La Nasa, J., Degano, I., Colombini, M.P., & Tigchelaar, E. (2024). Dating ancient manuscripts using radiocarbon and AI-based writing style analysis. *arXiv preprint, arXiv:2407.12013*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2407.12013>
- Roelli, P. (2023). On the usability of available digital tools for reconstructive textual editing. *Journal of Data Mining and Digital Humanities*, On the Way to the Future of Digital Manuscript Studies, 1–18. <https://doi.org/10.46298/jdmdh.9794>
- Shaiakhimov, D.K. (2007). *Shakarim poemalarynyn tekstologiyasy* [Textual criticism of Shakarim's poems]. Dis. ... kand. filol. nauk. (in Kaz.).
- Smagulov, N., Issakhan, M., Mukhitdinov, R., & Zhamashev, A. (2024). The influence of Shakarim Kudaiberdiev's work on the economic, cultural, and spiritual development of Kazakhstan in the late 19th century and early 20th century. *Pharos Journal of Theology*, 105(3), 1–9. <https://doi.org/10.46222/pharosjot.105.314>
- Smagulova, A.T., Aubaikir, Zh.M., & Magazbekov, N.Zh. (2025). Shakarim Qudaiberdiuly olenderinin tupnusqasyn tuzudegi matintanu zhane derektanu printsipteri [Textual and source-study principles of establishing the original text of Shakarim Kudaiberdiuly's poems]. *Keruen*, 4(89), 136–146. (in Kaz.). <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2025.4-9>
- Smagulova, A.T., Espenbetov, A.S., & Erdembekov, B.A. (2024). Shakarim poeziyasynyday tekstologiya maseleleri [Problems of textual criticism in Shakarim's poetry]. *Bulletin of Karaganda University. Philology Series*, 1(113), 119–127. (in Kaz.). <https://doi.org/10.31489/2024Ph1/119-127>
- Sydykov, E., & Shanbai, T. (2025). Shakarimnin “Sayat qorasy” tarikhi-madeni qundylyq: zhalgyzdyq pen erkindik maseleleri [“Sayat qora” («Hunting-box») as a historical and cultural value: issues of solitude and freedom]. *JETE – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies*, 3(152), 19–36. (in Kaz.). <https://doi.org/10.32523/3080-1281-2025-152-3-19-36>
- Tomashevsky, B.V. (1959). *Pisatel' i kniga: ocherk tekstologii* [The writer and the book: An essay on textual criticism]. Moskva: Iskusstvo. (in Russ.).
- Tursynkhanova, K., Espenbetov, A., Smagulova, A., Aitova, Z., & Mursalim, G. (2024). Shakarim Kudaiberdiev's library as a reflection of spiritual and scientific quests: On the development of the poet's aesthetic and philosophical principles.

Scientific Herald of Uzhhorod University. Series Physics, 56, 352–360. <https://doi.org/10.54919/physics/56.2024.35sof2>

А.К. Тансыкбай, Д.К. Шаяхимов

*Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова
Кокшетау, Казахстан*

ТЕКСТОЛОГИЯ СТИХОТВОРЕНИЙ ШАКАРИМА (НА ОСНОВЕ КОПИЙ Ш. КОРПЕБАЕВА)

Аннотация. В данной статье проведён сравнительно-текстологический анализ нескольких стихотворных вариантов Шакарима Кудайбердиева, сохранившихся в рукописных копиях Ш. Корпебаева. В качестве объекта исследования были выбраны ранее специально не рассматривавшиеся печатные и рукописные версии стихотворений «Бояулы суыр», «Елсіз қораға екінші барғанда» и «Екінші күні қонғанда». Выбор этих текстов связан со стремлением показать, что произведения Шакарима разных периодов творчества сохранялись и распространялись в рукописной традиции. Стихотворение «Бояулы суыр» относится к раннему периоду творчества поэта, тогда как остальные тексты были написаны в последние годы его жизни. В исследовании использован сравнительно-текстологический метод, а выявленные варианты классифицированы как лексические, морфологические, фонетические и композиционные изменения. В качестве источников были привлечены тексты сборника «Қазақ айнасы» 1912 года, последующие академические издания и рукописные материалы, сохранённые Ш. Корпебаевым. Рукописные тексты впервые стали объектом специального сравнительного анализа, а их факсимиле введены в исследовательский оборот. В результате анализа выявлено 20 различий в стихотворении «Бояулы суыр», 4 – в «Елсіз қораға екінші барғанда» и 17 – в «Екінші күні қонғанда». Большинство различий связано с заменой слов, употреблением вариантных форм, изменением аффиксов, перестановкой слов и выпадением отдельных строк. Установлено, что часть вариантов влияет на композиционную структуру, систему повторов и образную логику стихотворений. Результаты исследования показывают, что рукописные копии Ш. Корпебаева являются важным дополнительным источником для уточнения текстовой истории поэзии Шакарима.

Ключевые слова: Шакарим Кудайбердиұлы; текстология; варианты текста; рукописная версия; печатная версия; сравнительный анализ; «Бояулы суыр»; «Елсіз қораға екінші барғанда»; текстовые различия

A.K. Tangsykbay, D.K. Shaiakhimov
Shokan Ualikhanov Kokshetau University
Kokshetau, Kazakhstan

**TEXTUAL CRITICISM OF SHAKARIM'S POEMS (BASED ON SH.
KORPEBAYEV'S MANUSCRIPT COPIES)**

Abstract. This article presents a comparative textual analysis of several versions of Shakarim Kudaiberdiuly's poems preserved in Sh. Korpebayev's manuscript copies. It examines the printed and manuscript versions of "Boyaulы suyr," "Elsiz qorağa ekinshi barğanda," and "Ekinshi күni qonғanda," which have not previously been subjected to dedicated textual analysis. These poems were selected to demonstrate that Shakarim's works from different periods of his career were preserved and transmitted within the manuscript tradition. "Boyaulы suyr" belongs to the early period of the poet's career, whereas the other two poems were written in the final years of his life. The study employs comparative textual analysis, with the identified textual variants classified as lexical, morphological, phonetic, and compositional changes. The sources include texts from the 1912 collection *Qazaq ainasy*, subsequent academic editions, and manuscript materials preserved by Sh. Korpebayev. For the first time, the manuscript texts are subjected to dedicated comparative analysis, and their facsimiles are introduced into scholarly circulation. The analysis identified 20 textual differences in "Boyaulы suyr," 4 in "Elsiz qorağa ekinshi barğanda," and 17 in "Ekinshi күni qonғanda." Most of the differences involve word substitutions, the use of variant forms, affix changes, word-order shifts, and the omission of individual lines. Some variants also affect the poems' compositional structure, repetition patterns, and figurative logic. The findings demonstrate that Sh. Korpebayev's manuscript copies constitute an important supplementary source for clarifying the textual history of Shakarim's poetry.

Keywords: Shakarim Kudaiberdiuly; textual criticism; textual variants; manuscript version; printed version; comparative analysis; "Boyaulы suyr"; "Elsiz qorağa ekinshi barğanda"; textual differences

Авторлық үлестер

Таңсықбай Ә.Қ. – тұжырымдама, формалды талдау, зерттеу жүргізу, жазу – бастапқы жоба.

Шаяхимов Д.К. – әдіснама, деректерді басқару, бағдарламалық қамтамасыз ету, жазу – шолу және редакциялау, тексеру.

2 БӨЛІМ.
ТІЛ МЕН ӘДЕБИЕТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

РАЗДЕЛ 2.
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

SECTION 2.
METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

FTAXP 17.07.31

[DOI: 10.52301/2957-5567-2026-5-3-143-159](https://doi.org/10.52301/2957-5567-2026-5-3-143-159)

Б.Д. Жұмақаева

SDU университеті

Алматы, Қазақстан

<https://orcid.org/0000-0002-2160-8117>

email: d.bereke2009@mail.ru

Ғ.С. Қамбарова

SDU университеті

Алматы, Қазақстан

<https://orcid.org/0009-0004-9983-6998>

email: kambarovagainizhamal@gmail.com

**ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫН ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ БІЛІМГЕРЛЕРДІҢ
ЭМОЦИОНАЛДЫ ЗИЯТЫН ДАМУ**

Аңдатпа. Мақалада XX ғасырдағы қазақ прозасын оқыту арқылы мектеп оқушыларының эмоционалдық зиятын дамыту мүмкіндіктері қарастырылады. Қазақ әдебиетін оқыту үдерісінде оқу мазмұнын игертудің эмпирикалық бағыты талданып түсіндіріледі. Зерттеудің басты өзектілігі – прозалық көркем мәтіндегі автор ұстанымын айқындауға бағытталған оқыту үдерісі білімгерлердің эмоциялық қабылдауын, эмпатиясын және рефлексиялық ойлауын күшейтеді деген тұжырымға негізделеді. Зерттеу жұмысы орта мектептегі қазақ әдебиеті пәнін оқыту барысында жасалған эксперименттік нәтижелері бойынша сарапталды. Зерттеу аясында XX ғасырдың 60–90 жылдарындағы психологиялық сипаты басым қазақ прозасы негізінде автор ұстанымын айқындауға бағытталған тапсырмалар кешені әзірленді. Экспериментке жалпы саны 25 оқушы қатысып, зерттеу 7 апта (14 академиялық сағат) көлемінде жүргізілді. Экспериментке

қатысқан жоғары сынып оқушыларының эмоционалдық қабылдау, эмпатия, рефлексия және автор ұстанымын тану деңгейлері алдын ала және қорытынды диагностика нәтижелері арқылы салыстырылды. Эмоционалдық зиятты бағалау мақсатында алдын ала және қорытынды өлшеу шаралары қолданылды. Мәтінді талдау барысында кейіпкер психологиясын, оның ішкі қайшылықтарын және авторлық көзқарасты айқындауға басымдық берілді. Сабақ үдерісінде жоғары сынып оқушыларының автор ұстанымын тану, оны кейіпкердің әрекеті мен эмоциялық күйімен сабақтастыра талдау, сондай-ақ мәтін негізінде өзіндік эмоциялық рефлексия жасау дағдылары жүйелі түрде қалыптастырылды. Талдау деректері көркем мәтінді интерпретациялау мен эмоциялық рефлексияға негізделген жұмыс түрлерінің эмоционалдық зият компоненттерінің дамуына оң әсер еткенін көрсетті. Қорытынды нәтижелер барлық өлшем бойынша оң өзгерісті көрсетті: эмоциялық қабылдау 3.21-ден 3.89-ға, эмпатия 3.34-тен 4.02-ге, рефлексия 3.18-ден 3.95-ке, автор ұстанымын тану 3.09-дан 4.08-ге өсті. Зерттеу нәтижелері қазақ прозасын, әсіресе психологиялық тереңдігімен ерекшеленетін әдеби туындыларды мақсатты әрі жүйелі оқыту оқушылардың эмоционалдық зият деңгейінің артуына оң ықпал ететінін көрсетті. Мақала мектептерде қазақ әдебиетін оқытуды тек танымдық емес, эмоциялық-құндылық тұрғысын ұйымдастырудың ғылыми-практикалық негізін танытады.

Түйінді сөздер: қазақ прозасы; автор ұстанымы; эмоционалдық зият; көркем мәтінді талдау; эмпатия; рефлексия

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Мақаланың тарихы:

Түскен мерзімі: 15.05.2026

Баспаға қабылданған мерзімі: 22.08.2026

Кіріспе

Қазіргі білім беру кеңістігінде оқушының тұлғалық және рухани дамуын қамтамасыз ету тек пәндік білім мен оқу дағдыларын меңгертумен шектелмейді. Соңғы жылдардағы психологиялық-педагогикалық зерттеулерде білім алушының эмоциялық күйін бақылау мен бағдарлау мәселесіне көңіл бөлініп келеді. Атап айтқанда, эмоционалдық зиятты дамыту оқу үдерісінің маңызды құрамдас бөлігіне айналып отырғанын байқалады. Эмоционалдық зият оқушының өз эмоциясын танумен шектелмей, оны басқара алу, өзгенің эмоциялық күйін түсініп түйсіну, сондай-ақ әлеуметтік өзара қарым-қатынасқа

саналы түрде түсу қабілеттерін дамыту ретінде сипатталады (Goleman, 2001, б. 28). Бұл қабілеттердің қалыптасуы оқушының тек әлеуметтік бейімделуіне ғана емес, сонымен қатар көркем мәтінді қабылдауына, оқу материалының мазмұнын терең түсінуіне, рефлексия жасауына және сыни ойлау дағдыларының дамуына тікелей ықпал етеді.

Көркем мәтін арқылы оқушы кейіпкердің ішкі күйін, эмоционалды-экспрессивті толғанысын, моральдық ұстанымын, сондай-ақ өмірлік қайшылықтарын сезіне отырып қабылдауына мүмкіндік береді. Мәтінді интерпретациялау үдерісі автордың дүниетанымы, көркем мәтіннің ішкі құрылымы және оқырманның жеке қабылдауы өзара тоғысқанда ғана нәтижелі жүзеге асады. Осы өзара байланыс негізінде оқырман авторлық әлем мен өз эмоциялық-танымдық тәжірибесін ұштастыра отырып, мәтіннің мәнін терең түсінуге және оны эмоциялық тұрғыдан саналы қабылдауға мүмкіндік алады (Отарбаева, 2018, б. 197). Бұл үдеріс оқушының эмпатиясын, эмоциялық қабылдауын әрі рефлексиялық ойлауын дамытып, сол арқылы әдебиетті оқыту танымдық қана емес, эмоцияналды ықпал мен құндылық бағдарды қалыптастырады (Iser, 1980, б. 17; Rosenblatt, 1978, б. 81).

А. Байтұрсынұлы қазақ әдебиеттануында көркем шығарманы талдауда кейіпкер мәселесіне айрықша мән беріп, кейіпкер мінезі арқылы авторлық көзқарас пен идеяның көрінетінін атап көрсетеді. Ол эпикалық жанрдағы кейіпкерлерді белгілі бір мінез типтерінің көрінісі ретінде қарастырып, олардың әрекеті мен ішкі болмысы арқылы жалпыадамзаттық қасиеттердің жинақталған бейнесі жасалатынын тұжырымдайды (Байтұрсынұлы, 2003, б. 176). З. Қабдоловтың пікірінше, әдебиеттің негізгі нысаны – адам, ал көркем шығармада бейнеленетін кейіпкер дайын тұлға ретінде емес, автордың оны жасау үдерісіндегі барлық көркемдік-шығармашылық ізденісімен бірге қарастырылуы тиіс (Қабдолов, 2007, б. 188). Соңғы отандық әдебиеттаным бағытындағы зерттеулерде көркем шығармалардағы кейіпкерлер жүйесі жанрлық табиғатқа сай әртүрлі модельде құрылып, кейіпкердің ішкі психологиялық күйі мен іс-әрекет динамикасы арқылы мәтіннің идеялық-мағыналық өзегі айқындалатыны көрсетіледі (Сағидуллиева, 2025, б. 168). Осы тұрғыдан алғанда, әдеби кейіпкер автордың идеялық ұстанымын, дүниетанымын және тақырыптық мақсатын танытатын басты көркемдік құрал ретінде көрінеді.

М. Әуезовтің «Прозаға психология араласпаса, өзгенің бәрі сылдыр су» деген тұжырымы көркем прозаның адам болмысын ашудағы шешуші рөлін дәл көрсетеді (Баязитов, 2021, б. 109). XX ғасырдың 60-80 жылдарындағы қазақ прозасы психологиялық тереңдігімен, тұлғаның ішкі қайшылығы мен рухани

ізденісін көркем бейнелеуімен ерекшеленді. Мұндай мәтіндер оқушыларды ойлануға, сезінуге және авторлық көзқарасты өз бетінше айқындауға жетелейді. Мақаладағы зерттеудің өзектілігі де қазақ әдебиетін оқыту үдерісінде прозалық көркем мәтіндегі автор ұстанымын айқындауға негізделген тапсырма түрлері оқушылардың эмоционалдық зиятын дамытуға қандай деңгейде ықпал етеді деген сұраққа ғылыми тұрғыда жауап беру қажеттілігінен туындап отыр.

Жүргізілген зерттеу жұмысы Абай атындағы республикалық мамандандырылған дарынды балаларға арналған орта мектептің жоғары сыныптарында қазақ әдебиеті пәнін оқыту барысында прозалық шығармаларды жүйелі әрі терең талдай оқыту арқылы оқушылардың эмоционалдық зиятын дамытуға бағытталды. Зерттеу барысында әдеби мәтінді қабылдау, түсіну және талдау оқушылардың эмоциялық сезіну қабілетін, кейіпкердің ішкі әлемін ұғыну дағдысын, сондай-ақ авторлық ұстанымды тану және оған өзіндік көзқарас тұрғысында талқылау мүмкіндіктерін қалыптастырудың маңызды құралы ретінде қарастырылды. Зерттеу барысында автор ұстанымын тану, кейіпкердің эмоциялық күйін талдау, моральдық жағдайларды интерпретациялау және мәтін негізінде өзіндік эмоциялық рефлексия жасауға бағытталған әдістемелік жұмыс түрлерінің тиімділігін анықтау көзделді. Осы арқылы ізденіс қазақ әдебиетін оқытуды танымдық тұрғыда ғана емес, эмоциялық-құндылық және тұлғалық даму тұрғысынан ұйымдастырудың ғылыми-практикалық негізін ұсынуды мақсат етеді.

Зерттеудің болжамы мынадай: егер қазақ прозасын оқыту барысында кейіпкер бейнесін, оның моральдық қағидаттары мен автор ұстанымын жүйелі түрде талдауға негізделген әдістеме қолданылса, онда жоғары сынып оқушыларының эмоционалдық зият деңгейі (эмпатия, эмоциялық рефлексия, эмоцияны түсіну қабілеті) едәуір артады.

Материалдар мен әдістері

Эксперимент Қазақстан Республикасында ғылыми зерттеулерге қойылатын этикалық талаптар негізінде жүргізілді және оқушылар ерікті түрде қатысты. Зерттеуге қатысу жөнінде қатысушылар мен олардың заңды өкілдерінің ақпараттандырылған келісімі алынды. Сауалнама нәтижелері жасырын өңделіп, жеке тұлғаны сәйкестендіруге мүмкіндік беретін деректер жарияланбады.

Тәжірибелік кезеңде алдын ала және қорытынды өлшемге негізделген диагностикалық әдіс қолданылды. Эмоционалдық зият деңгейін анықтау үшін сауалнама түріндегі анықтау құралдары пайдаланылып, алынған нәтижелер салыстырмалы талдау арқылы сарапталды. Зерттеу материалы ретінде психологиялық прозаның үлгілері іріктелді.

Авторлық сауалнаманың мазмұндық айқындылығын анықтау мақсатында Cronbach's alpha коэффициенті есептелді. Сауалнама эмоционалдық зиятты сипаттайтын төрт өлшемді қамтыды: эмоциялық қабылдау, эмпатия, рефлексия және автор ұстанымын тану. Алынған нәтижелер сауалнаманың жалпы нақтылық деңгейінің жеткілікті екенін көрсетті ($\alpha \geq 0,70$), сондай-ақ әрбір өлшем бойынша ішкі үйлесімділік көрсеткіштері қанағаттанарлық деңгейде анықталды. Алынған нәтижелер сауалнаманың зерттеу мақсатына сәйкес келетінін және оның жеткілікті сенімділікке ие екенін көрсетті.

10 және 11-сыныптарға арналған қазақ әдебиеті оқулықтары оқу материалы ретінде пайдаланылды (Қасқабасов және т.б., 2019; Зайкенова, Нұрланова, 2019; Зайкенова және т.б., 2020). Атап айтқанда, 10-сынып үшін Р. Зайкенова, Л. Нұрланова және С. Қасқабасов, Р. Өлмұханова, Е. Раушанов, А.Тиынтай авторлығындағы оқулықтар іріктеліп, ұсынылған шығармалар ретінде Ж. Аймауытұлының «Ақ білек», Ө. Кекілбаевтың «Аңыздың ақыры», Қ. Жұмаділовтің «Тағдыр», М. Мағауиннің «Шақан Шері» романдары және Ш. Айтматовтың «Алғашқы ұстаз» повесі мен Ш. Мұртазаның «Тәуекел той» әңгімесі алынған. Ал 11-сынып үшін Р. Зайкенова, Р. Сакенова, Л. Нұрланова және А. Ақтанова, А. Жундибаева, Ж. Нурлыбаеваның құрастыруындағы оқулықтар тартылған. Ондағы шығармалар А. Сүлейменовтің «Бесатар» повесі, О. Бөкейдің «Атау-кере», С. Елубайдың «Жалған дүние», І. Есенберлиннің «Қаһар» романдары мен Т. Әсемқұловтың «Бекторының қазынасы», Е. Әбікенұлының «Пәтер іздеп жүр едік» әңгімелері. Эксперимент барысында оқулықтарда ұсынылған шығармалардың толық нұсқасы емес, оқу мақсатына бейімделген, психологиялық тұрғыдан маңызды фрагменттері қолданылды.

Аталған оқулықтарда ұсынылған XX ғасырдағы қазақ жазба әдебиетінің үлгілері мазмұндық және психологиялық тереңдігімен ерекшеленеді. Осы ерекшеліктер зерттеу мақсатына қолайлы мәтіндер корпусын қалыптастыруға мүмкіндік берді. Қазақ әдебиеті оқулықтарында ұсынылатын Қ. Жұмаділовтің «Тағдыр» романында оқиғалар жүйесі мен кейіпкерлер арасындағы қарым-қатынас басты тұлға – Демежан бейнесі арқылы өрбиді (Жұмаділов, 1991). Автор кейіпкердің ел тағдырына жауапкершілікпен қараған азаматтық ұстанымын оның нақты іс-әрекеті, моральдық таңдауы мен табандылығы арқылы көрсетеді. Демежанның халқының тұрмысын жақсартуға бағытталған әрекеттері, әділетсіздікке қарсы тұруы романның идеялық өзегін құрап, оқырманды кейіпкердің ішкі күйін, шешім қабылдау сәттерін эмоциялық тұрғыдан сезінуге жетелейді (Досова, 2024, б. 442).

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу оқу үдерісіне тікелей кіріктірілген эмпирикалық сипатта жүргізілді. Эксперимент Абай атындағы республикалық мамандандырылған дарынды балаларға арналған мектептің жоғары сынып оқушылары арасында өткізілді. Жұмыс барысында қазақ әдебиеті пәнінің жоспарлы сабақтары аясында жүзеге асырылып, оқу бағдарламасынан тыс қосымша жүктеме енгізілген жоқ. Оқу тапсырмалары көркем мәтінді терең түсіну, кейіпкердің ішкі әлемін пайымдау және авторлық ұстанымды тану арқылы білім алушылардың эмоциялық-танымдық әрекетін жандандыруға бағытталды.

Эксперименттік жұмыс 7 аптаға созылып, жалпы көлемі 14 академиялық сағатты құрады. Қатысушылар саны – 25 оқушы, оның ішінде 14 қыз және 11 ұл. Сабақтар аптасына 2 академиялық сағат көлемінде жүйелі түрде жүргізілді. Эксперименттің соңғы, жетінші аптасы қорытынды өлшеу мен нәтижелерді бағалауға арналды. Гендерлік құрам қосымша сипаттамалық дерек ретінде тіркелді. Зерттеу барысында тек эксперименттік топ қолданылды. Бұл әдістемелік тұрғыдан алынған нәтижелерді мәтінге негізделген оқыту моделінің тиімділігімен тікелей байланыстыра талдауға мүмкіндік берді.

Эксперименттік оқытуда XX ғасырдың 60-90 жылдарындағы қазақ прозасының психологиялық тереңдігімен, адам болмысының ішкі қайшылықтарын көркем бейнелеуімен ерекшеленетін шығармалары негізге алынды. Мәтіндер корпусы арнайы мақсатта іріктеліп, мына авторлардың прозалық туындылары қамтылды: О. Бөкей, Ә. Кекілбаев, Д. Исабеков, Т. Нұрмағамбетов, М. Мағауин, т.б. Әр автордан көлемі шағын, бірақ мазмұны жағынан эмоциялық-психологиялық жүктемесі жоғары әңгімелер немесе сол шығармалардан арнайы іріктелген фрагменттер пайдаланылды. Мәтіндер толық көркем туынды ретінде емес, оқу-талдау тапсырмаларына бейімделген нұсқада ұсынылды. Іріктеу барысында кейіпкердің ішкі күйзелісі, моральдық шешімі мен авторлық бағалауы айқын көрінетін үзінділерге басымдық берілді.

Эксперименттік жұмыс барысында қолданылған тапсырмалар типологиясы оқу үдерісінің белсенді және рефлексиялық сипатын қамтамасыз ету мақсатында әртүрлі формада ұйымдастырылды. Атап айтқанда, жеке тапсырмалар (рефлексиялық жазба, кейіпкердің ішкі монологын талдау эссесі); жұптық жұмыстар (кейіпкер мен автор ұстанымын салыстыра талдау); топтық тапсырмалар (моральдық дилеммаларды талқылау, ситуациялық талдау).

Жеке тапсырмалар оқушылардың ішкі эмоциялық тәжірибесін белсенді етуге бағытталды. Оларға көркем мәтін бойынша рефлексиялық жазбалар жазу, кейіпкердің ішкі күйін сипаттайтын эпизодтарға талдау жасау, кейіпкер

атынан ішкі монолог немесе шағын эссе құрастыру сияқты жұмыстар кірді. Бұл тапсырмалар оқушылардың өз эмоциясын тану, мәтіндегі психологиялық жағдаймен салыстыру және өзіндік пайым жасау дағдыларын дамытуға ықпал етті.

Жұпта жұмыс істеу барысында оқушылар кейіпкер ұстанымы мен авторлық бағалауды салыстырып, мәтіндегі астарлы мағынаны бірлесіп ашуға тырысты. Мұндай жұмыстар пікір алмасу мәдениетін және интерпретациялық ойлауды дамытуға жағдай жасады.

Топтық тапсырмалар көбіне проблемалық және жағдаяттық сипатта ұйымдастырылды. Топтық талдау барысында автор ұстанымын анықтау, оны тарихи-әлеуметтік контекспен байланыстыра түсіндіру және ортақ тұжырым жасауға басымдық берілді. Сабақтардың жалпы логикасы төмендегі кезеңдер бойынша құрылды (1-кесте).

Кесте 1. Сабақтардың ұйымдастырылуы мен оқу әрекеттерінің кезеңдері

Кезеңдер	Мазмұны мен оқу әрекеттері
1. Мәтінмен алғашқы танысу	– көркем прозалық фрагментті оқу; – оқушылардың мәтінге алғашқы эмоциялық реакциясын анықтау; – кейіпкердің жалпы психологиялық ахуалын, бейнесін бастапқы қабылдау.
2. Интерпретациялық жұмыс. Автор ұстанымын айқындауға бағытталған талдау	– кейіпкердің ішкі күйі мен әрекеттеріне назар аудару; – авторлық баяндау, композициялық және тілдік құралдар, символдық детальдар арқылы автор ұстанымын анықтауға тырысу; – мәтіндегі кейіпкер ұстанымы мен автор ұстанымының арақатынасын салыстыра талдау.
3. Рефлексия және талқылау кезеңі	– жеке, жұптық және топтық жұмыс формаларын кезектестіріп қолдану; – рефлексиялық жазбалар жасау (қысқа эссе, ой-толғау, монолог, т.б.); – топтық пікірталас немесе салыстырмалы талдау жүргізу.
4. Қорытындылау	– талдау нәтижелерін жүйелеу; – мәтін бойынша қорытынды пікір айту.

Оқыту барысында әр сабақта рефлексия формалары әртүрлі ұйымдастырылып, бұл оқушылардың көркем мәтінді қабылдауын жандандырып, эмоционалдық тәжірибені саналы түрде ұғынуына мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында оқушылардың эмоционалдық зият деңгейін анықтау мақсатында авторлық сауалнама әзірленді. Сауалнама прозалық көркем мәтінді қабылдау ерекшеліктерін, эмоционалдық жауап беруін және автор ұстанымын тану қабілетін кешенді түрде бағалауға бағытталды. Өлшеу құралы алдын ала (pre-test) және қорытынды (post-test) диагностикалау форматында қолданылды. Бұл сауалнама білімгерлердің эмоционалдық зиятын көркем мәтінді қабылдау және автор ұстанымын айқындау үдерісімен байланыстыра бағалауға бағытталған авторлық диагностикалық құрал ретінде қолданылады. Қараңыз:

I. Эмоциялық қабылдау (кейіпкердің ішкі күйін сезіну, эмоциялық ахуалды тану):

А) Көркем прозалық мәтінді оқу барысында кейіпкердің ішкі сезім күйін анық сезіне аламын;

В) Кейіпкердің эмоциялық жағдайы мәтіндегі оқиғалармен тығыз байланысты екенін байқаймын;

С) Прозалық шығарманы оқығанда кейіпкердің қуанышы мен күйзелісін ажырата аламын;

Д) Кейіпкердің эмоциялық күйін түсіну мәтінді тереңірек қабылдауыма ықпал етеді;

Е) Кейіпкердің ішкі жан дүниесін сезіну мен үшін мәтінді түсінудің маңызды бөлігі саналады.

II. Эмпатия (кейіпкер ұстанымын түсіну, эмоциялық тұрғыда қабылдау):

А) Кейіпкердің әрекеттерін оның ішкі күйі мен өмірлік жағдайы арқылы түсінуге тырысамын;

В) Прозалық мәтіндегі кейіпкерге жанашырлық таныту менің оқу үдерісімде маңызды орын алады;

С) Кейіпкердің таңдауы мен шешімдерін бағалауда оның эмоциялық жағдайын ескеремін;

Д) Көркем шығармадағы кейіпкердің тағдыры мені эмоциялық тұрғыдан бейжай қалдырмайды;

Е) Кейіпкердің ішкі қайшылығын түсіну менің өзге адамдарға деген эмпатиямды күшейтеді.

III. Рефлексия (өз эмоциясын тану, салыстыру, ішкі ой елегінен өткізу):

А) Көркем мәтінді талдау барысында өз эмоциялық реакциямды байқай аламын;

В) Кейіпкердің сезімдері менің жеке тәжірибеммен салыстыруға мүмкіндік береді;

С) Мәтін мазмұны мені өз эмоциям туралы ойлануға жетелейді;

Д) Көркем прозаны оқу өз ішкі күйімді түсінуге көмектеседі;

Е) Мәтінге байланысты жазбаша немесе ауызша рефлексия жасау эмоциялық ойлауымды дамытады.

IV. Автор ұстанымын тану (мәтіндегі автор көзқарасын талдау):

А) Көркем мәтінде кейіпкер әрекеті арқылы автордың көзқарасы берілетінін аңғарамын;

В) Автор ұстанымын айқындау кейіпкердің мінез-құлқын тереңірек түсінуге негіз болады;

С) Кейіпкердің эмоциялық күйін талдау автордың негізгі идеясын тануға көмектеседі;

Д) Автордың дүниетанымы кейіпкердің ішкі қайшылығы арқылы көрінетінін байқаймын;

Е) Автор ұстанымын анықтау көркем мәтінді эмоциялық-құндылықтық тұрғыдан бағалауыма әсер етеді.

Сауалнама Likert типті бес балдық шкала негізінде құрылды (1 – мүлде келіспеймін, 5 – толық келісемін) және барлығы 20 тұжырымнан тұрады. Тұжырымдар оқушылардың көркем мәтінді эмоциялық-құндылық тұрғысынан қабылдауын сипаттайтын төрт негізгі өлшемді қамтиды: эмоциялық қабылдау, эмпатия, рефлексия және көркем мәтіндегі автор ұстанымын тану. Әр өлшем 5 тұжырым арқылы бағаланып, орташа мәні сәйкес индекс ретінде есептелді.

Бірінші өлшем – эмоциялық қабылдау, яғни оқырманның көркем мәтіндегі кейіпкердің ішкі күйін, психологиялық ахуалын және эмоционалды жағдайын түсіне алу қабілеті (Majerová, Sokolová, 2025, б. 20). Бұл өлшем мәтін мазмұнына эмоциялық жауап беру, кейіпкердің жан дүниесіне үңілу және психологиялық детальдарды сезіну деңгейін анықтауға бағытталған.

Екінші өлшем – эмпатия, ол кейіпкердің ұстанымын, мінез-құлқы мен әрекетінің мотивтерін түсіну, кейіпкердің жай-күйіне іштей үндесу және оның жағдайын қабылдау қабілетімен байланысты. Бұл өлшем көркем мәтін арқылы «өзгенің орнына өзін қоя білу» дағдысының қалыптасуын бағалайды (Sarwer, Abid, Chao, 2025, б. 12).

Үшінші өлшем – рефлексия, яғни білімгердің мәтінді оқу барысында және одан кейін өзінің эмоциялық күйін тануы, кейіпкер сезімімен салыстыруы және жеке тәжірибесімен байланыстыра пайымдауы. Бұл бағытта оқушының өзіндік эмоциялық талдау жасау және ішкі ой қорыту дағдылары назарға алынды.

Төртінші өлшем – автор ұстанымын тану, ол кейіпкер әрекеті, баяндау тәсілі мен көркемдік шешімдер арқылы берілетін авторлық көзқарасты аңғару және оны кейіпкердің эмоциялық күйімен байланыстыра талдау қабілетін қамтиды. Бұл өлшем көркем мәтінді үстірт қабылдаудан гөрі, терең интерпретациялауға негізделеді.

Зерттеуде қолданылған авторлық сауалнаманың нақтылығы (ішкі сенімділігі) Cronbach's alpha коэффициенті арқылы тексерілді. Алынған нәтижелер сауалнаманың жалпы шкаласы мен жекелеген өлшемдерінің жоғары деңгейдегі ішкі үйлесімгесай екенін көрсетті. Эксперименттік оқыту аяқталғаннан кейін оқушылардың эмоционалдық зият деңгейі қорытынды өлшеу (post-test) нәтижелері негізінде талданды. Эксперимент нәтижелерін талдау білімгерлердің эмоционалдық зиятының барлық өлшемдері бойынша оң динамиканы көрсетті. Алдын ала (pre-test) және қорытынды (post-test) өлшеу нәтижелері салыстырмалы талдау негізінде өңделді (2-кесте). Мұндағы M (Mean) – қорытынды өлшеудегі орташа көрсеткіш. SD (Standard Deviation) – жауап берушілер арасындағы вариативтілік.

Кесте 2. Эмоционалдық зият өлшемдері бойынша pre-test және post-test нәтижелері

Өлшемдер	Алдын ала өлшеу Pre-test M	Алдын ала өлшеу Pre-test SD	Қорытынды өлшеу Post-test M	Қорытынды өлшеу Post-test SD
Эмоциялық қабылдау	3.21	0.48	3.89	0.42
Эмпатия	3.34	0.51	4.02	0.39
Рефлексия	3.18	0.46	3.95	0.41
Автор ұстанымын тану	3.09	0.50	4.08	0.37
Жалпы көрсеткіш	3.21	0.49	3.99	0.40

Эмоциялық қабылдау өлшемі бойынша алынған нәтижелер қорытынды өлшемде оқушылардың көркем мәтіндегі кейіпкердің ішкі күйін сезіну, эмоциялық ахуалды тану қабілетінің артқанын көрсетті. Бұл мәтіндегі психологиялық детальдарға және ішкі толғанысқа назар аудару деңгейінің күшейгенін дәлелдейді.

Эмпатия өлшемі бойынша post-test нәтижелері оқушылардың кейіпкер позициясын түсіну және оның іс-әрекеттерін эмоциялық тұрғыдан қабылдау қабілетінің жоғарылағанын айқындайды. Бұл көрсеткіш мәтінді бірлесіп талдау және пікірталас элементтерін қамтыған оқу тапсырмаларының тиімділігін көрсетеді.

Рефлексия өлшемі оқушылардың өз эмоциялық күйін тану, оны мәтіндегі жағдаяттармен салыстыру және өзіндік ішкі талдау жасау дағдыларының қалыптасқанын айқындады. Қорытынды өлшеуде орташа көрсеткіштің өсуі рефлексиялық жазба мен жеке тапсырмалардың нәтижелілігін дәлелдейді.

Жалпы нәтижелер қазақ прозасын, әсіресе XX ғасырдағы психологиялық тереңдігімен ерекшеленетін шығармаларды автор ұстанымын айқындауға бағыттай отырып оқыту оқушылардың эмоционалдық зият деңгейін дамытуға оң ықпал ететінін көрсетеді.

Зерттеудің негізгі нәтижелерін нақтылау мақсатында қорытынды өлшеу деректері оқушылардың гендерлік ерекшеліктері тұрғысынан қосымша талдаудан өткізілді. Бұл талдау жалпы эмоционалдық зият көрсеткіштерінің өсу динамикасын теріске шығармайды, керісінше, өзгерістің қандай топта айқынырақ көрінгенін анықтауға мүмкіндік береді. Гендерлік салыстыру қорытынды өлшеу нәтижелері негізінде жүргізілді (3-кесте). Мұнда да М (Mean) – қорытынды өлшеудегі орташа көрсеткіш те, SD (Standard Deviation) – жауап берушілердің арасындағы вариативтілік.

Кесте 3. Гендерлік ерекшеліктер бойынша қорытынды өлшеу нәтижелері

Өлшемдер	Қыздар (n=14) M	SD	Ұлдар (n=11) M	SD
Эмоциялық қабылдау	4.01	0.38	3.71	0.44
Эмпатия	4.15	0.34	3.82	0.41
Рефлексия	4.08	0.36	3.74	0.43
Автор ұстанымын тану	4.21	0.32	3.86	0.40
Жалпы көрсеткіш	4.11	0.35	3.78	0.42

Кесте деректері бойынша эмоционалдық зияттың барлық өлшемдері бойынша оқушы қыздардың орташа көрсеткіштері ұлдарға қарағанда жоғары екені байқалады. Әсіресе эмпатия, рефлексия және автор ұстанымын тану өлшемдерінде айырмашылық айқынырақ көрінеді. Бұл жағдай оқушы қыздардың көркем мәтіндегі эмоциялық жағдайды сезіну, кейіпкердің ішкі күйін қабылдау және авторлық көзқарасты интерпретациялау үдерісіне бейімділігімен түсіндірілуі

мүмкін. Алайда айырмашылықтар айқын алшақтық сипатында емес және эмоционалдық зияттың дамуы екі топта да жүйелі түрде жүзеге асқанын аңғартады. Бұл нәтиже қолданылған оқыту әдістемесінің білім алушылардың жыныстық ерекшеліктеріне тәуелсіз, керісінше тиімді екенін көрсетеді. Осылайша, гендерлік айырмашылықтар өзгерістің бағытын емес, оның интенсивтілігін ғана сипаттайды және зерттеудің негізгі қорытындыларымен толық сәйкес келеді.

Жалпы айтқанда, алынған нәтижелер қазақ прозасын автор ұстанымын айқындау арқылы оқыту жоғары сынып оқушыларының эмоционалдық зиятын дамытудың тиімді ғылыми-практикалық құралы бола алатынын дәлелдейді.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері қазақ прозасын, әсіресе XX ғасырдың 60-90 жылдарындағы психологиялық тереңдігімен ерекшеленетін шығармаларды автор ұстанымын айқындауға бағыттап оқыту жоғары сынып оқушыларының эмоционалдық зият деңгейіне оң әсер ететінін көрсетті. Алдын ала және қорытынды өлшеу нәтижелерінен алынған салыстырмалы талдау барлық өлшемдер бойынша (эмоциялық қабылдау, эмпатия, рефлексия, автор ұстанымын тану) орташа көрсеткіштердің айтарлықтай артқанын дәлелдейді. Автор ұстанымын айқындауға бағытталған интерпретациялық жұмыс оқушылардың авторлық көзқарас пен кейіпкер әрекетінің өзара байланысын тереңірек түсінуіне жағдай жасап, рефлексиялық пайымдау қабілеттерінің дамуына ықпал етті. Бұл нәтижелер әдеби мәтінді оқыту үдерісінде эмоциялық зият компоненттерінің өзара сабақтас дамитынын көрсетеді.

Гендерлік ерекшеліктерге қатысты талдау оқушы қыздардың эмоциялық қабылдау мен эмпатия көрсеткіштері бойынша салыстырмалы түрде жоғары нәтиже көрсеткенін, ал ұлдардың рефлексия және автор ұстанымын тану өлшемдері бойынша айырмашылығы айқын емес екенін байқатты. Алайда жалпы эмоционалдық зият деңгейінің артуы барлық оқушыларға тән ортақ үрдіс ретінде танылды, бұл қолданылған оқыту моделінің әмбебап сипатын дәлелдейді.

Қорыта келгенде, зерттеу барысында алынған нәтижелер қазақ прозасын авторлық ұстанымға бағдарланған әдістемелік жүйе негізінде оқытудың мектеп оқушыларының эмоционалдық зиятын дамытуда пәрменді құрал екенін көрсетеді. Мұндай тәсіл көркем мәтінді қабылдауды интеллектуалдық әрекетпен ғана шектемей, оқушының эмоциялық сезінуін, эмпатиялық қабілетін және құндылық бағдарын қалыптастыруға жағдай жасайды. Әдеби шығарманы тұлғалық-мағыналық тұрғыдан түсіну мен эмоционалды қабылдау оқушылардың

өзіндік рефлексиясын күшейтіп, адамгершілік ұстанымының орнығуына ықпал етеді. Осылайша, әдебиетті эмоциялық-психологиялық қырынан оқыту қазіргі білім беру кеңістігінде ғылыми негізделген әрі тәжірибелік маңызы зор бағыт ретінде айқындалады.

Қаржыландыру: Мақала 2025–2027 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобаларды гранттық қаржыландыру аясында жазылған. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (AP26103915).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Байтұрсынұлы А. Бес томдық шығармалар жинағы. 1-том. Алматы: Алаш, 2003. 408 б.
- Баязитов Б. Әбіш Кекілбаевтың «Аңыздың ақыры» романындағы психологизм // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. №2 (182). 2021. Б. 108–115. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v182.i2.ph12>
- Досова А., Сегизбаева К. Қабдеш Жұмаділов шығармаларының көркемдік ерекшеліктері // ҚазХҚ және ӨТУ Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. № 4 (75). 2024. Б. 441–452. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75.029>
- Жұмаділов Қ. Шығармалары. Алматы: Жазушы, 1991. 420 б.
- Зайкенова Р., Нұрланова Л. Қазақ әдебиеті. Жалпы білім беретін мектептің 10-сыныбына арналған оқулық. Алматы: Мектеп, 2019. 160 б.
- Зайкенова Р., Сакенова Р., Нұрланова Л. Қазақ әдебиеті. Жалпы білім беретін мектептің 11-сыныбына арналған оқулық. Алматы: Мектеп, 2020. 112 б.
- Қабдолов З. Сөз өнері. Алматы: Санат, 2007. 528 б.
- Қасқабасов С., Әлмұханова Р., Раушанов Е., Тиынтай А. Қазақ әдебиеті. Жалпы білім беретін мектептің 10-сыныбына арналған оқулық. Алматы: Жазушы, 2019. 205 б.
- Отарбаева Ғ. Мәтін және интерпретация: көзқарастар мен концепциялар // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. № 4 (172). 2018. 198-205 б.
- Сағидуллиева С., Оразбек М., Мұхиева Г. Готикалық, магиялық, барокколық туындылардағы кейіпкерлер жүйесі // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. №2 (198). 2025. Б. 166–175. <https://doi.org/10.26577/EJPh2025198215>
- Goleman, D. (2001). Emotional intelligence: Issues in paradigm building. In *The Emotionally Intelligent Workplace*. Jossey-Bass, 13–26.
- Iser, W. (1980). *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Johns Hopkins University Press.

- Majerová, N., & Sokolová, L. (2025). Well-being and academic stress in higher education students: Interview and diary study. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 20(1). <https://doi.org/10.1080/17482631.2025.2602369>
- Rosenblatt, L.M. (1978). *The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work*. Southern Illinois University Press.
- Sarwer, S., Abid, M.N., Chao, H., Siming, L., & Dukhaykh, S. (2025). Examining the impact of positive psychological attributes on emotional stability and academic burnout among undergraduate students: A cross-sectional study. *BMC Psychology*, 13(1), 614. <https://doi.org/10.1186/s40359-025-02880-0>

References

- Baitursynuly, A. (2003). Bes tomdyq shygarmalar jinagy. 1-tom [Five-volume collection of works. Vol. 1]. Almaty: Alash. (in Kaz.)
- Bayazitov, B. (2021). Abish Kekilbaevtyñ “Aanyzdyn aqyry” romanyndagy psikhologizm [Psychologism in Abish Kekilbayev’s novel “The End of the Legend”]. *KazUU Habarshysy. Filologiya seriyasy*, 2(182), 108–115. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v182.i2.ph12> (in Kaz.)
- Dosova, A. & Segizbaeva, K. (2024). Qabdesħ Zhumadilov shygarmalarynyn korkemdik erekshelekteri [Artistic features of the works of Kabdesħ Zhumadilov]. *KazKhZhaneATU Habarshysy. Filologiya gylymdary seriyasy*, 4(75), 441–452. (in Kaz.)
- Goleman, D. (2001). Emotional intelligence: Issues in paradigm building. In *The emotionally intelligent workplace*. Jossey-Bass, 13–26.
- Iser, W. (1980). *The act of reading: A theory of aesthetic response* [The act of reading: A theory of aesthetic response]. Johns Hopkins University Press.
- Kabdolov, Z. (2007). *Soz oneri* [The art of speech]. Almaty: Sanat. (in Kaz.)
- Kasskabassov, S., Al'mukhanova, R., Raushanov, E., & Tiyntai, A. (2019). *Qazaq adebiēti: 10-synyp okulygy* [Kazakh literature: 10th grade textbook]. Almaty: Zhazushy. (in Kaz.)
- Majerová, N., & Sokolová, L. (2025). Well-being and academic stress in higher education students: Interview and diary study. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 20(1), 1–21. <https://doi.org/10.1080/17482631.2025.2602369>
- Otarbaeva, G. (2018). Matin zhane interpretaciya: kozqarastar men koncepciýalar [Text and interpretation: perspectives and concepts]. *KazUU Habarshysy. Filologiya seriyasy*, 4(172), 198–205. (in Kaz.)

- Rosenblatt, L. M. (1978). *The reader, the text, the poem: The transactional theory of the literary work* [The reader, the text, the poem: The transactional theory of the literary work]. Southern Illinois University Press. Retrieved 1 May 2026 from https://openlibrary.org/books/OL4728381M/The_reader_the_text_the_poem
- Sagidullieva, S., Orazbek, M., & Mukhieva, G. (2025). Gotikalyk, magiyalyk, barokkolyk tuyyndylardagy keipkerler zhuyesi [Character system in Gothic, magical and baroque works]. *KazUU Habarshysy. Filologiya seriyasy*, 2(198), 166–175. <https://doi.org/10.26577/EJPh2025198215> (in Kaz.)
- Sarwer, S., Abid, M. N., Chao, H., Siming, L., & Dukhaykh, S. (2025). Examining the impact of positive psychological attributes on emotional stability and academic burnout among undergraduate students: A cross-sectional study. *BMC Psychology*, 13(1), 614. <https://doi.org/10.1186/s40359-025-02880-0>
- Zhumadilov, Q. (1991). *Shygarmalary* [Works]. Almaty: Zhazushy. (in Kaz.)
- Zaikenova, R., Nurlanova, L. (2019). *Qazaq adebieti: Zhalpy bilim beretin mekteptin 10-synybyna arналған okulyk* [Kazakh literature: Textbook for 10th grade]. Almaty: Mektep. (in Kaz.)
- Zaikenova, R., Sakenova, R., & Nurlanova, L. (2020). *Qazaq adebieti: Zhalpy bilim beretin mekteptin 11-synybyna arналған okulyk* [Kazakh literature: Textbook for 11th grade]. Almaty: Mektep. (in Kaz.)

Б.Д. Жумакаева, Г.С. Камбарова

Университет SDU

Алматы, Казахстан

РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ОБУЧАЮЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ПРОЗЫ

Аннотация. В данной статье эмпирически рассматриваются возможности развития эмоционального интеллекта школьников в процессе обучения казахской литературе, в частности на материале казахской прозы XX века. Актуальность исследования обусловлена положением о том, что учебный процесс, ориентированный на выявление авторской позиции в художественном прозаическом тексте, способствует усилению эмоционального восприятия, эмпатии и рефлексивного мышления обучающихся. Исследование организовано в экспериментальном формате на основе предмета «Казахская литература» в условиях средней школы. В рамках исследования разработан комплекс заданий, направленных на выявление авторской позиции на основе произведений казахской прозы 60–90-х годов XX века, отличающихся

выраженной психологической направленностью. В экспериментальном исследовании приняли участие 25 учащихся. Исследование проводилось в течение 7 недель и включало 14 академических часов. Уровни эмоционального восприятия, эмпатии, рефлексии и распознавания авторской позиции у старшеклассников, участвовавших в эксперименте, сопоставлялись на основе результатов предварительной и итоговой диагностики. Для оценки уровня эмоционального интеллекта применялись инструменты предварительного и итогового измерения, при этом в процессе анализа текстов особое внимание уделялось психологии персонажей, моральному выбору, внутренним конфликтам и авторскому взгляду. В ходе учебных занятий у учащихся старших классов формировались навыки распознавания авторской позиции, ее соотнесения с поступками и эмоциональным состоянием персонажей, а также умения осуществлять собственную эмоциональную рефлексию на основе художественного текста. Данные анализа показали, что виды учебной работы, основанные на интерпретации художественного текста и эмоциональной рефлексии, способствуют развитию компонентов эмоционального интеллекта. По итогам эксперимента была зафиксирована положительная динамика по всем показателям: эмоциональное восприятие увеличилось с 3,21 до 3,89, эмпатия – с 3,34 до 4,02, рефлексия – с 3,18 до 3,95, распознавание авторской позиции – с 3,09 до 4,08 балла. Результаты исследования показали, что целенаправленное и системное обучение казахской прозе, особенно произведениям, отличающимся психологической глубиной, оказывает положительное влияние на повышение уровня эмоционального интеллекта школьников. В статье предлагаются научно-практические основания для организации обучения казахской литературе в школе не только в познавательном, но и в эмоционально-ценностном аспекте.

Ключевые слова: казахская проза; авторская позиция; эмоциональный интеллект; анализ художественного текста; эмпатия; рефлексия

B.D. Zhumakayeva, G.S. Kambarova

*SDU University
Almaty, Kazakhstan*

DEVELOPING LEARNERS' EMOTIONAL INTELLIGENCE THROUGH THE STUDY OF KAZAKH PROSE

Abstract. This article empirically examines the potential for developing school students' emotional intelligence through the teaching of Kazakh literature,

with a particular focus on twentieth-century Kazakh prose. The relevance of the study stems from the premise that an instructional process focused on identifying the authorial stance in a literary prose text enhances learners' emotional perception, empathy, and reflective thinking. The study employed an experimental design and was conducted in secondary-school Kazakh literature classes. As part of the study, a set of tasks aimed at identifying the authorial stance was developed using works of Kazakh prose from the 1960s to the 1990s with a pronounced psychological focus. The experimental study involved 25 students. It was conducted over seven weeks and comprised 14 academic hours. The levels of emotional perception, empathy, reflection, and recognition of the authorial stance among the upper secondary school students participating in the experiment were compared using pre-test and post-test assessment results. Pre-test and post-test instruments were used to assess students' emotional intelligence. During the analysis of the literary texts, particular attention was paid to characters' psychology, moral choices, internal conflicts, and the authorial perspective. During the instructional process, upper secondary school students developed skills in recognizing the authorial stance, relating it to the characters' actions and emotional states, and engaging in their own emotional reflection based on literary texts. The analysis showed that learning activities based on literary text interpretation and emotional reflection contribute to the development of emotional intelligence components. The experimental results showed positive changes across all measured dimensions. Mean scores increased from 3.21 to 3.89 for emotional perception, from 3.34 to 4.02 for empathy, from 3.18 to 3.95 for reflection, and from 3.09 to 4.08 for recognition of the authorial stance. The findings indicate that purposeful and systematic teaching of Kazakh prose, particularly works distinguished by psychological depth, contributes to increasing school students' emotional intelligence levels. The article proposes a scientific and practical framework for organizing the teaching of Kazakh literature in schools from both cognitive and emotional-value-oriented perspectives.

Keywords: Kazakh prose; authorial stance; emotional intelligence; literary text analysis; empathy; reflection.

Авторлық үлестер

Жұмақаева Б.Д. – тұжырымдама, формалды талдау, деректерге жетекшілік ету, қадағалау, тексеру.

Қамбарова Ғ.С. – бастапқы жоба, жобаны әкімшілендіру, ресурстар; әдіснама.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Ағманова Әтіркүл Егембердіқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9285-0824>, email: agmanova@mail.ru

Азаматова Ария Қазықызы, филология ғылымдарының докторы, доцент, КИМЭП Университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5004-5907>, email: ariyazamat@gmail.com

Ашинова Кунипа Ахатқызы, филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6938-2092>, email: kunipa_ashinova@aiu.edu.kz

Байжігіт Ботагөз Сабитқызы, PhD доктор, қауымдастырылған профессор м. а., М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5384-466X>, email: bota_bs90@mail.ru

Байқадам Асылзат Наурызбайқызы, докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1210-7820>, email: asylzat_b@mail.ru

Байқадамов Наурызбай Сейтқалиұлы, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6866-5112>, email: nauryzbaybaykadamov@gmail.com

Валова Мария Валерьевна, докторант, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7627-1013>, email: m_valova73@mail.ru

Есімхан Жасұлан Ізбастыұлы, докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, 010008, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2728-3499>, email: esimkhan80@gmail.com

Жұмақаева Береке Дәулетханқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, SDU университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2160-8117>, email: d.bereke2009@mail.ru

Карасик Владимир Ильич, филология ғылымдарының докторы, профессор, А.С. Пушкин атындағы Орыс тілі институты, Мәскеу, Ресей. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317>, email: vkarasik@yandex.ru

Калмурзина Зарина Жандарбековна, доцент, Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институты, ҚР БП жанындағы Құқық қорғау оршандарының академиясы, Қосшы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2716-7486>, email: 06.03.78z@mail.ru

Қамбарова Ғаинижамал Серікқызы, педагогика ғылымдарының магистрі, докторант, SDU университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9983-6998>, email: kambarovagainizhamal@gmail.com

Минайдарова Мария Естаевна, п.ғ.к., доцент, М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1621-1155>, email: mariya-estaevna@mail.ru

Манапова Гулжан Кырыкбаевна, педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Филология институты, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9587-6229>, email: daffodil57@mail.ru

Орынханова Ғибадат Аманжолқызы, филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1864-1802>, email: gibadat_o@mail.ru

Сүлейменова Элеонора Дүйсенқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9515-1714>, email: esuleim@gmail.com

Тансықбай Әділет Қырбекұлы, PhD, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-1685>, email: adilet_2_97@mail.ru

Шаяхимов Даулет Куандыкович, филология ғылымдарының кандидаты, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9788-3156>, email: DShayakhimov_1@shokan.edu.kz

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Агманова Атиркуль Егембердиевна, доктор филологических наук, профессор. Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9285-0824>, email: agmanova@mail.ru

Азаматова Ария Хазиевна, доктор филологических наук, доцент, Университет КИМЭП, Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5004-5907>, email: ariyazamat@gmail.com

Ашинова Кунипа Ахатовна, кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Международный университет Астана, Астана, Республика Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6938-2092>, email: kunipa_ashinova@aiu.edu.kz

Байжігіт Ботагөз Сабитқызы, доктор PhD, и.о. ассоциированного профессора, Таразский университет имени М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5384-466X>, email: bota_bs90@mail.ru

Байкадам Асылзат Наурызбаевна Байкадам, докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1210-7820>, email: asylzat_b@mail.ru

Байкадамов Наурызбай Сейткалиевич, кандидат исторических наук, доцент, Кызылординский университет имени Коркыт ата, Кызылорда, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6866-5112>, email: nauryzbaybaykadamov@gmail.com

Валова Мария Валерьевна, докторант, Павлодарский педагогический университет имени Ө. Марғұлан, Павлодар, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7627-1013>, email: m_valova73@mail.ru

Есимхан Жасулан Избастыұлы, докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2728-3499>, email: esimkhan80@gmail.com

Жумакаева Береке Даулетхановна, доктор педагогических наук, профессор, Университет SDU, Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2160-8117>, email: d.bereke2009@mail.ru

Камбарова Гаинишамал Сериковна, магистр педагогических наук, докторант, Университет SDU, Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9983-6998>, email: kambarovagainizhamal@gmail.com

Карасик Владимир Ильич, доктор филологических наук, профессор, Институт русского языка имени А.С. Пушкина, Москва, Россия. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317>, email: vkarasik@yandex.ru

Калмурзина Зарина Жандарбековна, доцент, Институт послевузовского образования Академии правоохранительных органов при ГП РК, Косшы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2716-7486>, email: 06.03.78z@mail.ru

Минайдарова Мария Естаевна, к.п.н., доцент, Таразский университет имени М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1621-1155>, email: mariya-estaevna@mail.ru

Мананова Гулжан Кырыкбаевна, магистр педагогических наук, старший преподаватель, Институт филологии, Казахский национальный женский педагогический

университет, Алматы, Республика Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9587-6229>, email: daffodil57@mail.ru

Орынханова Гибадат Аманжоловна, кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Республика Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1864-1802>, email: gibadat_o@mail.ru

Сулейменова Элеонора Дюсеновна, доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9515-1714>, email: esuleim@gmail.com

Тансыкбай Адилет Кыдырбекулы, PhD, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-1685>, email: adilet_2_97@mail.ru

Шаяхимов Даулет Куандыкович, кандидат филологических наук, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова. ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9788-3156>, email: DShayakhimov_1@shokan.edu.kz

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Agmanova Atirkul Egemberdievna Agmanova, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9285-0824>, email: agmanova@mail.ru

Azamatova Ariya Khazievna, Doctor of Philological Science, Associate Professor, KIMEP University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5004-5907>, email: ariyazamat@gmail.com

Ashinova Kunipa, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Astana International University, Astana, Republic of Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6938-2092>, email: kunipa_ashinova@aiu.edu.kz

Baizhigit Botagoz Sabitkyzy, PhD, Acting Associate Professor, M.H. Dulati Taraz University, Taraz, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5384-466X>, email: bota_bs90@mail.ru

Baikadam Assylzat Nauryzbaevna, doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1210-7820>, email: assylzat_b@mail.ru

Baikadamov Nauryzbay Seitkalievich, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Korkyt ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6866-5112>, email: nauryzbaybaykadamov@gmail.com

Kambarova Gainizhamal Serikovna, Master of Pedagogical Sciences, doctoral student, SDU University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9983-6998>, email: ambarovagainizhamal@gmail.com

Karasik Vladimir Ilyich, Doctor of Philological Sciences, Professor, Pushkin State Russian Language Institute, Moscow, Russia. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317>, email: vkarasik@yandex.ru

Kalmurzina Zarina Zhandarbekovna, associated professor, Institute of Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's office of the Republic of Kazakhstan, Kossy, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2716-7486>, email: 06.03.78z@mail.ru

Minaidarova Maria Estaevna, PhD, Associate Professor, M.H. Dulati Taraz University, Taraz, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1621-1155>, email: mariya-estaevna@mail.ru

Manapova Gulzhan, master of pedagogical sciences, senior lecturer, Institute of Philology, Kazakh National Women's Teacher Training university, Almaty, Republic of Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9587-6229>, email: daffodil57@mail.ru

Orynkanova Gibadat, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Institute of Philology, Kazakh National Women's Teacher Training university, Almaty, Republic of Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1864-1802>, email: gibadat_o@mail.ru

Suleimenova Eleonora Dyusenovna, Doctor of Philological Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9515-1714>, email: esuleim@gmail.com

Shayakhimov Daulet Kuandykovich, Candidate of philological science, Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9788-3156>, email: DShayakhimov_1@shokan.edu.kz

Tangsykbay Adilet Kydyrbekuly, PhD, Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-1685>, email: adilet_2_97@mail.ru

Valova Maria Valeryevna, doctoral student, Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7627-1013>, email: m_valova73@mail.ru

Yessimkhan Zhassulan Izbastyuly, doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2728-3499>, email: esimkhan80@gmail.com

Zhumakayeva Bereke Dauletkhanovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, SDU University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2160-8117>, email: d.bereke2009@mail.ru

Басуға 15.09.2026 ж. қол қойылды.
Форматы 70×100 1/16. Кітап-журнал қағазы.
Көлемі 8,3 шартты б.т. Таралымы 300 дана.
Бағасы келісім бойынша.
Тапсырыс №1592

Подписано в печать 15.09.2026 г.
Формат 70×100 1/16. Бумага книжно-журнальная.
Объем 8,3 уч.-изд. л. Тираж 300 экз.
Цена договорная.
Заказ №1592

Редакционно-издательский центр
Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлана
140002, г. Павлодар, ул. Олжабая батыра, 60
Контакты: e-mail: yazlit_os@pspu.kz, yazlit@pspu.kz